

Житомирський державний університет
імені Івана Франка

О.А. Мірошниченко

Діагностика особистості майбутнього психолога

Методичний посібник до вивчення дисципліни
«Практикум із загальної психології»
для студентів спеціальності 7.040107 «Психологія»

Житомир
«Руга»
2015

УДК 378. 1: 159. 923
ББК 74. 580 + 88.37
М 64

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Житомирського
державного університету імені Івана Франка
Протокол № 6 від 27 січня 2012 року

Рецензенти:

Т.І. Люріна — кандидат педагогічних наук, професор кафедри теорії та історії педагогіки Київського міського педагогічного університету ім. Б.Д. Грінченка

Н.М. Дубравська — кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Житомирської філії Київського інституту бізнесу та технологій

Л.М. Янович — доктор біологічних наук, професор, проректор Житомирського державного університету ім. Івана Франка

Мірошніченко О.А.

М 64 Діагностика особистості майбутнього психолога : Методичний посібник до вивчення дисципліни «Практикум із загальної психології» для студентів спеціальності 7.040107 «Психологія». — Житомир, 2015 — 208 с.

Методичний посібник містить теоретичний та практичний матеріал для вивчення особистості за структурою К.К. Платонова.

Рекомендовано для студентів заочної форми навчання спеціальності «Психологія» центру післядипломної освіти та довузівської підготовки.

ЗМІСТ

I. Теоретичний розділ.....	5
I.1. Вступ.....	5
I.2. Поняття про особистість	9
I.3. Структура особистості.....	23
I.4. Характер та спрямованість особистості	28
I.5. Особистісне зростання	38
II. Методи дослідження особистості.....	41
II.1. Дослідження біологічно-обумовленої підструктури	41
1.1. Властивості вищої нервової діяльності	41
1.2. Оцінка властивостей темпераменту (методика В.М. Русалова)	45
1.3. Діагностика екстраверсії-інтроверсії та нейротизму (методика Айзенка).	51
1.4. Описова характеристика типів темпераментів	56
1.5. Біологічно-обумовлений профіль особистості (модифікована форма методики FPI)	57
1.6. Дослідження тривожності (опитувальник Спілбергера).....	67
1.7. Оцінка функціонального стану (опитувальник САН).....	71
1.8. Визначення психологічних особливостей переважно за чоловічим або жіночим типом (маскулінізм-фемінізм). Тест на визначення мислення за чоловічим і жіночим типом	73
II.2. Дослідження підструктури форм відображення та емоційно-вольової сфери	79
2.1. Вивчення концентрації слухової уваги	79
2.2. Методика «Піктограми»	80
2.3. Методика «Закономірності».....	83
2.4. Методика «Прості аналогії»	83
2.5. Методика «Виділення суттєвих ознак»	85
2.6. Методика вивчення уяви	87
2.7. Методика вивчення вольових якостей (варіант шкали локус контролю Дж. Роттера)	88
2.8. Методика «Кольоровий щоденник настрою»	94
II.3. Дослідження підструктури досвіду	94
3.1. Диференційно-діагностичний опитувальник Є. Климова.....	95
3.2. Стиль поведінки у конфліктній ситуації (методика К. Томаса)....	97
3.3. Шкала нервово-психічної нестійкості характеру	104
3.4. Визначення референтної групи особистості.	108

II.4. Дослідження соціально-обумовленої підструктури	108
4.1. Орієнтовна анкета спрямованості особистості	108
4.2. Діагностика гуманістичних орієнтацій та способів поведінки	115
4.3. Методика вивчення самооцінки особистості	117
4.4. Шкала самооцінки особистості (тест Дембо-Рубінштейна)	119
4.5. Соціально-психологічні установки в мотиваційній сфері особистості, спрямовані на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат», «свободу-владу», «працю-гроші»	119
II.5. Дослідження характеру	124
5.1 Методика дослідження акцентуацій характеру за опитувальником Х.Смішека (Шмішека)	124
5.2. Тест «Лідер»	130
5.3. Опитувальник «Міні-мульт» (СМОЛ)	135
5.4. Ставлення до людей, до речей, до праці, до себе. Особистісний опитувальник «ОПКДЕ»	141
5.5. Тест «Оптиміст»	147
5.6. Методика «Незакінчені речення»	152
5.7. Тест «Неіснуюча тварина»	153
5.8. Тест «Характер». Вивчення характерологічних особливостей особистості.	159
II.6. Дослідження здібностей	169
6.1. Кінестетичний малюнок сім'ї	169
6.2. Тест «Ризик»	188
6.3. Психогіометричний тест (Сьюзен Диллінгер)	190
III. Висновки.	196
3.1. Схема спостереження за людиною для складання психологічного портрета	196
3.2. Схема складання характеристики досліджуваного	198
Список використаних джерел	203

І. ТЕОРЕТИЧНИЙ РОЗДІЛ

І.1. Вступ

Аналіз соціологічної, педагогічної та психологічної літератури свідчить про те, що проблема формування якостей особистості з різних наукових позицій завжди цікавила науковців, але особливої актуальності вона набула останнім часом, у трансформаційний період розвитку нашої держави.

Питанням формування особистості як носія певних соціальних якостей, необхідних для розвитку суспільства, приділяли увагу вітчизняні класики педагогічної та психологічної науки: А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський, І.Я. Франко та ін. Проблеми соціалізації особистості присвячені роботи Г.М. Андреевої, І.С. Кона, А.В. Мудрика та ін. В роботах науковців формування якостей особистості розглядається в різних аспектах, а саме: розвиток соціальних якостей особистості в процесі діяльності (Б.Г. Ананьев, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьев, С.Л. Рубінштейн та ін.); закономірності розвитку особистості під впливом соціального середовища та виховання (О.Г. Асмолов, П.Я. Гальперін, Л.М. Мітіна, О.В. Сухомлинська та ін.); проблема співвідношення особистого та соціального (О.Г. Мороз, Н.Г. Ничкало, В.О. Сластьонін, Л.Ф. Спірін та ін.); соціально-професійна орієнтація вчителя (С.Г. Вершловський, А.Б. Добрович, Ю.Н. Ємельянов, М.Х. Тітма та ін.); вплив окремих проявів процесу соціалізації на формування особистості (М.І. Бобнева, І.Д. Зверева, Н.В. Кузьміна, А.В. Петровський, К.К. Платонов, О.В. Шорохова та ін.).

Вивчення результатів підготовки спеціаліста, ефективності її виховного впливу були б немислимі без з'ясування критеріїв і показників ефективності. Таким критерієм є результат діяльності вищого навчального закладу, соціальна зрілість випускника в зіставленні з цілями, завданнями та їх організаційним і методичним забезпеченням.

Це виявляється у розробці науково обґрунтованих моделей випускників, у сучасному науково-методичному забезпеченні навчального процесу, постійному науковому аналізі потреб суспільства в спеціалістах. Обґрунтування моделі сучасного випускника буде спиратися на головні положення сучасних державних документів: Конституцію України, Державну національну про-

граму «Освіта» (Україна ХХІ століття), Концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Болонську декларацію 1999 року, Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти в Україні та її інтеграції в Європейський освітній простір.

У науковій літературі досліджується розвиток особистісних і професійних якостей психолога, необхідних для успішної діяльності в професійній сфері.

Цій проблемі приділялась увага в працях І. Бега, Н. Бондаря, Л. Бублик, О. Дубасенюк, В. Кан-Каліка, А. Карпова, В. Кременя, В. Кужева, Н. Кузьміної, І. Кульчицької, А. Сбруєвої, В. Спіріна та інших.

Одним з основних завдань розвитку вищої освіти в Україні, згідно з Концептуальними засадами та її інтеграції в Європейський освітній простір, є забезпечення професійно-особистісного розвитку майбутнього психолога, рівень підготовки яких як спеціалістів відповідав би вимогам інформаційно-технологічного суспільства та змінам, що відбуваються у соціально-економічній, духовній та гуманітарній сфері розвитку країни.

Велику роль у процесі виховання необхідних для сучасного психолога рис особистості відіграє самовиховання.

Проте воно насамперед повинно мати чітку мету і глибоко усвідомлений шлях формування системи якостей у структурі особистості. Перед плануванням роботи із самовдосконалення студенту, майбутньому спеціалісту, необхідно провести «інвентаризацію» наявних у нього рис і особливостей, які треба або розвинути далі, або позбавлятися від них.

У процесі пізнання особистість може використовувати різні методи самодослідження. Пропоноване методичне забезпечення дає можливість майбутнім психологам пізнати особливості своєї особистості шляхом проведення досліджень за допомогою методик.

У психології і педагогіці дорослих виникло поняття «акмеологія». Воно означає науку, що виникла на стику природничих, суспільних, гуманітарних дисциплін, і вивчає феноменологію, закономірності і механізми розвитку людини на ступені її зрілості, особливо при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку – акме. Стосовно студентів ВНЗ ключовою проблемою акмеології виступає розвиток і реалізація творчого потенціалу майбутнього спеціаліста як суб'єкта професійної праці і цілісної життєдіяльності. Тут професіоналізм виступає головною умовою

суб'єктивної реалізації індивіда. Системоутворюючим і регулюючим фактором професійного зростання і творчої активності людини в акмеології є самосвідомість. У структурі самосвідомості як самооб'єктованому особистісному досвіді можна виділити такі утворення, як образ «Я» – цінності, ідеали, цілі, рівень особистісних смислів. Інтегруючим фактором самосвідомості є образ «Я, структуру якого утворюють такі компоненти як «Я-минуле» «Я-реальне», «Я-майбутнє», «Я-ідеальне».

Таким чином, одним з принципів питань, на які має дати відповідь акмеологія, є формування в самосвідомості людини себе як творчого професіонала. Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити формування і вдосконалення у суб'єктів праці необхідних змістових психологічних новоутворень. Зміст такої підготовки ґрунтується, перш за все, на гуманістичних уявленнях про задачі професійної діяльності, бажаної для суспільних якостей людини, зокрема, її професійної свідомості і мислення, творчої активної дії в межах відведеної компетенції. Сукупність таких уявлень складає концептуальну модель творчого потенціалу.

Акмеологія, як нова галузь інтегративного людинознавства і людинознання, що розглядає людину як цілісний феномен з макрохарактеристиками індивіда, особистості, суб'єкта діяльності і індивідуальності, відзначає, що її саморух до вищих досягнень зумовлений такими чинниками:

1) об'єктивні, пов'язані з реальними умовами діяльності, що здійснюється в загальному контексті праці і життя;

2) суб'єктивні, пов'язані з суб'єктивними передумовами успішної діяльності, які має людина;

3) об'єктивно-суб'єктивні, пов'язані з організацією діяльності.

Усвідомлення людиною своєї феноменальності, що характеризується взаємопроникненням, поєднанням, співпаданням і виявленням законів природи і суспільства, з акмеологічної точки зору виступає важливою передумовою до продуктивної самореалізації як індивіда, особистості, суб'єкта праці, а в інтегративному вигляді – як індивідуальності. Розуміння нею своєї феноменальності дозволяє розвивати як потенційні, так і діяльнісно-поведінкові складові її природи. Все це фокусується в культурі спеціаліста.

У процесі формування головних компонентів культури, які викликані інтересами професії і потребами людини, пріоритетне

місце належить системно-цілісному, інтегративному утворенню – інноваційно-акмеологічній культурі.

Зміст інноваційно-акмеологічної культури спеціаліста вміщує такі компоненти: духовно-моральну досконалість; інноваційність; професійну компетентність; психолого-педагогічну підготовленість; службу ментальність.

Духовно-моральна досконалість передбачає сформованість морально-оцінної концепції стосовно оволодіння кращими зразками і досвідом людської культури на рівні загальнолюдських, національно-етнічних, професійних і особистісно-гуманістичних досягнень.

Формування і розвиток інновації як компонента інноваційно-акмеологічної культури спеціаліста можна розглядати як процес вироблення позитивної смислової установки, професійної позиції, бази знань і практичної підготовленості до оптимального виконання своєї роботи.

До ядра інноваційного компонента акмеологічної культури спеціаліста слід включити: індивідуально-типологічні особливості; здатність до творчої діяльності; ціннісні відношення; професіоналізм; спрямованість, інноваційно важливі якості.

Ключовою ланкою інноваційно-акмеологічної культури спеціаліста є професійна компетентність. Професійна компетентність синтезує в собі широку гаму знання і практичної дії. Один з продуктивних і перспективних аспектів професіоналізму спеціаліста полягає в практичному використанні психології розв'язання творчих завдань.

Концепцію розробили і запропонували вітчизняні вчені Н.Г. Алексєєв, В.В. Давидов, І.С. Ладенко, Я.А. Пономарьов, Н.І. Семенов, С.Ю. Степанов та інші. Головний її зміст полягає в культивуванні неруйнівних способів взаємодії, впливу, розвитку і саморозвитку.

Важливим компонентом інноваційно-акмеологічної культури спеціаліста є його безпосередня психолого-педагогічна підготовленість. Вона характеризує готовність і здатність розв'язувати задачі повсякденного життя, спираючись на принципи педагогіки, психології та інших наук, а також брати безпосередню участь у виховному процесі і надавати педагогічної спрямованості всім аспектам своєї праці.

Головною тенденцією сучасної програми розвитку суспільства є демократизація життя і децентралізація управління.

Економічні перетворення зачепили всю систему соціальних відносин, вводячи ринкові стосунки до значної їх частини, диктуючи необхідність самостійного прийняття відповідальних рішень. Значно розширились можливості для встановлення прямих політичних, соціальних, господарчих зв'язків між людьми, що призвело до інтенсифікації ділового та особистого спілкування.

Зазначені тенденції підвищили рівень вимог до тих якостей, якими мають бути наділені представники нового покоління.

Насамперед це вміння жити в умовах демократії, плюралізму думок, спілкуватися і взаємодіяти з людьми на правовій та демократичній основі, вміння розбиратися в політичних течіях і економічних тенденціях у суспільстві. Це увага до численних точок зору, вміння вести дискусії, на висококультурній основі розв'язувати суперечки, що виникають. У процесі навчання та виховання підростаючого покоління нові умови життя вимагають від психолога відмови від диктату і будь-яких способів чинити тиск на особистість, вимагають поваги до особистості, визнання її позитивних рис і значущості.

1.2. Поняття про особистість

У процесі спільної діяльності та спілкування в соціокультурному середовищі людина набуває особливої якості, яку позначають терміном «особистість».

У гуманістичних, філософських та психологічних концепціях особистість – це людина як цінність, заради якої здійснюється розвиток суспільства.

Особистість – це одна з семи іпостасей людини. Інші – це людина як індивід, людина як організм, людина як індивідуальність, людина як «Я», людина-роль, людина як фізичне тіло, підвладне всім законам механіки.

Людина з'являється на світ повноправним членом суспільства і з народження, на відміну від тварин, яких іменують особинами, називається індивідом, тобто одиничним представником роду людського, виду *Homo Sapiens* і є носієм індивідуально-своєрідних рис.

Людину як індивіда характеризують її вік, професія, статева належність, зовнішність, освіта, звички, захоплення. Як особистість її розглядають у системі взаємин, що складаються з іншими людьми: яке місце посідає серед ровесників, чи має автори-

тет, прагне бути лідером або воліє лишитися в тіні, що являють собою групи, членом яких вона є, тощо. Отже особистість невід'ємна від системи соціальних зв'язків, у які вона включилася.

Природні властивості людини соціалізуються в її особистості. Так, психологічне дослідження карликів засвідчило, що крім маленького зросту, їм притаманні й інші спільні риси: оптимізм, безпосередність, відсутність сором'язливості. Учені дійшли висновку, що ці особливості сформувались під впливом ставлення до них інших людей як до несхожих на себе і становлять зворотну реакцію карликів на таке ставлення. Ці якості не сформувалися б, якби карлики жили у своєму суспільстві, «країні ліліпутів».

Таким чином, особистістю є соціалізований індивід, котрий утілює найсуттєвіші соціально значущі властивості. Особистістю є людина, котра має свою життєву позицію, що утвердилася внаслідок тривалої і кропіткої свідомої праці, їй притаманні свобода волі, здатність до вибору, відповідальність. Глибина і багатство особистості зумовлені її зв'язками зі світом, з іншими людьми, уявленням про себе, своє «Я».

Особистість кожної людини має сукупність рис і особливостей, яка властива лише їй.

Індивідуальність – це поєднання психологічних особливостей людини, що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей.

Індивідуальність людини виявляється в рисах темпераменту, характеру, звичках, інтересах, особливостях сприймання, пам'яті, мислення, фантазії, у здібностях тощо. Особистість людини неповторна у своїй індивідуальності. На земній кулі немає двох людей з однаковим поєднанням психологічних особливостей. Індивідуальна кожна людина, але індивідуальність одних виявляється яскраво, інших – малопомітно.

Індивідуальність може заявити про себе в інтелектуальній, емоційній, вольовій сфері чи одразу в усіх сферах психічної діяльності. Оригінальність інтелекту, наприклад, розкривається в здатності бачити те, чого не помічають інші, в особливостях засвоєння інформації, тобто в умінні формулювати і вирішувати проблеми. Своєрідність почуттів полягає в надмірному розвитку одного з них (інтелектуального, морального чи естетичного), у силі волі, надзвичайній мужності або витримці. Оригінальність може вия-

витися у своєрідному поєднанні властивостей конкретної людини, яке надає особливого колориту її поведінці та діям.

Природа особистості, її структура та розвиток розглядаються в межах різних психологічних підходів.

У сучасній психолого-педагогічній літературі науковий термін «особистість» тлумачиться як «індивід, що є суб'єктом соціальних відносин і соціальної дійсності» [62, с.178]. У більш вузькому розумінні це поняття виражає системну ознаку індивіда, що формується в спільній діяльності та спілкуванні і визначається залученістю до суспільних відносин [62, с.179], а також як «стійку систему формування соціально значущих якостей, які характеризують індивіда як людину певного суспільства або спільноти» [63, с.178].

У працях Б.М. Бехтерева, П.П. Блонського, М.І.Бобневої, Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, В.А. Сластьоніна, І.Д. Беха, Г.П. Васяновича, О.М. Леонтєва, О.Р. Лурія, Б.Г. Ананьєва, І.Д. Зверєвої, А.В. Кузьміної, А.Й. Капської, Б.М. Теплова, В.Н. М'ясищева, Б.Ф. Ломова, О.В. Шорохової, К.К. Платонова, в дослідженнях інших сучасних представників педагогічної й психологічної науки проблемі співвідношення особистого та соціального, особистості та суспільства надається першочергового значення. На особливу увагу при цьому заслуговує історичний підхід до психології, соціальної педагогіки, етнопедагогіки, соціальної зумовленості психічного в особистості людини, формування особистості як продукту розвитку індивідуальності в умовах суспільства.

Основні теорії особистості пройшли досить довгий шлях розвитку. Розглянемо, як це вирішувалося в психології. Можна виділити такі фундаментальні напрями:

1. Традиційні теорії особистості (К. Левін, З. Фрейд, К. Юнг та ін.). [37;83;92].
2. Нові теорії (Г. Айзенк, А. Маслоу, Г. Оллпорт, К. Роджерс, К. Хорні та ін.) [2; 43; 53; 68; 85].
3. Новітні теорії (Е. Берн, К. Леонгард, Е. Фромм та ін.). [7; 39; 84].

Усі вони змістовно представлені такими теоріями: психоаналітичні концепції фрейдизму, постфрейдизму і неофрейдизму; біхевіористські та необіхевіористські концепції; гуманістичні теорії; інтеракціоністські (інтерперсональні) концепції; екзистенціалістські; соціологічні (в тому числі марксистсько орієнтовані),

еклектичні тощо. Більшою чи меншою мірою вони зачіпають аспект формування соціально значущих якостей особистості.

Серед традиційних теорій особистості помітне місце належить фрейдизму. У структурі особистості, за Фрейдом, можна виокремити три головні компоненти: Воно (Ід), Я (Его) і Над-Я (Супер-его). Ід, з одного боку, є саме тією ареною, де мають владу витіснені несвідомим інстинкти, а з іншого – підкоряється принципу задоволеності. Его, з одного боку, слідує за несвідомими інстинктами, а з іншого – підкоряється нормативам і вимогам реальності. Супер-его – це сукупність моральних засад суспільства; воно виконує роль «цензора». Таким чином, Его перебуває в конфлікті, бо вимоги Ід та Супер-его несумісні. Тому Его (Я) постійно залучає захисні механізми: витіснення, сублімації та ін., які здійснюються несвідомо. Однак мотиви, переживання, почуття, які «переселяються» в сферу несвідомого, продовжують діяти у вигляді символів, у діяльності особистості, яка хоче активно проявити себе на схвалюваному рівні [83, с.64-67].

Карл Юнг був одним із перших учнів Зигмунда Фрейда, що відмежувалися від свого вчителя. Головною причиною розбіжностей між ними стала ідея пансексуалізму З. Фрейда. Однак боротьбу із З. Фрейдом К. Юнг здійснював не з матеріалістичних, а з ідеалістичних позицій. Свою систему К. Юнг назвав «аналітичною психологією».

За К. Юнгом, психіка людини вміщує три рівні: свідомість, особисте несвідоме і колективне несвідоме.

К. Юнг увів поняття «self» – Я». Це архетип, що представляє прагнення людини до цілісності та єдності і знаходить своє вираження в різних символах. Завдяки йому досягається рівновага між свідомим і несвідомим. Найбільш наближені до ідеального «селф» мають, на думку К. Юнга, релігійні переживання [92, с.290-293].

К. Юнг відомий як творець типології особистості. В основу її класифікації він поклав спрямованість людини на себе чи на об'єкт. Відповідно він поділяє людей на екстравертів та інтравертів.

Залежно від переважання тієї чи іншої функції психіки, К. Юнг виводив такі типи особистості:

- a) мисленнєвий;
- b) емоційний;

- c) чуттєвий;
- d) інтуїтивний [92, с.51-59].

Усі відзначені положення, розроблені К. Юнгом, дозволили відобразити системне розуміння ним психіки людини.

У складі традиційних теорій особистості визнається «теорія поля», запропонована Куртом Левінім. Головні положення «теорії поля» зводяться до таких постулатів. Перш за все відзначено, що суб'єкт систематизує світ явищ у відносних поняттях. Тут світ сприймається як феномен, наділений головною властивістю – цілісністю. При цьому принциповим є твердження про існування зовнішнього, фізичного, і внутрішнього, психічного, полів особистості. У психічному полі діють сили притягування і відштовхування суб'єктивно значущих, мотивуючих компонентів (з різною психічною валентністю). Особистісне ядро утворюють найбільш стійкі спонукання, які можуть змінюватися завдяки переміщенням (локомотаціям) мотиваційних компонентів. Мотивами виступають певні об'єкти – різноманітні райони «життєвого простору». Існують також конфлікти типу «притягування-відштовхування», «уникання-уникання», «уникання-притягування».

Розроблена К. Левінім «теорія поля» дозволила йому висунути концепцію динамічної системи поведінки особистості, яка перебуває під напругою, коли порушується рівновага між людиною та оточуючим середовищем. Він також досліджував проблеми становища особистості в групі, лідерства, конфлікти тощо [37].

Нові теорії особистості об'єднують ідеї, погляди і концепції, що стосуються такого кола питань, як антропологізація і психологізація особистості; уявлення особистості через її самовизначальну сутність, яка є первинною чи паралельною щодо суспільства; неофрейдистська теорія особистості, яка виступає підґрунтям «Індивідуальної психології», представником якої є Альфред Адлер; гуманістичні теорії особистості тощо [3].

А. Адлер є представником глибинної психології. Сутність його так званої індивідуальної психології полягає в розумінні кожної людини як інтегрованої цілісності в межах соціальної системи. Психологічне зростання індивіда вчений розглядає передусім як рух до конструктивного оволодіння середовищем задля корисного соціального розвитку. Основними рисами здорового індивіда А. Адлер вважає конструктивне прагнення до вдосконалення, сильне суспільне почуття і кооперацію. Він виділяє три основні життєві завдання, з якими пов'язаний кожний індивід: робота,

дружба і кохання. Ці три основні зв'язки визначені тим чинником, що ми живемо в певному місці світу і мусимо розвиватися в тих межах і можливостях, які дає нам оточення; ми живемо серед інших істот нашого роду, до яких ми повинні пристосовуватися, ми живемо двостатево, і майбутнє нашої раси залежить від стосунків між цими двома статями.

Один з лідерів гуманістичної психології Карл Роджерс вважав, що фундаментальним компонентом особистості є власна життєва концепція, яка формується в процесі взаємодії людини з соціальним середовищем. Він запропонував головні положення «Я-концепції». Згідно з розробленою ним системою, важливе значення мають такі положення: спілкування нормальних людей має бути індирикативним, що не створює тиску, таким, що поважає індивідуальну позицію кожної людини; стрижень чи центр особистості ґрунтується на її самооцінці, яка формується в результаті взаємодії з оточуючими; «self» чи «Я-концепція» формується як внутрішньо узгоджена композиція сприйняття органічних і соціальних відчуттів самого себе і відносин між цими самовідчуттями – особистість як модель самосвідомості і самопереживань, які організують світ її вражень; провідним мотивом особистості є мотив зростання «Я», яке прискорюється або гальмується міжособистісними відносинами в соціальному середовищі [68, с.84].

На думку Роджерса, в кожному з нас є прагнення до компетентності й розвитку здібностей настільки, наскільки це можливо для нас біологічно. Індивід має здатність до переживання інконгруентності між уявленням про себе та актуальним досвідом. Ця здатність поєднується з внутрішньою тенденцією до модифікації уявлення про себе, в результаті чого виникає прагнення до реальності, рух від конфлікту до його розв'язання.

Вроджене прагнення до актуалізації, тобто властиве організмові прагнення реалізувати свої здібності з метою зберегти життя й зробити людину більш сильною, а її життя більш різноманітним, К. Роджерс вважав основним мотивом поведінки кожного індивіда. Навіть голод, спрага, мотив досягнення розглядаються ним як різновид прагнення до актуалізації. Воно є суттю життя і властиве не лише людині, а всьому живому – і рослинам, і тваринами. К. Роджерс вирізняє такі основні характеристики актуалізації: рухливість, відкритість, незалежність від зовнішнього впливу та здатність розраховувати на себе.

У процесі актуалізації бере участь організмичний процес оцінювання. Досвід, який зберігає чи підсилює «Я» людини, оцінюється організмом позитивно. І навпаки, досвід, який загрожує чи заважає збереженню чи підсилению «Я», оцінюється організмом як негативний і надалі уникається. Прикладом є немовля, яке чітко знає, що йому подобається, а що ні. У дорослих ця здатність втрачається, а це призводить до появи тривожності та захисних механізмів.

Актуалізація своїх можливостей та здібностей веде до розвитку, за висловом К. Роджерса, «повноцінно функціонуючої людини». До цього ідеалу можна лише наближатися через пізнання себе, свого внутрішнього досвіду.

Повноцінно функціонуюча людина відкрита своєму досвідові, тобто може сприймати його без захисних механізмів, без страху, що усвідомлення своїх почуттів, відчуттів та думок вплине на її самоповагу. «Я» є результатом зовнішнього та внутрішнього досвіду людини, який не викривляється, аби збігатися зі сталим уявленням про себе; уявлення про себе відповідають її досвідові, який правдиво проявляється вербальними чи невербальними засобами комунікації. Така людина не лицемірить, висловлюючи те, що відчуває.

Максимально актуалізуючись, така людина насичено живе в кожен момент свого життя, їй властиві рухливість, високий рівень пристосування до нових умов, терпимість до інших. Це емоційна і водночас рефлексивна людина. Вона довіряє своєму цілісному організмові, а як джерело інформації використовує швидше свої відчуття, почуття та думки, аніж поради інших людей.

Такі люди, зазначає К. Роджер, вільні у виборі свого життєвого шляху. Попри всі обмеження, вони завжди мають вибір, вони вільні вибирати й несуть відповідальність за наслідки свого вибору. Самоактуалізуючись, вони стають більш творчими, не адаптованими до своєї культури, не конформними.

Метою особистісного зростання, повноцінного функціонування є, за висловом К. Роджерса, «хороше життя», яке означає не життя, заповнене задоволеннями, не багатство чи владу, не цілковитий контроль над собою чи спокій, а рух тим шляхом, який обрав сам організм. Людина, яка вільно рухається шляхом свого особистісного зростання, є найповніше функціонуючою людиною.

Неузгодженість між «Я-концепцією» і уявленнями про ідеальне «Я», яке знаходить адекватну самооцінку, спонукає людину

до особистісного зростання. К. Роджерс розробив також психологічний інструментарій і процедури психотерапії, які сприяють більш продуктивній реалізації особистістю «Я-концепції».

Видатний представник гуманістичної психології Абрахам Маслоу запропонував цілісний підхід до аналізу духовних цінностей тощо. Відповідно до положень його «Теорії самоактуалізації», особливості особистості, що існують у вигляді вроджених потенцій, актуалізуються під впливом соціальних умов.

А. Маслоу створив ієрархічну модель мотивації людини. Мотиваційна сфера особистості представлена ним п'ятьма рівнями (системами). Ієрархія потреб, за А. Маслоу, вміщує:

- 1) потребу в самоактуалізації;
- 2) потребу у визнанні і оцінці;
- 3) потребу в соціальних зв'язках, прив'язаності і любові;
- 4) потребу в безпеці;
- 5) фізіологічні потреби і запити.

Позитивні результати самоактуалізації матиме особистість такими характеристиками:

- ▶ більш ефективне сприймання реальності та більш комфортні відносини з нею;
- ▶ сприйняття (себе, інших, природи);
- ▶ спонтанність, простота, природність;
- ▶ сконцентрованість на завдання (на відміну від сконцентрованості на собі);
- ▶ деяка відстороненість і потреба бути наодинці;
- ▶ автономія, незалежність від культури та середовища;
- ▶ постійна свіжість оцінки;
- ▶ містичність та досвід переживання вищих станів;
- ▶ почуття єдності з іншими;
- ▶ більш глибокі міжособистісні стосунки;
- ▶ демократична структура характеру;
- ▶ розрізнення засобів і мети, добра і зла;
- ▶ філософське, доброзичливе почуття гумору;
- ▶ самоактуалізована творчість;
- ▶ протистояння аккультурації, насадженню будь-якої часткової культури.

А. Маслоу зазначав, що самоактуалізовані люди не є досконалими, вільними від помилок, їм можуть бути властиві й проблеми пересічних людей: почуття провини, тривожність, сум,

внутрішні конфлікти тощо. Але разом з тим вони обирають складні творчі завдання, які вимагають великих зусиль.

Самоактуалізовані особистості постійно захоплені якоюсь справою, і захоплені настільки, що відмінності між роботою і задоволенням для них зникають. Вони присвячують своє життя тому, що А. Маслоу називає вищими цінностями (істина, краса, добро, досконалість, цілісність тощо), або метапотребами.

Він описує вісім шляхів самоактуалізації:

1) повна віддача переживанням, коли людина цілком розкриває свою сутність;

2) відмова від загальноприйнятої поведінки, вміння прислухатися до внутрішнього голосу, голосу «самості»;

3) щомиттєві прогресивні вибори, які сприяють особистісному зростанню;

4) чесність, взяття відповідальності на себе;

5) готовність не подобатись іншим;

6. Прагнення робити свою справу настільки добре, наскільки це можливо;

7) граничні, вищі переживання, моменти екстазу;

8) виявлення індивідом того, ким він є, що йому подобається, а що ні, що для нього добре, а що погано, куди він рухається й у чому полягає його місія.

Самоактуалізація вимагає відмови від захисного механізму десакралізації (зневіри в існуванні справжніх цінностей та чеснот) та навчання ресакралізації як бачення кожної людини, за висловом Б. Спінози, «в аспекті вічності», тобто бачення святого, вічного. Вона досягається шляхом маленьких, послідовно накопичуваних досягнень.

А. Маслоу певною мірою ідентифікує поняття самоактуалізації з поняттям креативності (творчих здібностей).

Новітні теорії особистості представлені в психології досить широко [7; 39; 84]. Ерік Берн розробив основи транзактного аналізу, який представив як теоретичну основу вдосконалення якостей особистості [7]. Ерік Фромм заклав основи гуманістичного і радикально-гуманістичного психоаналізу [84]. Карл Леонгард висунув «Теорію міжособистісних акцентуацій». Він виділяв у психології людини сферу спрямованості інтересів і нахилів: егоїзм, альтруїзм, марнославство, а також сферу почуттів і волі – процес перебігу емоцій, швидкість їх виникнення, глибина, сила чи слабкість волі, вольова збудливість [39].

Оскільки поняття «особистість» є центральним у психології, воно активно розглядається в усіх психологічних школах.

У вітчизняній психології проблема особистості висвітлювалась тривалий час відокремлено від уявлень, які формувались у зарубіжних школах. До 1945 р. домінували погляди на особистість, викладені в концепціях Л.С. Виготського та С.Л. Рубінштейна [15; 69]. З 50-х років у зв'язку з викриттям культу особи Сталіна почалися більш активні дослідження особистості. У Москві сформувалася самобутня школа О.М. Леонтьєва. У Ленінграді в школі Б.Г. Ананьєва почав розвиватися новий антропологічний напрям. У центрі уваги виявились численні, раніше не досліджувані, аспекти розвитку і функціонування особистості [4].

У цей період у вітчизняній психології складається уявлення про особистість як епіцентр індивідуального і соціального. Саме особистість – вузол суспільних відносин, а це означає, що природа особистості конкретно-історична; особистість – діяльна, активна індивідуальність; особистість – міра індивідуальної активності, самоактуалізації, самоствердження, творчості; особистість – суб'єкт історії, який існує в соціальній цілості.

Соціологічна теорія особистості – це спеціальна соціологічна теорія, предметом дослідження якої є людина як суб'єкт і об'єкт соціальних відносин на рівні її взаємозв'язків з соціальними спільнотами, включаючи малі контактні групи і колективи [71]. Принципи наукового підходу до розвитку соціологічної теорії особистості: встановлення залежності якостей особистості від суспільно-економічних, соціально-культурних, предметно-діяльних особливостей її соціалізації, внаслідок чого важливого значення набуває соціальна типологія особистості – виявлення її суттєвих рис, зумовлених способом життя, життєдіяльністю.

Так, властивості соціально-історичних типів особистості співвідносяться з конкретно-історичним типом суспільства; риси особистості, зумовлені класовою належністю, утворюють соціально-класову психологію; соціально-типові особливості національного характеру – продукти історичного розвитку певного народу, а специфіка умов і змісту праці представників різних професій визначає особистісні якості професійного типу [71, с.58-60].

У соціальній типології вирізняються якості ідеального типу особистості, в якому виражається вимога соціального ідеалу, фіксованого в соціально-політичних і моральних концепціях, релігійних віруваннях; нормативного типу особистості, що характеризує

властивості, формування яких об'єктивно необхідне для функціонування і розвитку даного соціуму і реально можливе за цих умов; реально розповсюджених типів особистості, тобто фактично пануючих типів особистості, які можуть суттєво відрізнитися від нормативного, а тим більше ідеального типу [71, с.64].

Особистість як об'єкт соціальних стосунків характеризується в соціології за допомогою таких понять:

- ▶ соціалізація, тобто засвоєння особистістю соціальних вимог і функцій (ролей) як обов'язкової умови активного включення до соціальної спільноти;

- ▶ соціальна ідентифікація як усвідомлення своєї належності до цієї спільноти і рольова ідентифікація – прийняття суспільно заданих функцій і групових вимог як таких, що відповідають інтересам і потребам суб'єкта;

- ▶ самосвідомість особистості (усвідомлення нею своєї самотності і самототожності в межах соціуму), нормативна свідомість і система ціннісних орієнтацій, диспозицій особистості (виявлення ставлення суб'єкта до сприйняття, оцінки умов соціальної діяльності і готовність до певного способу поведінки в заданих умовах);

- ▶ потреби, мотивація, соціальні установки, соціальна поведінка тощо.

Так, М.І. Бобнева розглядає особистість як «накопичення» соціальних норм. У схемі аналізу механізмів і закономірностей нормативної соціальної поведінки М.І. Бобнева відводить одне з найважливіших місць поняттю «модель особистості» [12].

Модель особистості, за М.І. Бобневою, – це тип особистості, який виникає як результат дії певної системи соціалізації і соціального контролю, як результат розвитку особистості в певних соціальних, етнічних, культурних, історичних та інших умовах [12].

Соціально-філософські проблеми формування соціальної активності особистості розглядаються в працях Є.Л. Онуфрієва, Л.М. Архангельського, І.С. Кона, Т.С. Лапіної, М.Я. Третьякова, В.І. Шинкарука та ін. Їхні дослідження продемонстрували неможливість виключення особистості зі структури суспільних відносин певної соціальної системи в процесі виховання. Питання соціально-професійної орієнтації вчителя досліджено в працях С.Г. Вершловського, М.Х. Тітма, А.В. Петровського, Н.І. Шевандрина, А.В. Мудрика, Р.С. Немова, О.В. Шорохової, А.А. Крилова та ін. Виховання ототожнюється з соціалізацією, тобто

розглядається як процес та результат засвоєння та активного відтворення людиною соціального досвіду [48; 51; 75; 79; 90]. Об'єктивний виховний процес являє собою широку, різнобічну взаємодію соціальних суб'єктів між собою, з природним та соціальним середовищем, яке їх оточує. У такій взаємодії вихователь та той, хто виховується, одночасно є суб'єктами самозмінювання та об'єктами впливу.

Соціалізація особистості містить також і поняття соціально-професійної орієнтації.

Відповідно до певних рівнів соціальної сутності правомірно вирізнити загальнолюдський, культурно-цивілізований, національний, соціально-груповий, індивідуальний та інші аспекти самореалізації. Природно, що різні історичні типи і структурні «зрізи» соціальності по-різному відображаються у свідомості й діяльності особистості, яка себе реалізує. Діапазон можливостей самореалізації залежить від характеру суспільства. Істотний вплив на процес самореалізації справляє фактор особистої та майнової залежності. Під їхнім впливом природно-історичний перебіг особистісної самореалізації може прискорюватися або гальмуватися, розширюватися або звужуватися. Помітні відмінності можуть бути навіть у межах одного й того самого типу соціальності.

Соціально-груповий або корпоративний «шар» самореалізації особистості зумовлений її належністю до більш-менш усталених структурних одиниць, виокремлюваних у структурі суспільного цілого за професійною, інституціональною, конфесійною та іншими ознаками. Тут набувають чинності закономірності, досліджувані соціологічними теоріями середнього рівня: на перший план виходять рольові, статусні, престижні характеристики особистості, її стосунки з референтною групою, її особливе місце в системі внутрішньогрупових міжсуб'єктних взаємодій тощо.

Самореалізація особистості може бути адекватною та неадекватною, справжньою та позірною, просоціальною, асоціальною та антисоціальною, проте її суспільний зміст за будь-яких умов є незаперечним, що пояснюється об'єктивним порядком речей, згідно з яким поза соціалізацією немає й не може бути особистості. Отже йдеться не про більшу й меншу залежність людини від суспільства або зумовленість одне одним і не про спрямованість її діяльності в розумінні її суспільної корисності або марності, творчого або деструктивного потенціалу. Міра соціальності є індикатором відповідності життєвих планів суб'єкта наявним куль-

турно-історичним умовам його буття, взятим не тільки у своїй даності, але й у головних тенденціях розвитку; вона відображає міру включеності індивіда в соціум, його підкріплену довіллям активність і цілеспрямованість у розв'язанні поставлених завдань, результативність замислів, які відповідають місцю й часу, характеру суспільства, в якому живе людина.

Суб'єкт самореалізації має «жити в історії», а це значить: залишаючись на своєму місці в сучасному й підтримуючи необхідні зв'язки з минулим, проектувати себе в майбутнє, тобто активно здійснювати діалектичний синтез часів. Серед ефективних засобів такого синтезу – група специфічно людських дій, об'єднаних під назвою цілепокладання: від цілеформування й цілевисунення до цілереалізації, наступного коригування (цілеперевірки) й постановки нової мети, похідної від попередньої. Цілепокладання, залишаючись безперечно суспільним процесом за своїми витокami й природою, не може при цьому не бути глибоко індивідуалізованим, включеним у структуру особистісної самореалізації.

Потреби людини, які є водночас і потребами суспільства, безперечно, належать до всезагальних соціокультурних механізмів самореалізації особистості.

Задоволення особистісно значимих потреб означає включення предмета або явища, що має певні властивості, до системи самореалізації особистості (особливий випадок репрезентує потреба спілкування, яка має міжсуб'єктний характер). Єдність потреби та її задоволення формує індивідуальний стиль самореалізації, який є невід'ємним надбанням особистості. Самореалізація особистості неможлива без достатнього рівня сформованості соціально зумовленої підструктури особистості, ядром якої є світогляд.

Індикатором соціальної орієнтації індивіда є його професійна орієнтація – вибір контактної професії та відповідного навчального закладу. Однак соціальна орієнтація, як правило, виступає заодно з орієнтацією професійною. Тому цілком правомірним і обґрунтованим є поняття «соціально-професійна орієнтація».

Своє професійне призначення людина виражає не лише своєю професійною роллю, але й усім «ансамблем» ролей. Серед яких особливе місце займає громадсько-політична діяльність. У цій соціальній функції виражається зв'язок між професійною та громадянською позиціями вчителя, оскільки висока громадська активність певним чином забарвлює і ставлення до професії.

Учитель сьогодні виконує дві соціальні функції, зумовлені його місцем у системі інститутів соціалізації: методико-просвітницьку та організаторсько-координаційну. Перша реалізується в процесі його діяльності стосовно пропаганди психолого-педагогічних знань: в середовищі батьків, на виробництві, в дитячих та молодіжних організаціях, в різних позашкільних установах тощо.

Особливого значення у світлі розглянутих функцій набуває індивідуальність психолога, оскільки його авторитет сьогодні більше залежить від його особистих якостей, ніж від його становища, як це було раніше. При цьому індивідуальна неповторність особистості важлива не сама по собі, а залежно від того, на які цілі і на служіння яким ідеалам вона спрямована. За фактом неповторності не повинен втрачатися громадянський, моральний зміст індивідуальної діяльності. Тому активна соціально-професійна позиція психолога, реалізована «своїм», лише йому доступним способом, набуває першорядного значення.

У вітчизняній психології першим підійшов до ідеї структури особистості С.Н. Рубінштейн, який зауважував, що якості особистості ніяк не зводяться до її індивідуальних особливостей: вони вміщують і загальне, і особливе, і одичне. Особистість є тим більш значущою, чим більше в її індивідуальному представлене всезагальне [69].

А.Г. Асмолов у дослідженні щодо проблем психології особистості відзначає, що в психології існує кілька стратегій побудови структури особистості [5]. Кожна з цих стратегій вирізняється за головним об'єктом дослідження, методичними процедурами, понятійним апаратом і, головне, за розв'язком питання про співвідношення біологічного і соціального в розвитку особистості.

Стратегії побудови структури особистості				
Конституційно-антропометрична	Факторна	Блокова	Мотиваційно-динамічна	Поведінково-інтеракційна
Е. Кречмер, У. Шелдон, К. Конрад	Р. Кеттелл, Дж. Гілфорд, Г. Айзенк	К.К. Платонов, А.В. Петровський	А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Оллпорт, К. Левін, Г. Мюррей	Д. Уотсон, Б. Скінер, Е. Берн

І.3. Структура особистості

1. *Конституційно-антропометрична* стратегія вивчення будови особистості. Об'єктом у цьому підході до вивчення особистості виступають переважно одні або інші вроджені попередні нахили до реагування, найчастіше ототожнювані з темпераментом як базою, ядром особистості. Питання про співвідношення біологічного і соціального, середовища, спадковості і розвитку особистості розв'язується з позиції концепцій «спадковості». Організація особистості зводиться до виявлення типів характеру, до того ж характер і темперамент часто ототожнюються між собою. Сьогодні замість типів характеру частіше говорять про параметри, властивості, оскільки статистично значущих кореляцій між реально досліджуваною особистістю та одним з прототипів, з яким вона має бути в ідеалі ідентифікована, в більшості випадків встановити не вдається. Вихідним матеріалом для конституційно-антропометричної стратегії вивчення особистості служать клінічні спостереження, аналіз психічних властивостей особистості, які виходять за межі норми.

2. *Факторна* стратегія вивчення рис особистості. Ця стратегія дістала свою назву від статистичної процедури, за допомогою якої будується типова структура особистості, – факторним аналізом. Об'єктом аналізу є риси особистості, зафіксовані в мові, на основі яких роблять висновок про структуру особистості.

«Елементом» аналізу в руслі факторного підходу до особистості найчастіше виступає поняття «риса особистості». У концепціях Р. Кеттелла, Дж. Гілфорда, Г. Айзенка структура особистості – це «набір рис» [2].

Представники факторної стратегії вивчення організації особистості найчастіше вдаються до спроби виявити домінуючі параметри, тенденції організації особистості, типові нахили до певних вчинків, ніж «типи», тісно пов'язані з конституцією людини. Для Кеттелла, Айзенка, Гілфорда характерною є позиція подвійної детермінації розвитку особистості, визнання «доробки» базових вроджених попередніх нахилів під впливом навчання, тобто під впливом середовища.

3. *Блокова* стратегія вивчення структури особистості. При використанні цієї стратегії дослідник складає структуру особистості з блоків. Блокова стратегія побудови структури особистості

в явному вигляді розміщує різні блоки по вертикалі «біологічне-соціальне», тобто визнає міру вираженості біологічного чи соціального критерієм виділення підструктур особистості. Блокова стратегія поставила проблему дослідження особистості в контексті аналізу питання про взаємовідношення біологічного й соціального в розвитку особистості. Цим послуговувався в своїх дослідженнях К.К. Платонов [59].

4. *Мотиваційно-динамічна* стратегія вивчення організації особистості. Вона історично виникла в руслі психоаналізу і характеризує такі різні підходи, як гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс), персонологічна теорія індивідуальних рис (диспозицій) особистості Г. Оллпорта, когнітивні підходи до особистості, що спираються на «теорію поля» К. Левіна, персонологія Г. Мюррея та ін. [37; 43; 53; 68].

Мотиваційно-динамічна стратегія в будь-яких виявах особистості вбачає ієрархічно організовані рівні потреб чи мотивів, причому в різних теоріях вирізняються (як вихідні базові динамічні тенденції) базальні потреби спраги, безпеки, сексуальний потяг. Так, наприклад, темперамент Г.Оллпорт характеризує як емоційну схильність, яка попередньо визначає сприйнятливність людини, швидкість її реагування тощо. Іншими словами, в мотиваційно-динамічній стратегії індивідні властивості людини розглядаються як переважно спадкові диспозиції тощо, які в ієрархії рівнів організації особистості посідають місце найнижчого базового рівня, на якому під впливом середовища надбудовуються потреби і потяги, що мають соціальне походження.

5. *Поведінково-інтераціоналістська* стратегія вивчення організації особистості. Відповідно до цієї стратегії «елементами» організації особистості є ті або інші компоненти взаємодії між організмом і середовищем, особистістю і суспільством (Д. Уотсон, Б. Скінер). Для головних характеристик організації особистості в біхевіоризмі запропоновано реакції, навички; в інтераціоналістських соціально-психологічних підходах — ролі, соціальні установки, вчинки (Е. Берн). Для поведінково-інтераціоналістської стратегії дослідження, особливо для різних рольових концепцій, проблеми індивідних властивостей людини знаходяться на периферії їхніх інтересів. Однак і в цих підходах приховано чи не приховано присутня ідея ієрархії будови особистості, в якій нижчим рівнем стають елементарні поведінкові акти, зумовлені пе-

редусім індивідними диспозиціями людини — її органічними потребами, установками тощо [7].

Оскільки в сучасній психології є більше п'ятдесяти визначень поняття «особистість» і більше десяти напрямів, які розробляють питання структури особистості (останнє не є темою нашого дослідження), ми обмежимося одним незаперечним положенням про те, що психологічна структура особистості є формою, що об'єднує різноманітні компоненти духовного змісту особистості в єдиний комплекс і створює його неповторність.

У своєму дослідженні особистості сучасного вчителя ми спиралися на динамічну, функціональну, психологічну структуру особистості К.К. Платонова, який виділив чотири головні і дві додаткові підструктури особистості [58; 59].

Їх вирізнення відбувається за такими критеріями:

1. Необхідністю і достатністю для включення в них усіх елементів (рис) особистості.

2. Загальноприйнятністю класифікацій властивостей особистості і психологічних понять, які виправдали себе.

3. Зворотною пропорційністю градієнтів соціальної і біологічної зумовленості як окремих властивостей особистості, так і підструктур, що їх об'єднують.

4. Специфічністю ієрархічно пов'язаних видів формування кожної з цих підструктур.

Перша підструктура об'єднує *спрямованість, відносини і моральні риси* особистості. Елементи особистості, що входять до цієї підструктури, не мають безпосередніх природних задатків і відтворюють індивідуально віддзеркалену суспільну свідомість. Ця підструктура формується вихованням і є соціально зумовленою. Вона є підструктурою спрямованості особистості та включає установки, що стали її властивостями [59, с. 125-128].

Спрямованість, в свою чергу, включає в себе кілька взаємопов'язаних ієрархією форм. Це насамперед потяг як найбільш примітивна біологічна форма спрямованості. Вона є нечіткою за своїм змістом, це невиразна потреба в чомусь.

Наступна форма спрямованості – бажання – цілком осмислена потреба, потяг до чогось цілком визначеного. Як правило, бажання є пасивним, однак якщо воно вміщується в структуру вольового компонента, ця форма спрямованості стає прагненням.

Пізнавальна форма спрямованості особистості – це інтерес.

Генетично в його основі лежить безумовний орієнтувальний рефлекс, пов'язаний з емоцією, але під дією виховання, на базі умовного рефлексу другої сигнальної системи, інтерес у людини розвивається в наступну форму спрямованості особистості – зацікавленість. Якщо інтерес включається до структури вольового компонента і поєднується з прагненням, то він переходить у схильність до певної діяльності.

Конкретизована в образі чи уявленні кінцева мета схильності – це ідеал. Ідеал може бути моральним, естетичним, пізнавальним (гностичним) і практичним. Найбільш повною і досконалою формою спрямованості особистості є світогляд. Це система засвоєних людиною уявлень про світ та його закономірності, які вміщують уявлення про оточуючі людину явища природи, соціальний устрій суспільства і міжособистісні стосунки і моральні норми.

Пасивна форма світогляду називається світоспогляданням, а активна, пов'язана з прагненням до досягнення ідеалів, стає переконанням. Це вища форма спрямованості, яка вміщує всі попередні, нижчі. У спрямованості особистості розрізняють її рівень, широту, інтенсивність, стійкість та дієвість. Усі форми спрямованості особистості є одночасно її потребами і можуть перетворюватися на актуальні мотиви діяльності. Тому, формуючи мотиви соціальної активності майбутнього психолога, викладачеві вищої школи необхідно розібратися в такому важливому явищі, як структура особистості.

Друга підструктура особистості вміщує *знання, навички, вміння і звички*, набуті нею в особистому досвіді, шляхом навчання, але вже з помітним впливом біологічно зумовлених властивостей особистості. Вона зумовлена індивідуальною культурою особистості, а коротко названа К.К. Платоновим підструктурою досвіду. Саме через цю підструктуру індивідуальний розвиток особистості акумулює історичний досвід людства.

Третя підструктура охоплює *індивідуальні особливості* окремих психологічних процесів чи психічних функцій як форм відображення. Вплив біологічно зумовлених особливостей у цій підструктурі проявляється ще більш чітко. К.К. Платонов називає її підструктурою форм відображення.

Четверта підструктура — біологічно зумовлена, об'єднує *власливості ВНД, темпераменту, статеві й вікові властивості*

особистості, які залежать від фізіологічних і навіть морфологічних особливостей мозку.

Крім указаних чотирьох основних підструктур, виділяють ще дві, накладених на них, підструктури – характеру і здібностей.

Характер — це «каркас» особистості, який визначає ставлення людини до світу, інших людей, своєї справи й до самої себе. Головне значення для характеру мають стосунки, що виражаються у переконаннях особистості, при цьому, крім якості відносин, слід враховувати ще й ступінь їх вираженості.

Здібності ми тлумачимо, за К.К.Платоновим, як таку підструктуру особистості, яка, актуалізуючись в певному виді діяльності, визначає її якість. Здібності відповідають вимогам певної діяльності й розкриваються через структуру цієї особистості і структуру вимог до вказаного виду діяльності з урахуванням можливої компенсації одних якостей іншими [59].

Схематично структуру особистості, на яку ми спирались у своєму дослідженні, набуває такого вигляду:

Структура особистості (за К.К. Платоновим)

Такою є загальна динамічна, функціональна, психологічна структура особистості. *Загальною* ми її вважаємо тому, що вона властива будь-якій особистості, хоч кожна конкретна особистість має свою індивідуальну структуру, і за різними ознаками ми можемо згрупувати особистість у типові структури. *Динамічною* вона може бути названа тому, що не залишається незмінною в кожній конкретній особистості і змінюється з раннього дитинства до глибокої старості.

Функціональна – оскільки як єдине ціле, так і складові елементи розглядаються як психічні функції.

Психологічна – тому що вона узагальнює психологічні властивості особистості, тісно пов'язані з соціальними ролями.

До цієї структури можуть бути долучені усі відомі властивості (рисни) особистості. Кількість останніх дуже велика. Так, у «Словнику російської мови» Ожегова властивості особистості визначають 1548 словами. Інші мови налічують їх ще більше (наприклад, грузинська – близько 4000 слів).

I.4. Характер та спрямованість особистості

Кожній людині, крім динамічного фактора, що виявляється в темпераменті, властиві істотні особливості, які позначаються на її діяльності та поведінці. Про одних кажуть, що вони працюють, дисципліновані, скромні, чесні, сміливі, колективісти, а про інших – лінькувати, хвалькувати, неорганізовані, честолюбні, самовпевнені, нечесні, егоїстичні, боязливі. Ці та подібні риси виявляються настільки виразно й постійно, що становлять собою типовий різновид особистості, індивідуальний стиль її соціальної поведінки. Такі психологічні особливості особистості називаються рисами характеру. Ці риси характеризують і цілі, до яких прагне людина, і способи досягнення цілей. Знати це важливо, оскільки особистість характеризується не тільки тим, що вона робить, а й тим, як вона це робить. Сукупність таких стійких рис становить характер особистості.

Отже, **характер** – це сукупність стійких індивідуальних психологічних властивостей людини, які виявляються в її діяльності та суспільній поведінці, у ставленні до колективу, до інших людей, праці, навколишньої дійсності та самої себе.

Формування структури характеру починається в дошкільному, продовжується й активізується в підлітковому та юнацькому

му віці. У зв'язку з цим у структурі характеру вирізняють прості і складні риси. Утворення складних опорних рис, наприклад працелюбності, відбувається на основі формування простих, так званих первинних, рис. Основні риси надають загальної спрямованості розвитку всього комплексу виявів рис характеру. Однак прості, другорядні риси можуть визначатися основними, і в деяких випадках і не гармоніювати з ними. В житті трапляються більш цілісні характери і більш суперечливі. Існування цілісних характерів дає змогу з величезної різноманітності характерів вирізняють певні їх типи, наділені загальними рисами.

Структура рис характеру виявляється у тому, як людина ставиться:

а) *до інших людей*, демонструючи уважність, принциповість, прихильність, комунікативність, миролюбність, лагідність, альтруїзм, дбайливість, тактовність, коректність або протилежні риси;

б) *до справ*, виявляючи сумлінність, допитливість, ініціативність, рішучість, ретельність, точність, серйозність, ентузіазм, зацікавленість або протилежні риси;

в) *до речей*, демонструючи при цьому бережливість, економність, акуратність, почуття смаку або протилежні риси;

г) *до себе*, виявляючи розумний егоїзм, впевненість, нормальне самолюбство, почуття власної гідності, або протилежне. П.А. М'ясоїд стверджував, що характер (грецькою – ознака, риса, особливість) – динамічна форма складного психологічного змісту, яка виявляється в сталому способі життя індивіда.

За А.В. Петровським, у перекладі з грецького «характер» – це «чеканка», «прикмета». Справді, характер – це особливі прикмети, яких набуває людина, живучи в суспільстві. Подібно до того як індивідуальність особи виявляється в особливостях перебігу психічних процесів (хороша пам'ять, багата уява, кмітливість і так далі), так вона виявляє себе і в темпераменті, і в рисах вдачі.

Характер проявляється у стійких індивідуальних особливостях особи, він складається і виявляється в діяльності і спілкуванні, зумовлюючи типові для індивіда способи поведінки.

До індивідуальних особливостей, що створюють характер людини, відносяться, насамперед, воля (наприклад, рішучість або невпевненість, боязливість) і відчуття (наприклад, життєрадісність), але певною мірою і розум (наприклад, легковажність

або вдумливість). Втім, прояви характеру є комплексними утвореннями й у ряді випадків практично не підпадають під жоден розряд вольових, емоційних або інтелектуальних процесів (наприклад, підозрілість, великодушність, щедрість, злопам'ятність та ін.).

Характер людської особи завжди багатогранний. У ньому можуть вирізнятися риси або сторони, які, проте, не існують ізольовано, окремо один від одного, а є зв'язаними воедино, утворюючи більш-менш цілісну структуру характеру.

Структура характеру виявляється в закономірній залежності між окремими його рисами. Якщо людина боязка, є підстави припускати, що вона не володітиме якостями ініціативності (побоючись несприятливого повороту ініційованої нею пропозиції або вчинку), рішучості і самостійності (ухвалення рішення передбачає особисту відповідальність), самовідданості і щедрості (допомога іншому може в чомусь ущемити її власні інтереси, що для неї небезпечно). Разом з тим від людини боязкої за характером можна чекати приниження (по відношенню до сильного), конформності (острах виявитися «білою вороною»), жадібності (застрахувати себе в матеріальному відношенні на майбутнє), готовності до зради (в усякому разі, за крайніх обставин, що загрожують особистій безпеці), недовірливості і обережності («білковське», за А.П.Чеховим, «як би чогось не трапилось») і так далі. Зрозуміло, що не кожна людина, у характері якої домінує боязкість, продемонструє структуру характеру, подібну охарактеризованій вище. У різних життєвих обставинах вона може істотно змінитися і навіть може включати якості, здавалося б, протилежні домінуючим (наприклад, боягуз може бути зухвалим). Проте загальна тенденція до прояву саме такого комплексу якостей характеру для боязкої людини переважатиме. Таким чином, найважливіший момент у формуванні характеру – це те, як людина ставиться до навколишнього середовища і до самої себе, так і до іншого. Ці стосунки є разом з тим підставою для класифікації найважливіших рис вдачі.

Спрямованість є головною складовою структури характеру особистості. Вона виявляється у вибірковому позитивному або негативному оцінному ставленні особистості до вчинків і діяльності людей і до самої себе. Залежно від домінуючих матеріальних або духовних потреб, ціннісних установок особистості, інтересів і вподобань життя одних людей наповнене корисною діяльністю,

вони невтомно працюють та виконують громадські обов'язки. Рушієм їх вчинків є гуманність, оптимізм, контактність.

В характері повніше, ніж у темпераменті, виявляється індивідуальність людини. Щоправда, іноді вважають, ніби характер властивий тільки деяким людям. В таких випадках під характером розуміють тільки певні позитивні риси людини, що виявляються в єдності її дій, в її енергійності, рішучості, наполегливості тощо. Таке розуміння характеру має місце і там, де про деяких людей говорять як «про людей з характером», протиставляючи їх слабохарактерним і безхарактерним людям.

Характер особистості не тільки виявляється в її діях, вчинках, а й накладає на них свій відбиток. Від того, який характер у людини, залежить те, як вона діє за певних обставин, як домагається реалізації своїх цілей, своїх ідейних прагнень. Звідси стає зрозумілим, якою важливою якістю людини є її цільний, сильний, виразний характер і наскільки актуальним є наукове вивчення характерів людей та шляхів їх формування.

У структурі характеру людини можна вирізнити передусім дві його сторони, невід'ємні одна від одної, а саме: зміст і форму. «Особистість характеризується не тільки тим, що вона робить, а й тим, як вона це робить».

Те, що робить особистість, виявляється в її життєвій спрямованості. Вона й становить змістову сторону її характеру. Те, як людина реалізує свою життєву спрямованість, можна розглядати як форму характеру.

У сформованому і морально стійкому характері людини провідним компонентом є її переконання. Переконаність особистості виявляється в таких рисах характеру, як цілеспрямованість, принциповість, оптимізм, вимогливість до себе і до інших людей. Людина з твердими переконаннями здатна в найтяжчі хвилини життя виявити максимум сил для досягнення важливих для суспільства цілей, а коли потрібно, то й віддати своє життя заради суспільної справи.

Розумові риси особистості становлять істотну сторону в структурі її характеру. Те, якою мірою людина спостережлива, наскільки серйозно підходить вона до подій, до завдань, що покладаються на неї, розсудлива чи нерозсудлива вона в своїх висновках і рішеннях, позначається на її характері.

Розум людини може проявлятися в холодній розсудливості або пристрасному захопленні якимось питанням, напруженому

пошукові істини. Тим самим не тільки розумові, а й емоціональні риси людини стають складовою її характеру. Зміст, спрямованість почуттів людини позначаються на її характері. Важливу роль у структурі характеру особистості відіграє: рівень розвитку її моральних, естетичних і інтелектуальних почуттів.

Воля являє собою стрижень сформованого характеру. Людина з твердою волею свідомо, зі знанням справи регулює свою діяльність, долає перешкоди на шляху до своєї мети. Сильна воля є необхідним компонентом сильного характеру. Слабовольні люди є «безхарактерними» людьми. З розвитком волі людини зміцнюється і її характер.

Структура характеру особистості є результатом її розвитку. Залежно від попереднього досвіду людини, від того, як складалося все її життя. Залежно від конкретних умов життя у неї можуть виявлятися різні якості характеру.

Говорячи про характер, необхідно відзначити, що він вибудовується не на окремих, ізольованих рисах, а являє собою певну структуру. Групування рис характеру в певні комплекси визначається відносинами, навколо яких групуються риси характеру. Неважко назвати риси характеру, у яких проявляється ставлення до людей: товариськість, замкнутість, доброта, тактовність і ін.; або ставлення до праці: працьовитість, лінь, відповідальність і ін. Однак структура рис характеру не вичерпується їхнім групуванням, необхідно враховувати також взаємодію рис характеру, тому що зміст кожної окремої риси залежить від того, з якими іншими рисами вона поєднується. Наприклад, відвертість у поєднанні з чуйністю, ввічливістю має одну соціальну оцінку, у поєднанні з брутальністю – зовсім іншу. Важливим показником характеру є його цілісність, що проявляється в непротирічних рисах характеру, у єдності відносин особистості і їх здійснення.

Надмірну виразність окремих рис характеру і їхніх поєднань, називають акцентуаціями характеру – це загострення рис характеру, що спостерігається, як правило, в підлітковому віці. Надалі, очевидно, відбувається їхнє згладжування або компенсація, можливий також перехід явних акцентуацій у приховані. Разом з тим, за даними К. Леонгарда, частка акцентуєваних особистостей в дорослого населення становить приблизно 50%. У нашій країні отримало поширення класифікація акцентуацій характеру Є. Лічко, в якій вирізняються такі типи акцентуацій: нестійкий тип, конформний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїд-

ний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, гіпертимний, циклоїдний, лабільний і змішані типи.

Нестійкий тип. Головна риса – небажання трудитися: не працювати, не вчитися, постійна сильна тяга до розваг, задоволення, ледарства. При суворому й постійному контролі знехотя підкоряються, але завжди шукають нагоди відійти від будь-якої праці. Найважливішою особливістю є слабкий вольовий компонент особистості. Повна безвольність виявляється, коли справа стосується виконання обов'язків, боргу, досягнення цілей. Зі слабкістю вольового компонента й недостатньою ініціативністю пов'язана й підпорядкованість у групі, компанії. Контакти завжди поверхневі. Романтична закоханість не властива. До свого майбутнього байдужі, планів не будують, живуть сьогоднішнім. У зв'язку зі слабкою вольовою сферою бездоглядність швидко виконує свою згубну дію.

Конформний тип. Головна риса – конформність: яскраво виражене прагнення бути «як всі». Це прагнення поширюється на все: від прагнення одягатися як всі, – до сильної залежності від оточення суджень, позицій і поведіння. Повністю стають продуктом свого оточення: в «доброму» середовищі старанно вчаться й працюють, в «поганому» – засвоюють досить швидко його звичаї, звички, манеру поведінки. Некритичні до сприйняття групових еталонів поведінки, цінностей та будь-якої інформації загалом. Найбільш успішно працюють тоді, коли не потрібна особиста ініціатива. Погано сприймають життєвий стереотип.

Шизоїдний тип. Головні риси – замкнутість і брак чутливості в процесі спілкування. Швидко виснаження в контакті спонукає до ще більшого занурення в себе. Недолік чутливості виявляється в невмінні зрозуміти чужі переживання, в низькій емпатії (здатності до співпереживання), у невмінні зрозуміти бажання і думки партнера. Захоплення відрізняються силою, постійністю і нерідко незвичністю. Багаті еротичні фантазії поєднуються із зовнішньою холодністю, часто підкреслюється асексуальність. Найважче переносять ситуації, де потрібно встановити неформальні емоційні контакти, а також вторгнення сторонніх у внутрішній світ.

Епілептоїдний тип. Головною рисою є схильність до станів зісно-сумного настрою з постійно наростаючим роздратуванням і пошуком об'єкта, на якому можна було б зірвати злість. Харак-

терна афективна вибуховість. Афекти не тільки сильні, але і тривалі. Любов майже завжди забарвлена ревнощами. Лідерство проявляється прагненням панувати над однолітками. Добре адаптуються в умовах суворого дисциплінарного режиму, де показною виконавською сумлінністю перед керівництвом прагнуть заволодіти становищем, що дає владу над іншими. Властиві дріб'язкова акуратність, скрупульозність, дотримання всіх правил (іноді не необхідних або навіть таких, що шкодять справі), схильність до порядку, педантизм.

Істероїдний тип. Головними рисами є потужний егоцентризм, яскраво виражена увага до своєї персони, захоплення, здивування. Всі інші особливості ґрунтуються на цьому. Брехливість і фантазування є метою привернення уваги до своєї особистості. Властива театральність переживань, схильність до позерства. Низька здатність до наполегливої праці поєднується з високими домаганнями щодо майбутньої професії. Серед однолітків претендують на першість чи виняткове становище. Зміна захоплення і хобі також зумовлені прагненням знайти таку справу, де можна бути на очах.

Астено-невротичний тип. Головними рисами є підвищена стомлюваність, дратівливість. Стомлюваність, зазвичай, проявляється при розумових заняттях і в обстановці змагань, суперництва. При втомленості афективні спалахи виникають з незначного приводу.

Сенситивний тип. Його представники мають дві головні особливості – емоційність і відчуття особистої неповноцінності. У собі бачать безліч недоліків, особливо у сфері вольових якостей. Часто зустрічається незадоволеність своїм фізичним «Я» («образ тіла»). Замкнутість, боязкість і сором'язливість, особливо проступають серед сторонніх і в незвичній обстановці. З незнайомими важкі, навіть поверхневі контакти, але з тими, до кого звикли, бувають досить товариські. Надзвичайні труднощі викликають ситуації негативного оцінювання або обвинувачення (тим паче несправедливого).

Психастенічний тип. Головними рисами є нерішучість, тривожна емоційність (у вигляді побоювань за майбутня своє й своїх близьких), схильність до самоаналізу. Риси характеру зазвичай виявляються вже в початковій школі. Відповідати за себе й, особливо, за інших, буває надважким завданням. Захистом від постій-

ної тривоги із приводу уявлюваних неприємностей і випадків служать вигадані прикмети й ритуали. Нерішучість особливо проявляється при необхідності зробити самостійний вибір.

Гіпертижний тип. Відрізняються завжди гарним, злегка підвищеним настроєм, високим життєвим тонусом. Високий ступінь активності сполучається з постійним прагненням до лідерства. Високий відгук на нове, але інтереси нестійкі. Висока активність поєднується з нерозбірливістю у знайомствах. Легко освоюються в незнайомій обстановці, але погано переносять самотність, режим, суворого регламентовану дисципліну, монотонну працю, і що потребує особливої акуратності, вимушене неробство. Схильні до переоцінки своїх можливостей і до надмірно оптимістичних планів на майбутнє. Прагнення оточуючих вгамувати їхню активність нерідко призводить до бурхливих, але коротких спалахів роздратування.

Циклоїдний тип. Характерною рисою є досить часта зміна виражених фаз гіпертижності й пригніченості (субдепресії). У субдепресивній фазі знижується працездатність, до всього втрачається інтерес, підліток стає домосідом, уникає компанії. Невдачі й навіть дрібні незгоди в цей час важко переживаються. Серйозні дорікання, що особливо принижують самолюбство, здатні навести на думку про власну неповноцінність і непотрібність. Можливість провокування суїциду. У гіпертижній фазі циклоїдні підлітки не відрізняються від гіпертижів. Тривалість кожної фази зазвичай невелика (1-2 тижні). Між фазами часто має місце досить тривалий період неакцентуїзованого, «гармонічного» поведіння.

Лабільний тип. Головна риса цього типу – вкрай висока мінливість настрою, він змінюється занадто часто й надмірно круто. Від настрою моменту залежать активність, працездатність, товариськість. У лабільних підлітків почуття й прихильності щирі й глибокі, особливо до тих осіб, які самі проявляють любов, увагу та турботу. Велика потреба в співчутті. Тонко відчують ставлення до себе оточуючих навіть при поверхневому контакті. До лідерства не прагнуть. Важко переживають втрату чи емоційне несприйняття близькими. Відрізняються умінням адекватно оцінити свій характер.

Змішані типи. Крім явних акцентуацій, зустрічаються випадки одночасного загострення двох якостей. Це так звані змішані типи, які становлять половину випадків явних акцентуацій.

Основними проявами спрямованості є потреби та мотиви, ціннісні орієнтації, рівень домагань, перспективи та цілі особистості.

Мотиви поведінки і діяльності. Мотиви – це пов’язані із задоволенням певних потреб спонукання до діяльності. Вони відрізняються один від одного видом потреби, яка в них виявляється, формами, котрих вони набувають, широтою чи вузькістю, конкретним змістом діяльності, в якій реалізуються.

Складні види діяльності відповідають кільком мотивам, що утворюються на різних рівнях. Мотиви розрізняють за їх усвідомленістю. Неусвідомлюваними мотивами є установки і потяги, усвідомлюваними – інтереси, переконання, прагнення. Неусвідомлювані мотиви (установки) – це неусвідомлюваний особистістю стан готовності до певної діяльності чи поведінки (наприклад, установка дитини щодо вчительки першого класу існує у формі готовності виконувати всі її вимоги). Установка часто є результатом квапливих, недостатньо обґрунтованих висновків з фактів особистого досвіду або некритичного засвоєння стереотипів мислення (стандартизоване судження, усталене в певній групі). Установки бувають позитивні (наприклад, щодо лікарів) і негативні, що набирають характеру упередження (наприклад, щодо працівників торгівлі). Є установки й щодо сприймання людиною людини. Про це йдеться в поезії Расула Гамзатова:

«Вот человек, что скажешь ты о нем?»

Ответил друг, плечами пожимая:

«Я с этим человеком не знаком,

Что про него хорошего я знаю?»

«Вот человек, что скажешь ты о нем?» –

Спросил я у товарища другого.

«Я с этим человеком не знаком,

Что я могу сказать о нем плохого?»

Потяг – це спонукання до діяльності, що є недиференційованою, недостатньо чітко усвідомленою потребою, невиразна потреба в чомусь. Він швидкоплинний: потреба або згасає, або перетворюється в прагнення. Потяги характерні для юнацького віку як провісники майбутніх прагнень усвідомлюваних мотивів.

Інтереси – це усвідомлений мотив. Інтерес – це емоційний вияв пізнавальних потреб особистості. Суб’єктивно інтереси розкриваються на позитивному емоційному фоні, в бажанні глибше

пізнати об'єкт, зрозуміти його. Роль інтересів велика й тому, що вони є спонукальним механізмом пізнання, змушують особистість шукати шляхи до засобів задоволення того чи іншого бажання.

Розрізняють інтереси за змістом, метою, широтою, глибиною, за стійкістю і дієвістю.

Так, за метою інтереси поділяються на безпосередні й опосередковані. Безпосередні інтереси зумовлює емоційна привабливість об'єкта. Наприклад, інтерес до розв'язання задач, кросвордів, до спілкування з друзями тощо. Люди, мотивом діяльності яких є безпосередній інтерес, мають так звану ділову спрямованість і одержують задоволення від самого процесу роботи. Опосередкований інтерес виникає щодо результату діяльності, хоча сам процес не завжди цікавить суб'єкта. Оптимальним для результату діяльності є поєднання безпосередніх та опосередкованих інтересів.

За глибиною інтереси поділяють на поверхневі і глибокі. За широтою – на широкі і вузькі. Широкі інтереси розподілені між багатьма об'єктами; вузькі сконцентровані в одній галузі. Цінна риса особистості – багатофокусність інтересів у кількох, не пов'язаних одна з одною, сферах діяльності. Багатофокусність інтересів особливо сприятлива для зміни видів діяльності – кращого засобу відновлення витраченої в ході роботи енергії. Отже, оцінка вузькості чи широти інтересів визначається врешті-решт їх змістом.

За стійкістю інтереси поділяються на стійкі і нестійкі. Стійкість інтересу є сигналом, показником здібностей людини. Інколи інтерес до чогось не згасає все життя. Наприклад, захоплення професією. Нестійкість інтересів, коли вони набувають характеру пристрасних, але короточасних захоплень, є віковою особливістю, яка стимулює пошук покликання й допомагає виявити здібності.

Трапляються різні поєднання інтересів: в одних індивідів вони широкі, різнобічні, глибокі, в інших – широкі, але поверхневі, ще в інших – глибокі, але вузькі. Оптимальним є такий тип людини, в якої на тлі широких, різноманітних інтересів є центральний, основний.

Суттєвим мотивом поведінки особистості є її переконання, тобто система усвідомлюваних потреб, які спонукають діяти відповідно до своїх поглядів, принципів, світогляду. Переконання є спонукальною силою поведінки, що змушує аналізувати свої вчинки.

Переконання – це система знань, пропущених через почуття. Переконала та людина, в якій ідеї поєдналися з почуттям і волею. Вона не здатна на вчинок, що суперечить її принципам.

Переконання мають велике значення в соціальній характеристиці особистості. Буває, що людина когось критикує, а поводить так само. Це свідчить, що її переконання не є керівництвом до дії. Виходить, що між знаннями і переконаннями існує складна єдність. Якщо знання й переконання утворюють упорядковану й внутрішньо організовану систему поглядів, вони становлять світогляд особистості.

Усвідомлюваним мотивом є також прагнення особистості, тобто мотиви поведінки, в яких виявлена потреба в чомусь, що може бути досягнуто вольовими зусиллями. Оскільки прагнення не задовольняють інакше, ніж через спеціально організовану діяльність, вони здатні підтримувати активність особистості протягом тривалого часу.

Якщо людина чітко усвідомлює умови, в яких відчуває потребу, і засоби, які планує використати, то прагнення набувають характеру намірів.

1.5. Особистісне зростання

Ідеалом різнобічно розвиненої людини є гармонійна особистість. Гармонійні відносини між особистістю і світом означають гармонію між тим, чого особистість вимагає від інших, і тим, що вона може й повинна дати їм.

Гармонійна особистість – це людина, яка перебуває в єдності зі світом, людьми і сама з собою. Вона є, безперечно, моральною особистістю. Причому структура особистості набуває гармонійності не у зв'язку з розвитком усіх її рис, а внаслідок максимального вдосконалення тих здібностей людини, які утворюють домінуючу спрямованість її особистості, роблять змістовними життя і діяльність.

Дисгармонійна структура особистості складається тоді, коли у особистості переважають високі самооцінки і домагання, бажання за будь-яку ціну бути на рівні своїх уявних можливостей як у власних очах, так і в очах інших людей, а в царині несвідомого – невпевненість у собі, яку людина не допускає до свідомості.

З віком в одних людей з'являється потреба виправдати свої дії, вони починають перетворювати «пороки в чесноти», тобто

ставитися до своїх вад як до цінностей. На перший погляд, «неузгодженість» між свідомістю й поведінкою ніби зникає, однак насправді залишається, оскільки такі люди постійно заходять у конфлікти з оточенням, їх тривожать сумніви й почуття меншовартості, пов'язані, як їм здається, з недооцінкою їх особистості. Інші люди продовжують свідомо вірити в засвоєні ними моральні цінності, і конфлікт між цими цінностями з особливостями їх особистості призводить до розладу з собою.

Вважають, що особистість досягає самовдосконалення лише шляхом внутрішніх борінь і криз. Проте є й інший погляд. Зокрема, М. Мольц вважає, що кризи можна контролювати: «Ніколи не пізно змінити образ власного «Я», отже почати нове життя», – наказував він, і, як шлях до щастя, пропонував виробити позитивне ставлення до самого себе.

Чим вищий відсоток правильних позитивних уявлень людини про себе, тим простіше її життя. Позицію справжнього щасливця можна сформувати за допомогою позитивного мислення. Сутність його в тому, щоб, з одного боку, закріпити позитивний образ власного «Я» під впливом вдалих вчинків, а з іншого – не дати йому зруйнуватись у разі невдач. Справжній оптиміст не картає себе, навіть коли в чомусь програє, зазнає невдач, а аналізує, шукає помилки і прорахунки. Таким чином, у подальших діях успіхи закріплюються, а невдачі виконують коригуючу функцію. Посилюється координація «Я», що фактично означає особистісне зростання.

Розвиток особистості визначається не лише тим, як вона сприймає себе сьогодні, а й тим, як вона усвідомлює своє минуле, як бачить ближчі й віддалені життєві перспективи (О.М. Леонтьєв).

У стабільному соціальному середовищі розвиток особистості опосередковується внутрішніми психологічними закономірностями і проходить фази адаптації, індивідуалізації та інтеграції (А.В. Петровський).

Народження свідомої особистості – це початок тривалого і драматичного шляху розвитку особистості дорослої людини.

Людина впродовж життя переживає вісім психосоціальних криз (за Е. Еріксоном), специфічних для кожного віку. Сприятливий чи несприятливий вихід з них визначає можливість подальшого розвитку особистості. Термін «криза» грецького походження, у перекладі означає «момент прийняття рішення». Криза – це роздоріжжя. Один шлях веде до успіху, інший – до

невдачі. У медицині криза – це поворотний момент, після якого пацієнт може почати одужувати або його стан серйозно ускладниться. Інакше кажучи, за будь-якою кризовою ситуацією завжди приховано дві можливості.

Першу кризу людина переживає на першому році життя. Вона пов'язана із задоволенням дитиною, за допомогою дорослого, своїх фізіологічних потреб, внаслідок чого розвивається її довіра чи недовіра до навколишнього світу.

Друга криза пов'язана з першим досвідом навчання дитини, виробленням навичок охайності. Розуміння дитини, систематичність і послідовність у навчанні розвиває самостійність, тоді як покарання й непослідовність – страх і сумнів.

Третя криза припадає на дошкільний вік, коли відбувається самоствердження дитини. Плани, які вони постійно будують, і які їй дозволяють здійснити, сприяють розвитку в неї почуття ініціативи. Навпаки, переживання повторних невдач призводить до закріплення почуття провини.

Четверта криза відбувається в шкільному віці. Залежно від шкільної атмосфери, стосунків з однокласниками й учителями, методів виховання в дитини розвивається смак до роботи або почуття меншовартості.

П'ята криза спостерігається в підлітковаому віці, коли засвоюються зразки поведінки. Позитивний вихід розвиває ідентифікацію, негативний спричиняє рольову плутанину.

Шоста криза характерна для юнацького віку. Вона пов'язана з пошуком близькості з коханою людиною. Відсутність досвіду може призвести до ізоляції людини та її замкненості в собі.

Сьому кризу переживають у 40-річному віці. За умов нормального розвитку цей вік вирізняється високою продуктивною діяльністю, активізацією почуття збереження роду (генеративності), повагою до мудрості. Нерозв'язана криза зумовлює застій.

Восьма криза припадає на час старіння, коли підбивають підсумки життя. На цьому етапі особистість або досягає цілісності й приймає неминуче, або завершує життя у відчаї, страху перед смертю.

Багато людей вважають, що не можуть змінитися. Переживаючи внутрішній конфлікт, труднощі в спілкуванні, вони схильні сприймати себе як незмінювану особистість, а тому не тільки не прагнуть змінити себе, а й вимагають від інших врахувати «специфіку свого характеру». Щоб змінити себе, слід підготувати свою свідомість для потрібних і бажаних вчинків, зафік-

сувавши це спочатку словами. Чим точніші й конкретніші словесні формулювання, тим легше людині керувати своїм станом.

II. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

II.1. Дослідження біологічно-обумовленої підструктури

Вивчати психологічні особливості особистості доцільно з біологічно-обумовленої підструктури, яка, за К.К. Платоновим, є фундаментом особистості. До неї належать: тип нервової системи, надбудований над ним тип вищої нервової діяльності, темперамент, статеві, вікові та конституціональні особливості особистості.

1.1. Властивості вищої нервової діяльності

Як відомо з фізіології, тип нервової системи людини базується на двох основних нервових процесах: збудження і гальмування. Вони характеризуються трьома показниками: силою, швидкістю та врівноваженістю. Перебіг нервових процесів – як збудження, так і гальмування – може бути сильним чи слабким, швидким чи повільним; вони можуть бути врівноваженими чи не врівноваженими між собою. Тип нервової системи задається людині від народження, спадково і не змінюється упродовж життя (змінюватися, до речі, можуть лише зовнішні прояви фізіологічних процесів на поведінковому рівні).

Мета: Вивчення властивостей вищої нервової діяльності.

Хід виконання: Експериментатор пропонує досліджуваним дати відповіді на такі запитання не замислюючись.

Питання:

1. Чи можете Ви сказати, що Ви впевнена у собі людина?
2. Чи вірно, що Ви любите діяти без поспіху?
3. Чи можете Ви назвати себе винахідливим?
4. Чи часто Ви відчуваєте піднесення і спади настрою?
5. Чи вірно, що стосовно Вас вчиняють несправедливо?
6. Чи вірно, що Ви завжди і за будь-яких обставин дотримуєтеся своєї обіцянки?
7. Чи можна сказати про Вас, що Ви боїтеся публічно критикувати товаришів і керівництво?
8. Чи глибокий у Вас сон?
9. Чи подобаються Вам заняття, що потребують швидкості у діях, частого переходу від однієї справи до іншої?

10. Чи починаєте Ви нервувати і дратуватися, коли помічаєте, що за Вами хтось стежить?

11. Чи вірно, що у Вас не буває жодної думки, про яку Вам не соромно розповісти іншим людям?

12. Чи любите Ви ризикувати? (Наприклад, у спорті або під час гри в карти)?

13. Чи вдається Вам очікувати чогось досить довго без особливої напруги (Наприклад, стояти у черзі)?

14. Чи можете Ви швидко включатися в роботу після перерви?

15. Чи часто трапляється, що під час гострої суперечки або під час іспитів у Вас помітно змінюється тембр голосу і з'являються невластиві Вам високі або низькі тони?

16. Чи є у Вас особисті вороги?

17. Чи вірно, що Ви не упускаєте в житті жодного випадку, коли можливо зробити чесний благородний вчинок?

18. Чи маєте Ви звичку на заняттях прагнути відповісти першим?

19. Чи можете Ви без особливого роздратування протягом тривалого часу розплутувати моток ниток, розв'язувати тугий вузол?

20. Чи швидко Ви сходитеся з новими людьми?

21. Чи можна сказати, що Ви ніколи не передавали чуток?

22. Чи вірно, що Вам важко догодити?

23. Чи заважає Вам у житті очікування невдачі, побоювання помилитися, зробити що-небудь не так?

24. Чи вірно, що непередбачувані обставини, що виникають під час здійснення Ваших намірів, викликають у Вас сильне роздратування?

25. Якщо Вас розбудити серед ночі, чи важко Вам буде після цього заснути?

26. Чи часто буває так, що під час хвилювання або роздратування Ви починаєте тремтіти, втрачаєте зв'язність мови, змінюєтеся в обличчі (червонієте, бліднієте)?

27. Чи часто буває так, що оточуючі дратують Вас і Вам хочеться побути на самоті?

28. Чи вірно, що всі Ваші звички хороші?

29. Чи вірно, що на екзамені Ви показуєте кращий результат, ніж під час повсякденної роботи?

30. Чи вірно, що у стомленому і голодному стані Ви стаєте дратівливим?

31. Чи часто відбувається так, що Вам хочеться закінчити почату справу, навіть якщо необхідність у цьому вже відпала?

32. Чи часто Ви відчуваєте апатію, байдужість до оточення?

33. Чи завжди Ви готові пожертвувати собою заради товариша?

34. Чи вірно, що в ситуації змагання Ви демонструєте кращі результати, ніж в звичайних умовах?

35. Чи можна стверджувати, що Ви обережні у висловлюваннях, не скажете зайвого?

36. Багато хто відзначає Вашу швидку мову і жваву міміку, чи так це?

37. Чи здається Вам, що Ви особлива, незрозуміла для інших людина?

38. Чи можна сказати, що зі всіма рішеннями керівництва Ви завжди внутрішньо згодні?

39. Чи правда, що Вас легко вивести із себе?

40. Чи вірно, що в умовах галасу і взагалі, коли Вам щонебудь заважає, Ви можете продовжувати успішно працювати?

41. Чи вірно, що Вам подобаються люди, що завжди поспішають?

42. Чи швидко Ви освоюєтесь у новій обстановці, включаєтесь у нові справи?

43. Чи складається у Вас враження, що на Вас звертають увагу частіше, ніж на інших?

44. Чи можете Ви сказати, що ніколи не запізнюєтесь?

45. Чи любите Ви переставляти меблі, змінювати обстановку в помешканні, на роботі?

46. Чи трапляється так, що маленькі неприємності вибивають Вас із колії, заважають працювати, а потім, коли Ви заспокоюєтесь, то дивуєтесь, що хвилювались через дрібниці?

47. Чи складається у Вас враження, що Вас переслідують?

48. Чи буває так, що Ви говорите про речі, на яких не розумієтесь?

49. Чи вірно, що Вам не подобається, коли порушують Ваш спокій і звичний ритм роботи?

50. Чи часто у Вас бувають головні болі, запаморочення і шлунковий розлад через переживання?

51. Чи вірно, що Ви завжди говорите правду?

Обробка результатів: Відповіді (позитивні та негативні) співвіднести з ключем. За кожне співпадання нарахувати стільки балів, скільки вказано в ключі.

Ключ до опитувальника:

№ з/п	Знак ключа	Оцінка в балах	№ з/п	Знак ключа	Оцінка в балах
1.	+	1	27.	+	1
2.	+	1	28.	+	1
3.	+	1	29.	+	1
4.	+	2	30.	-	1
5.	+	2	31.	-	1
6.	+	1	32.	+	4
7.	-	2	33.	+	1
8.	+	2	34.	+	1
9.	+	1	35.	+	1
10.	+	1	36.	+	1
11.	+	1	37.	+	2
12.	+	1	38.	+	2
13.	+	2	39.	+	1
14.	+	1	40.	+	1
15.	+	1	41.	+	1
16.	+	1	42.	+	1
17.	+	1	43.	+	2
18.	+	1	44.	+	1
19.	+	2	45.	+	1
20.	+	1	46.	+	1
21.	+	1	47.	+	4
22.	+	1	48.	-	1
23.	-	1	49.	-	1
24.	-	1	50.	+	3
25.	-	1	51.	+	1
26.	+	2			

Розподіл питань за шкалами

Шкали	Номери питань
Збудження	1, 7, 12, 18, 23, 29, 34, 40
Гальмування	2, 8, 13, 19, 24, 30, 35, 41
Рухливість	3, 9, 14, 20, 25, 31, 36, 42, 45, 49
Емоційна лабільність	4, 15, 26, 37, 43, 46
Нервозність	5, 10, 16, 21, 27, 32, 38, 47, 50
Щирість	6, 11, 17, 22, 28, 33, 39, 44, 48, 51

Інтерпретація результатів

Ступінь вираженості властивості	Критерії та бали					
	Збудження	Гальмування	Рухливість	Емоційна лабільність	Нервозність	Щирість
Низька	0-3	0-3	0-3	0-2	0-4	4-10
Середня	4-6	4-6	4-6	4-6	5-7	3
Висока	7-10	7-10	7-10	7-10	8-10	0-2
Крайня					11-21	

Висновки: На основі типу нервової системи, залежно від поєднання різних показників властивостей нервової системи, можна робити висновки про особливості темпераменту особистості.

Переважно перебіг нервових процесів у *холерика* сильний, швидкий, невірноважений; у *сангвініка* – сильний, швидкий, врівноважений; у *флегматика* – сильний, повільний, врівноважений; у *меланхоліка* – слабкий, повільний, невірноважений.

1.2. Оцінка властивостей темпераменту (методика В.М. Русалова)

Мета: Діагностика ергічності, соціальної ергічності, пластичності, соціальної пластичності, соціального темпу, емоційності, соціальної емоційності.

Хід виконання: Експериментатор дає досліджуваним інструкцію: «Вам пропонується відповісти на 105 запитань. Питання спрямовані на встановлення Вашого повсякденного способу життя, поведінки. Намагайтесь уявити типові ситуації і дайте першу щирішу відповідь, яка спаде Вам на думку. Відповідайте швидко і чітко. Пам'ятайте, немає «хороших» чи «поганих» відповідей. Якщо Ви обрали відповідь «так», поставте хрестик (галочку) в графі «так». Якщо Ви обрали відповідь «ні», поставте хрестик (галочку) в графі «ні»».

Питання

1. Чи рухлива Ви людина?
2. Чи завжди Ви готові одразу включитися в цікаву для Вас розмову?

3. Чи правда, що Вам більше подобається бути на самоті, ніж у великій компанії?

4. Чи відчуваєте Ви постійне бажання чимось займатися, щось робити?

5. Ваша мова повільна й неспішна?

6. Чи вразлива Ви людина?

7. Чи часто Вам не спиться через те, що посварились з друзями?

8. У вільний час Вам завжди хочеться чимось зайнятись?

9. В розмові з іншими людьми Ваша мова часто випереджає Вашу думку?

10. Чи дратує Вас швидка мова співрозмовника?

11. Чи почували б Ви себе нещасливою людиною, якби на тривалий час були позбавлені можливості спілкування з людьми?

12. Ви коли-небудь запізнювалися на побачення або на роботу?

13. Чи подобається Вам швидко бігати?

14. Чи сильно Ви переживаєте критичні зауваження по роботі?

15. Чи легко Вам виконувати роботу, яка потребує багато уваги і цілеспрямованої зосередженості?

16. Чи важко Вам говорити швидко?

17. Чи часто Ви відчуваєте тривогу через те, що виконали роботу не так, як потрібно?

18. Чи часто Ви переключаєтеся з однієї думки на іншу під час бесіди?

19. Чи подобаються Вам ігри, які потребують швидкості і спритності?

20. Чи легко Вам знайти варіанти розв'язку відомої задачі?

21. Чи відчуваєте Ви хвилювання, якщо Вас невірно зрозуміли під час розмови?

22. Чи з бажанням Ви виконуєте складну відповідальну роботу?

23. Чи буває так, що Ви говорите про речі, в яких не розумієтесь?

24. Чи легко Вам розмовляти одночасно з декількома людьми в швидкому темпі?

25. Чи легко Вам робити одночасно декілька різних справ?

26. Чи виникають у Вас конфлікти з друзями через те, що Ви сказали їм дещо, не подумавши?

27. Ви зазвичай надаєте перевагу роботі, справі, яка не потребує від Вас великих витрат енергії?

28. Чи легко Ви засмучуєтесь, коли виявляєте незначні недоліки в своїй роботі?

29. Чи любите Ви сидячу роботу?
30. Чи легко Вам спілкуватися з незнайомими людьми?
31. Ви зазвичай спочатку подумаєте, зважите і тільки потім висловитесь?
32. Чи всі Ваші звички добрі і бажані?
33. Чи швидко рухаються Ваші руки під час роботи?
34. Ви зазвичай мовчите і не вступаєте в контакти, коли знаходитеся в компанії малознайомих людей?
35. Чи легко Вам переключитись з одного варіанта рішення задачі на інший?
36. Чи схильні Ви інколи перебільшувати в своєму уявленні негативне ставлення близьких Вам людей?
37. Чи балакуча Ви людина?
38. Вам легко виконати справу, яка потребує миттєвих реакцій?
39. Ви зазвичай говорите вільно, без зупинок?
40. Чи турбують Вас страхи, які пов'язані з роботою?
41. Чи легко Ви ображаєтесь, коли близькі люди вказують на Ваші особисті недоліки?
42. Чи відчуваєте Ви потяг до напруженої, відповідальної діяльності?
43. Чи подобається Вам робити все повільно, не поспішаючи?
44. Чи бувають у Вас думки, які Ви хотіли б приховати від інших?
45. Чи можете Ви без тривалих роздумів поставити делікатне запитання іншій людині?
46. Чи приносять Вам задоволення швидкі рухи?
47. Чи легко Ви «генеруєте» нові ідеї, пов'язані з роботою?
48. Чи нервуєте Ви перед відповідальною бесідою?
49. Чи можна сказати, що Ви швидко виконуєте доручену Вам справу?
50. Чи любите Ви братися за великі справи самостійно?
51. Чи легко зрозуміти Ваш внутрішній стан за виразом обличчя?
52. Якщо Ви пообіцяли що-небудь зробити, чи завжди виконуєте свої обіцянки, незалежно від того, зручно це Вам чи ні?
53. Чи відчуваєте Ви образу від того, що оточуючі поведуться з Вами гірше, ніж належало б?
54. Ви зазвичай віддаєте перевагу виконанню тільки однієї операції?
55. Чи любите Ви ігри в швидкому темпі?
56. Чи багато у Вашій розмові довгих пауз?

57. Чи легко вам внести пожвавлення в компанію?
58. Ви часто відчуваєте надмір сил і Вам хочеться зайнятись якоюсь складною справою?
59. Чи важко Вам переключити увагу з однієї справи на іншу?
60. Буває, що у Вас надовго псується настрої від того, що зірвалась запланована справа?
61. Чи часто Вам не спиться від того, що не лагодяться справи, які безпосередньо пов'язані з роботою?
62. Чи любите Ви бувати у великій компанії?
63. Чи хвилюєтесь Ви під час з'ясування стосунків із друзями?
64. Чи відчуваєте Ви потребу в роботі, яка потребує всіх сил?
65. Чи часто Ви втрачаєте самовладання, коли «вривається терпець»?
66. Чи схильні Ви розв'язувати одночасно багато задач?
67. Чи тримаєтесь Ви вільно у великій компанії?
68. Чи часто Ви виказуєте своє перше враження, не подумавши?
69. Чи тривожить Вас почуття невпевненості в процесі виконання роботи?
70. Чи повільні Ваші рухи, коли Ви щось майструєте?
71. Чи легко Ви переключаєтесь з однієї роботи на іншу?
72. Чи швидко Ви читаєте вголос?
73. Ви інколи пліткуєте?
74. Чи мовчазні Ви, коли перебуваєте в колі друзів?
75. Чи відчуваєте Ви потребу в людях, які Вас підбадьорили б і втішили?
76. Чи з бажанням Ви виконуєте одночасно багато різних доручень?
77. Чи з бажанням Ви виконуєте роботи в швидкому темпі?
78. У вільний час Вас, як правило, тягне поспілкуватись з людьми?
79. Чи часто у Вас буває безсоння при невдачах на роботі?
80. Чи тремтять у Вас руки під час сварки?
81. Чи довго Ви подумки готуетесь перед тим, як висловитись?
82. Чи є серед Ваших знайомих людей такі, які Вам не подобаються?
83. Як правило, Ви віддаєте перевагу легкій роботі?
84. Чи легко Вас образити дрібницями в розмові?
85. Зазвичай Ви першим в компанії зважуєтесь розпочати розмову?

86. Чи відчуваєте Ви потяг до людей?
87. Чи схильні Ви спочатку подумати, а потім говорити?
88. Чи часто Ви хвилюєтесь з приводу своєї роботи?
89. Чи платили б Ви завжди за проїзд багажу в транспорті, якби не побоювались перевірки?
90. Чи тримаєтесь Ви відокремлено на вечірках і в компанії?
91. Чи схильні Ви перебільшувати в своїй уяві невдачі, пов'язані з роботою?
92. Чи подобається Вам швидко говорити?
93. Чи легко Вам утриматися від висловлення ідеї, яка несподівано виникла?
94. Чи віддаєте Ви перевагу повільній праці?
95. Чи переживаєте Ви через маленькі негаразди на роботі?
96. Чи віддаєте перевагу повільній спокійній розповіді?
97. Чи часто Ви хвилюєтесь через помилки на роботі?
98. Чи здатні Ви успішно виконати тривалу трудовітку роботу?
99. Чи легко Вам звернутися з проханням до іншої людини?
100. Чи часто Вас хвилює почуття невпевненості в собі під час спілкування з іншими людьми?
101. Чи легко Ви беретесь за виконання нових завдань?
102. Чи стомлюєтесь Ви, коли доводиться довго говорити?
103. Чи віддаєте Ви перевагу роботі «з прохолодою», без особливого напруження?
104. Чи подобається Вам різноманітна робота, яка потребує переключення уваги?
105. Чи любите Ви подовгу бути на самоті?

Обробка результатів: Відповіді досліджуваних співставляються з ключем. За співпадання змісту відповіді з ключем нараховуємо по 1 балу за кожне питання.

Ключ:

Ергічність

«Так»: 4, 8, 15, 22, 42, 50, 58, 64, 98;

«Ні»: 27, 83, 103.

Соціальна ергічність

«Так»: 11, 30, 57, 62, 67, 78, 86;

«Ні»: 3, 34, 74, 90, 105.

Пластичність

«Так»: 20, 25, 35, 38, 47, 66, 71, 76, 101, 104;

«Ні»: 54, 59.

Соціальна пластичність

«Так»: 2, 9, 18, 26, 45, 68, 85, 99;

«Ні»: 31, 81, 87, 93.

Темп

«Так»: 1, 13, 19, 33, 46, 49, 55, 77;

«Ні»: 29, 43, 70, 94.

Соціальний темп

«Так»: 24, 37, 39, 51, 72, 92;

«Ні»: 5, 10, 16, 56, 96, 102.

Емоційність

«Так»: 14, 17, 28, 40, 60, 61, 69, 79, 88, 91, 95, 97.

Соціальна емоційність

«Так»: 6, 7, 21, 36, 41, 48, 53, 63, 75, 80, 84, 100.

Контрольні запитання на соціальну бажаність

«Так»: 32, 52, 89;

«Ні»: 12, 23, 44, 65, 73, 82.

Висновки: Темперамент розглядається автором як система формальних поведінкових реакцій, які відображають різні сторони функціональної системи в діяльності, і їх зміст відповідає 4-блоковій структурі функціональної системи: аферентний синтез відповідає ергічності, блок програмування – пластичності, блок виконання – темпу, зворотній зв'язок – емоційній чутливості. Кожне вимірювання складається з двох підвимірювань: об'єктивно орієнтованого і суб'єктивно орієнтованого (або комунікативного), пов'язаних з двома головними сферами взаємодії людини з оточуючим (з предметним світом і суспільством).

Ергічність характеризується рівнем потреби в опануванні предметного світу, жадобою діяльності, прагненням до фізичної та розумової праці, прагненням захопитися трудовою діяльністю.

Соціальна ергічність – рівень потреби в соціальних контактах, прагнення засвоїти соціальні форми діяльності, прагнення до лідерства, товаришування, залучення до соціальної діяльності.

Пластичність – ступінь легкості переключення з одного виду діяльності на інший.

Соціальна пластичність – ступінь легкості переключення з однієї людини ні на іншу в процесі спілкування.

Темп – швидкість виконання окремих операцій, швидкість предметно-рухливих актів під час виконання предметної діяльності.

Соціальний темп – швидкісна характеристика рухливих актів у процесі спілкування (швидкість мови під час спілкування і т.д.)

Емоційність – емоційна чутливість до розходження між задуманим, очікуваним, запланованим і результатами реальної предметної діяльності, чутливість до невдач на роботі.

Соціальна емоційність – емоційна чутливість в комунікативній сфері, чутливість до невдач у спілкуванні, до оцінок оточуючих людей.

Вважається, що та чи інша властивість темпераменту достатньо сильно виражена у піддослідного, якщо за нею набрано 9 і більше балів; слабко виражена, якщо набрано 4 і менше балів. При сумарній кількості балів від 5 до 8 ця властивість темпераменту вважається середньо вираженою.

Висновок про домінуючий тип темпераменту людини робиться на основі порівняння показників, отриманих за різними властивостями темпераменту, з поданими нижче типовими сполученнями цих властивостей, що відповідають різним типам темпераменту.

Холерик – високі показники енергійності, темпу та емоційності при середніх або високих показниках пластичності.

Сангвінік – середньо розвинені показники за всіма властивостями.

Флегматик – низькі показники за всіма властивостями темпераменту.

Меланхолік – низькі показники енергійності, пластичності, темпу при середніх або високих показниках емоційності.

1.3. Діагностика екстраверсії-інтроверсії та нейротизму (методика Айзенка).

Мета: Тест призначений для діагностики екстра-, інтроверсії і нейротизму, включає також дев'ять запитань, що становлять «шкалу нецирих відповідей».

Хід виконання: Експериментатор пропонує досліджуваному відповісти «Так» або «Ні» на дані питання не замислюючись.

Питання

1. Чи подобається Вам метушня навколо Вас?
2. Чи часто у Вас буває тривожне відчуття, що Вам чогось хочеться, а Ви не знаєте чого?
3. Ви з тих людей, що не лізуть за словом в кишеню?
4. Чи відчуваєте Ви себе іноді щасливим, а іноді сумним без будь-якої причини?
5. Чи тримаєтесь Ви окремо на вечірці або в галасливій компанії?

6. В дитинстві Ви завжди робили те, що Вам наказували?
7. Чи буває у Вас іноді поганий настрій?
8. Коли Вас втягують у сварку, чи намагаєтесь Ви відмовчатися, сподіваючись, що все обійдеться?
9. Чи легко Ви піддаєтесь змінам серед людей?
10. Чи подобається Вам перебувати серед людей?
11. Чи часто Ви втрачали сон через свої переживання?
12. Чи буваєте Ви іноді впертим?
13. Чи можна Вас назвати нечесним?
14. Чи часто до Вас приходять гарні думки занадто пізно?
15. Чи надаєте Ви перевагу роботі на самоті?
16. Чи часто Ви відчуваєте себе апатичним і стомленим без вагомої причини?
17. Ви жвава людина?
18. Чи смієтесь Ви іноді з непристойних жартів?
19. Чи часто Вам що-небудь набридає так, що Ви відчуваєте себе «ситим по горло»?
20. Чи почуваєтесь Ви незручно в якому-небудь одязі, крім повсякденного?
21. Чи часто Ви відволікаєтесь, коли намагаєтесь зосередитись на чомусь?
22. Чи можете Ви швидко висловити свої думки?
23. Чи часто Ви буваєте захоплені своїми думками?
24. Чи повністю Ви вільні від різних забобонів?
25. Вам подобаються першоквітневі жарти?
26. Ви часто думаєте про свою роботу?
27. Ви дуже любите смачно поїсти?
28. Вам потрібен друг, коли треба виговоритись, і коли Ви роздратовані?
29. Вам дуже неприємно брати в борг, або продавати що-небудь, коли потрібні гроші?
30. Чи хвалитесь Ви іноді?
31. Чи дуже Ви чуттєві до деяких речей?
32. Чи залишаєтесь Ви вдома, коли є можливість піти на нудну вечірку?
33. Чи буваєте Ви схвильованим настільки, що не можете довго всидіти на місці?
34. Чи схильні Ви планувати свої справи ретельно і заздалегідь?
35. Чи бувають у Вас запаморочення?

36. Ви завжди відповідаєте на листи одразу після того, як прочитали?

37. Чи можете Ви впоратись зі справою краще, обдумуючи її самостійно, а не обговорюючи з іншими?

38. Чи буває у Вас інколи задишка, навіть якщо Ви не виконували тяжку роботу?

39. Чи можна сказати, що Ви людина, яку не хвилює, щоб все було так «як треба»?

40. Чи хвилюють Вас Ваші нерви?

41. Для Вас краще вибудовувати плани, ніж діяти?

42. Чи відкладаєте Ви на завтра те, що маєте зробити сьогодні?

43. Чи нервуєтеся Ви в таких місцях, як ліфт, метро, тунель?

44. При знайомстві Ви зазвичай першим проявляєте ініціативу?

45. Чи бувають у Вас сильні головні болі?

46. Чи вважаєте Ви зазвичай, що все само собою налагодиться і прийде до норми?

47. Чи важко Вам заснути вночі?

48. Чи говорили Ви коли-небудь неправду?

49. Чи говорите Ви іноді перше, що спаде на думку?

50. Чи довго переживаєте після того, як не порозумілись з кимось?

51. Чи замкнуті Ви звичайно з усіма, крім близьких людей?

52. У Вас часто бувають неприємності?

53. Ви любите розповідати своїм друзям різні історії?

54. Вам більше подобається вигравати, ніж програвати?

55. Чи відчуваєте Ви себе незручно у вищому за Ваш рівень товаристві?

56. Коли обставини проти Вас, зазвичай Ви думаєте, що потрібно ще щось зробити?

57. Чи часто Вас нудить перед важливою справою?

Обробка результатів: Відповіді, що співпадають з ключем, оцінюють в один бал.

Ключ:

Шкала екстраверсії-інтроверсії:

«Так»: 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 56;

«Ні»: 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Шкала нейротизму:

«Так»: 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57.

Шкала щирості:

«Так»: 6, 24, 36;

«Ні»: 12, 18, 30, 42, 48, 54

Інтерпретація результатів:

Ознаки	Критерії та бали						
	висока		середня			низька	
Щирість	0-3		4-6			7-9	
Екстраверсія-інтроверсія	Надінтроверт	Інтроверт	Потенційний інтроверт	Амбіверт	Потенційний екстраверт	Екстраверт	Над екстраверт
	0-2	3-6	7-10	11-14	15-18	19-22	23-24
Нейротизм	Надконкордат	Конкордат	Потенційний конкордат	Нормостенік	Потенційний дискордант	Дискордант	Наддискордант
	0-2	3-6	7-10	11-14	15-18	19-22	23-24

Висновки:

Інтерпретація результатів тесту дозволяє уявити сукупність рис темпераменту досліджуваного через два головні фактори: екстраверсія-інтроверсія та нейротизм.

Екстравертам властиві товариськість, імпульсивність, гнучкість поведінки, велика ініціативність (при незначній наполегливості), висока соціальна адаптованість. Екстраверти зазвичай веселі, жваві та відкриті для людей. Вони не люблять самотності, одноманітності, прямолінійні в судженнях, орієнтуються переважно на зовнішню оцінку. Добре виконують роботу, яка вимагає негайних рішень, люблять ризикувати, говорять і діють швидко, постійно потребують нових вражень, мають тенденцію до агресивності.

Інтровертам притаманні нетовариськість, замкненість, соціальна пасивність (за досить великої наполегливості), схильність до самоаналізу, труднощі в соціальній адаптації. Інтроверти краще виконують монотонну роботу, планують свої дії ретельно і заздалегідь, вони обережні, охайні, педантичні. Вони зосереджені на своєму внутрішньому світі, закриті для інших людей. Зазвичай це спокійні, стримані, сором'язливі люди, які надають

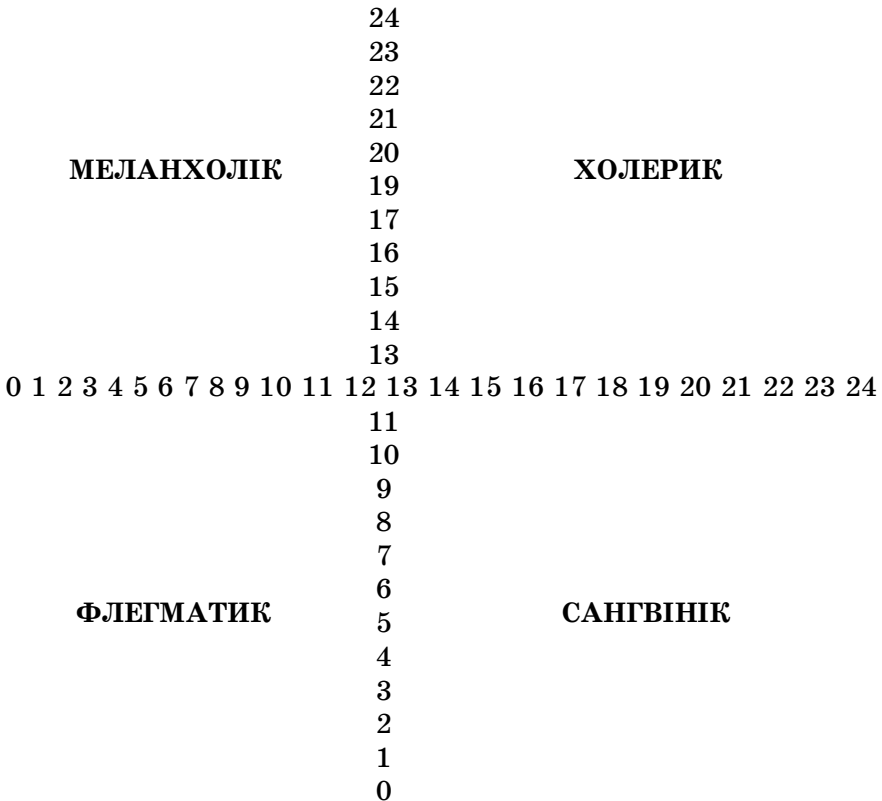
перевагу спілкуванню з книжками, а не з людьми. Інтроверти тримають свої почуття під суворим контролем, рідко вдаються до агресії, високо цінують естетичні норми.

Амбівертам притаманні риси екстра- та інтроверсії.

Емоційно зрівноважені – це люди, не схильні до занепокоєності, стійкі щодо зовнішніх впливів, рівні у настроях, характеризуються гарною адаптованістю.

Емоційно незрівноважені – люди чутливі, тривожні, схильні хворобливо переживати невдачі та критику на свою адресу, засмучуються через дрібниці. Для них характерні часті зміни настрою та погана адаптованість.

Перетин двох головних факторів (екстраверсія-інтроверсія та нейротизм) дозволяє віднести людину до одного з чотирьох типів темпераментів. Наочно це можна відобразити на графіку:

1.4. Описова характеристика типів темпераментів

№	Особливості темпераменту	Холерик	Сангвінік	Флегматик	Меланхолік
1.	Поведінка	Неврівноважена	Добре врівноважена	Дуже добре врівноважена	Дуже неврівноважена
2.	Емоційні переживання	Сильні, короткочасні	Поверхневі, короткочасні	Слабкі	Глибокі і тривалі
3.	Настрій	Нестійкий з перевагою оптимістичного	Стійкий, життєрадісний	Стійкий, без особливих радощів та смутку	Нестійкий з переважаням песимістичного
4.	Мовлення	Голосне, різке, нерівномірне	Голосне, жваве, рівномірне	Повільне монотонне	Тихе
5.	Терпіння	Слабке	Помірне	Дуже велике	Дуже слабке
6.	Адаптація	Добра	Чудова	Повільна	Ускладнена
7.	Товариськість	Висока	Помірна	Невелика	Низька (замкнутість)
8.	Поведінка у конфліктній ситуації	Агресивність	Миролобність	Стриманість	Істеричність (втеча від конфлікту)
9.	Ставлення до критики	Збудливе	Спокійне	Байдуже	Образливе
10.	Ставлення до нового	Позитивне	Байдуже	Негативне	Оптимістичне ставлення змінюється песимістичним і навпаки
11.	Прагнення до мети	Сильне, з повною віддачею	Бажання швидкого досягнення з уникненням перешкод	Повільне, наполегливе	То сильне, то слабке, з уникненням перешкод
12.	Оцінка своїх можливостей	Значна переоцінка	Деяка, незначна переоцінка	Більш реальна оцінка	Частіше недооцінка
13.	Ставлення до небезпеки	Бойове, ризиковане, без особливого розрахунку	Розважливе, без ризику	Холодно-кровне, спокійне	Тривожне, розгублене
14.	Схильність до навіювання	Помірна	Невелика	Слабка	Велика

1.5. Біологічно-обумовлений профіль особистості (модифікована форма методики FPI)

Особистісний опитувальник створений головним чином для прикладних досліджень, з урахуванням досвіду побудови і застосування таких відомих опитувальників, як 16 PP, MMPI, PPI та інші. Шкали опитувальника сформовано на основі результатів факторного аналізу та відображають сукупність взаємопов'язаних факторів.

Мета: Опитувальник призначений для діагностики станів та властивостей особистості, які мають першочергове значення для процесу соціальної адаптації та регуляції поведінки.

Обладнання: Опитувальник з інструкцією та бланк відповідей в кількості, що відповідає числу одночасно досліджуваних людей.

Опитувальник PPI має 12 шкал; форма В відрізняється від повної форми тільки вдвічі меншою кількістю питань. Загальна кількість питань в опитувальнику – 114. Одне (перше) питання не входить в жодну зі шкал, бо має суперечливий характер. Шкали опитувальника 1-9 є основними або базовими, а 10-12 – похідними або інтегруючими. Похідні шкали складено з питань основних шкал та позначаються іноді не цифрами, а літерами E, N і M відповідно.

Хід виконання: Експериментатор дає досліджуваним інструкцію: *«На наступних сторінках є ряд тверджень, під кожним з яких зрозуміло, запитання про те, відповідає чи не відповідає дане твердження деяким особливостям Вашої поведінки, окремих вчинків, ставлення до людей, поглядів на життя і т.д. Якщо Ви вважаєте, що така відповідність має місце, дайте відповідь «Так», в протилежному разі – «Ні». Свою відповідь зафіксуйте на листі, який у Вас є, поставивши хрестик у клітинку, що відповідає номеру твердження в опитувальнику і змісту Вашої відповіді. Відповіді необхідно давати на всі запитання.*

Успішність дослідження залежить від того, наскільки уважно виконується завдання. Ні в якому разі не потрібно прагнути своїми відповідями справити на когось краще враження, тому що ні одна відповідь не оцінюється як добра чи погана. Ви не повинні довго роздумувати над кожним запитанням, а намагайтесь якнайшвидше вирішити, яка з двох відповідей ближча до істини. Ви не повинні соромитись, якщо деякі із запитань

здаються дуже особистими, тому що дослідження не розглядає кожного запитання та відповіді, а спирається тільки на кількість відповідей одного і другого виду. Крім того, Ви повинні знати, що результати індивідуально-психологічних досліджень, як і медичних, не підлягають широкому обговоренню.

Успішної Вам роботи!»

1. Я уважно прочитав інструкцію і готовий відверто відповісти на всі запитання анкети.

2. Вечорами я надаю перевагу розвагам у веселій компанії (в гостях, на дискотеці, в кафе і т.д.).

3. Моєму бажанню познайомитись будь з кимось завжди заважає те, що мені важко знайти відповідну тему для спілкування.

4. У мене часто болить голова.

5. Іноді я відчуваю стукіт у скронях і пульсацію в шиї.

6. Я швидко втрачаю самовладання, але й швидко «беру себе в руки».

7. Буває, що я сміюся над непристойним анекдотом.

8. Я уникаю розпитувати про будь-що та намагаюсь отримати потрібну мені інформацію іншим способом.

9. Я вважаю за потрібне не входити в кімнату, якщо моя поява не буде непомітною.

10. Можу так «спалахнути», що готовий розбити все, що під рукою.

11. Почуваю себе незручно, якщо люди навколо чомусь починають звертати на мене увагу.

12. Я іноді відчуваю, що серце починає працювати «з переборами» або починає битись так, що готове вискочити з грудей.

13. Не думаю, що можна було б вибачити образу.

14. Не вважаю, що на зло потрібно відповідати злом, і завжди слідую цьому.

15. Якщо я сидів, а потім швидко встав, то в мене темніє в очах і паморочиться голова.

16. Я майже кожен день думаю про те, наскільки краще було б моє життя, якби мене не переслідували невдачі.

17. Зі своїх вчинків я ніколи не роблю висновок, що людям можна повністю довіряти.

18. Можу перейти до застосування фізичної сили, якщо потрібно відстояти свої інтереси.

19. Легко можу розвеселити найсумнішу компанію.

20. Я легко соромлюсь.

21. Мене ніскільки не ображає, якщо чую зауваження щодо моєї роботи або щодо мене особисто.

22. Нерідко відчуваю, як мліють або стають холодними руки і ноги.

23. Буваю скутим у спілкуванні з іншими людьми.

24. Іноді без будь-якої причини почуваюся пригніченим, нещасливим.

25. Іноді немає ніякого бажання чим-небудь зайнятись.

26. Іноді я відчуваю, що мені бракує повітря, ніби я виконував тяжку роботу.

27. Мені здається, що я багато чого робив у своєму житті неправильно.

28. Мені здається, що інші нерідко сміються наді мною.

29. Люблю такі завдання, коли можна діяти без тривалих роздумів.

30. Я вважаю, що у мене є багато причин бути незадоволеним своєю долею.

31. У мене часто немає апетиту.

32. У дитинстві я радів, коли батьки або вчителі карали інших дітей.

33. Зазвичай я дію швидко, рішуче.

34. Я не завжди кажу правду.

35. Із зацікавленістю спостерігаю, як хтось намагається виплутатись з неприємної історії.

36. Вважаю, що всі засоби добрі, якщо потрібно наполягти на своєму.

37. Те, що минуло, мене мало хвилює.

38. Не можу уявити нічого такого, що варто доводити з кулаками.

39. Я не уникаю зустрічі з людьми, які, на мою думку, шукають сварок зі мною.

40. Іноді мені здається, що я взагалі ні на що не здатний.

41. Мені здається, що я постійно перебуваю в напруженому стані і не можу розслабитись.

42. Нерідко в мене виникає біль в області «сонячного сплетіння» і різні неприємні відчуття в животі.

43. Якщо образять мого друга, то я намагаюсь помститись кривднику.

44. Буває, я запізнююсь на призначений час.

45. В моєму житті було так, що я чомусь дозволяв собі кривдити тварину.
46. При зустрічі зі старим знайомим від радості я готовий кинутись йому на шию.
47. Коли я чого-небудь боюся, у мене сохне в роті, тремтять руки і ноги.
48. Частенько в мене буває такий настрій, що я із задоволенням нічого не бачив би і не чув.
49. Коли лягаю спати, то зазвичай засинаю вже через декілька хвилин.
50. Мені приносить задоволення, як кажуть, «ткнути інших носом в їх помилки».
51. Іноді можу похвалитися.
52. Беру активну участь в організації громадських заходів.
53. Нерідко буває так, що доводиться дивитись в інший бік, щоб уникнути небажаної зустрічі.
54. Задля свого виправдання іноді дещо вигадую.
55. Я майже завжди рухливий і активний.
56. Нерідко сумніваюсь, чи справді цікаво моїм співрозмовникам те, про що я розповідаю.
57. Раптом відчуваю, що весь спітнів.
58. Якщо сильно розізлюсь на кого-небудь, можу його вдарити.
59. Мене мало хвилює те, що до мене погано ставляться.
60. Зазвичай мені важко суперечити моїм знайомим.
61. Я хвилююсь навіть при думці про можливу невдачу.
62. Я люблю не всіх своїх знайомих.
63. У мене бувають думки, яких слід булоб соромитись.
64. Не знаю чому, але іноді з'являється бажання зіпсувати те, чим всі захоплюються.
65. Я краще змушу людину зробити те, що мені потрібно, ніж проситиму її про це.
66. Нерідко я неспокійно рухаю рукою чи ногою.
67. Вільний вечір люблю провести, займаючись справою, ніж розважаючись в компанії.
68. В компанії я поводжуся не так, як вдома.
69. Іноді, не подумавши, скажу таке, про що краще було б мовчати.
70. Боюсь опинитися в центрі уваги, навіть у знайомій компанії.
71. Хороших знайомих у мене дуже мало.

72. Буває такий період, коли яскраве світло, яскраві кольори, сильний шум викликають у мене хворобливі неприємні відчуття, хоча я бачу, що на інших людей це не діє.

73. В компанії у мене нерідко виникає бажання кого-небудь розізлити або образити.

74. Іноді я думаю, що краще б не народитися на світ, як тільки уявляю собі, скільки різних неприємностей, можливо, доведеться подолати в житті.

75. Якщо хтось серйозно мене образить, то отримає своє сповна.

76. Я не соромлюсь висловлюватися, якщо мене виведуть із себе.

77. Мені подобається так ставити запитання чи так відповісти, щоб співрозмовник розгубився.

78. Бувало, відкладав на потім те, що потрібно було зробити терміново.

79. Не люблю розповідати анекдоти та цікаві історії.

80. Повсякденні труднощі і турботи мене часто виводять з рівноваги.

81. Не знаю куди подітися при зустрічі з людиною, яка була в компанії, де я вів себе нетактовно.

82. На жаль, я належу до людей, які бурхливо реагують на життєві дрібниці.

83. Я ніяковію під час виступу перед великою аудиторією.

84. У мене доволі часто змінюється настрій.

85. Я втомлююсь швидше, ніж більшість оточуючих мене людей.

86. Якщо я чимось дуже схвильований чи роздратований, то відчуваю це ніби всім тілом.

87. Мені набридають неприємні думки, які надокучливо лізуть у голову.

88. На жаль, мене не розуміють ні в сім'ї, ні в колі моїх знайомих.

89. Якщо сьогодні я не посплю як звичайно, то завтра буду почуватися втомленим.

90. Намагаюсь поводитися так, щоб оточуючі остерігались викликати моє незадоволення.

91. Я впевнений у своєму майбутньому.

92. Іноді я ставав причиною поганого настрою у когось із мого оточення.

93. Я не проти посміятись над іншими.
94. Я належу до людей, які «за словом в кишеню не полізуть».
95. Я належу до людей, які до всього ставляться досить легко.
96. Підлітком я проявляв інтерес до заборонених тем.
97. Іноді я чомусь завдавав болю коханим людям.
98. У мене нерідко виникають конфлікти з оточуючими через їхню впертість.
99. Часто відчуваю докори сумління у зв'язку зі своїми вчинками.
100. Я нерідко буваю розсіяним.
101. Не пам'ятаю, щоб мене засмутили невдачі людини, яку я не можу терпіти.
102. Часто я дуже швидко починаю нарікати на інших.
103. Іноді несподівано для себе я починаю впевнено говорити про такі речі, про які, насправді, мало що знаю.
104. Часто у мене такий настрій, що я готовий «вибухнути» з будь-якої причини.
105. Нерідко почуваюся «в'ялим» і втомленим.
106. Я люблю спілкуватися з людьми і завжди готовий поговорити зі знайомими та незнайомими.
107. На жаль, найчастіше я поспішно оцінюю інших людей.
108. Вранці я зазвичай прокидаюся з гарним настроєм і нерідко починаю насвистувати чи наспівувати.
109. Почуваюся невпевнено при вирішенні важливих питань, навіть після довгих роздумів.
110. Трапляється так, що в суперечці я намагаюся говорити голосніше за свого опонента.
111. Розчарування не викликають в мене ніяких сильних і довготривалих переживань.
112. Буває, що чомусь починаю кусати губи або гризти нігті.
113. Найбільш щасливим я почуваю себе, коли буваю один.
114. Іноді мною оволодіває такий сум, що хочеться, щоб всі пересварились один з одним.

*Прошу Вас перевірити, чи на всі запитання дано відповіді!
Дякую Вам.*

Обробка результатів:

1. Відповіді досліджуваного заносяться до бланка.

Бланк відповіді

Прізвище,

ім'я, по батькові: _____

Вік _____ Дата _____

	Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні		Так	Ні
1			20			39			58			77			96		
2			21			40			59			78			97		
3			22			41			60			79			98		
4			23			42			61			80			99		
5			24			43			62			81			100		
6			25			44			63			82			101		
7			26			45			64			83			102		
8			27			46			65			84			103		
9			28			47			66			85			104		
10			29			48			67			86			105		
11			30			49			68			87			106		
12			31			50			69			88			107		
13			32			51			70			89			108		
14			33			52			71			90			109		
15			34			53			72			91			110		
16			35			54			73			92			111		
17			36			55			74			93			112		
18			37			56			75			94			113		
19			38			57			76			95			114		

2. Отримані дані співставляються з ключем.

Ключ:

№ шкали	Назва шкали і к-сть питань	Відповіді за номерами питань	
		«Так»	«Ні»
1.	Невротичність, 17	4, 5, 12, 15, 22, 26, 31, 41, 42, 57, 66, 72, 85, 86, 89, 105	49
2.	Спонтанна агресивність, 13	32, 35, 45, 50, 64, 73, 77, 93, 97, 103, 112, 114	99

Продовження ключа

3.	Депресивність, 14	16, 24, 27, 28, 30, 40, 48, 56, 61, 74, 84, 87, 88, 100	–
4.	Драгівливість, 11	6, 10, 58, 69, 76, 80, 82, 102, 104, 107, 110	–
5.	Товариськість, 15	2, 19, 46, 52, 55, 94, 106	3, 8, 23, 53, 67, 71, 79, 113
6.	Врівнова- женість, 10	14, 21, 29, 37, 38, 59, 91, 95, 108, 111	–
7.	Реактивна агресивність, 10	13, 17, 18, 36, 39, 43, 65, 75, 90, 98	–
8.	Сором'язли- вість, 10	9, 11, 20, 47, 60, 70, 81, 83, 109	33
9.	Відкритість, 13	7, 25, 34, 44, 51, 54, 62, 63, 68, 78, 92, 96, 101	–
10.	Екстраверсія- інтроверсія, 12	2, 29, 46, 51, 55, 76, 93, 95, 106, 110	20, 87
11.	Емоціональна лабільність, 14	24, 25, 40, 48, 80, 83, 84, 85, 87, 88, 102, 112, 113	59
12.	Маскулінізм- фемінізм, 15	18, 29, 33, 50, 52, 58, 59, 65, 91, 104	16, 20, 31, 47, 84

Перша процедура стосується отримання первинних або «сирих» оцінок. Для дослідження необхідно підготувати матричні форми ключів кожної шкали на основі загального ключа опитувальника (таблиця 1). Для цього в бланках чистих листів-відповідей, відповідних тем, якими користувалися досліджувані, вирізаються «вікна» в клітинах номера питання і варіанта відповіді. Отримані таким чином шаблони почергово, відповідно до порядкового номера шкали, накладаються на заповнений досліджуваним лист-відповідь. Підраховуються кількість позначок (хрестиків), які співпали з «вікнами шаблону». Отримані значення заносяться в протокол, в колонку первинних оцінок.

Протокол

Прізвище, імя, по батькові: _____

№ з/п	Назва шкали	Первинна оцінка	Стандартна оцінка, бали									
			9	8	7	6	5	4	3	2	1	
1.												
2.												
3.												
4.												
5.												
6.												
7.												
8.												
9.												
10.												
11.												
12.												

Друга процедура пов'язана з перекладом первинних оцінок у стандартні оцінки 9-бальної шкали за допомогою поданої нижче таблиці. Отримані значення стандартних оцінок позначаються у відповідній колонці протоколу, нанесенням умовного позначення (кружечок, хрестик) у точці, відповідній величині стандартної оцінки за кожною шкалою. З'єднавши прямими позначені точки, отримаємо графічне зображення профілю особистості.

Переведення первинних оцінок у стандартні

Первинна	Стандартні оцінки за шкалами											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
1	1	1	3	3	1	1	3	3	1	1	2	1
2	4	3	4	4	1	2	4	5	1	1	3	1
3	4	4	4	5	1	3	5	6	2	2	4	1
4	5	5	5	6	2	4	6	6	3	3	4	1
5	5	5	6	7	2	5	7	7	3	4	5	2
6	6	7	6	7	3	6	8	7	4	4	6	3
7	7	8	7	8	3	7	8	8	5	5	7	4

Пер- винна	Стандартні оцінки за шкалами											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
8	7	8	7	8	4	8	9	9	5	6	7	5
9	8	8	8	9	5	9	9	9	6	7	8	6
10	8	9	8	9	5	9	9	9	8	8	8	8
11	8	9	8	9	6	.	.	-		9	8	8
12	8	9	9	.	7	--	-	-	9	9	9	9
13	9	9	9	-	8		-	-	9	-	9	9
14	9	.	9	-	9		-	-	-	-	9	9
15	9		-		-	-	-	-	-	-	-	9
16	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Висновки: До низьких відносяться оцінки в діапазоні 1-3 бали, до середніх – 4-6 балів, до високих – 7-9 балів. Слід звернути особливу увагу на оцінку за їх шкалою, яка має значення для загальної характеристики достовірності відповідей.

Шкала 1 (невротичність): характеризує рівень невротизації особистості. Високі оцінки відповідають виразному невротичному синдрому астеничного типу зі значними психосоматичними порушеннями.

Шкала 2 (спонтанна агресивність): допомагає виявити і оцінити психопатизацію інтротенсивного типу. Високі оцінки свідчать про підвищений рівень психопатизації, що створює передумови для імпульсивної поведінки.

Шкала 3 (депресивність): дає можливість діагностувати ознаки, що характерні для психопатологічного депресивного синдрому. Високі оцінки за цією шкалою відповідають наявності даних ознак в емоційному стані, в поведінці, у ставленні до себе та до соціального середовища.

Шкала 4 (дратівливість): дозволяє зробити висновки про емоційну стабільність. Високі оцінки свідчать про нестабільний емоційний стан зі схильністю до афективних реакцій.

Шкала 5 (товариськість): характеризує як потенційні можливості, так і реальні прояви соціальної активності. Високі оцінки дозволяють говорити про наявність вираженої потреби у спілкуванні та постійної готовності до задоволення цієї потреби.

Шкала 6 (врівноваженість): відображає стійкість до стресу. Високі оцінки свідчать про гарну захищеність від впливу стрес-

факторів, звичайних життєвих ситуацій, що базуються на впевненості в собі, оптимістичності та активності.

Шкала 7 (реактивна агресивність): має за мету виявити наявність ознак психопатизації екстрагенсивного типу. Високі оцінки свідчать про високий рівень психопатизації, що характеризується агресивним ставленням до соціального оточення і вираженим прагненням до домінування.

Шкала 8 (сором'язливість): відображає схильність до стресового реагування на звичайні життєві ситуації, яке відбувається за пасивно-оборонним типом. Високі оцінки за шкалою відображають тривожність, скутість, невпевненість, наслідком чого є труднощі в соціальних контактах.

Шкала 9 (відкритість): дозволяє характеризувати ставлення до соціального оточення та рівень самокритичності. Високі оцінки свідчать про прагнення до довірливо-відвертої взаємодії з оточуючими людьми при високому рівні самокритичності. Оцінки за даною шкалою можуть в тією чи іншою мірою сприяти аналізу щирості відповідей досліджуваного при роботі з даним опитувальником, що відповідає шкалам неправди інших опитувальників.

Шкала 10 (екстраверсія-інтроверсія): високі оцінки за шкалою відповідають вираженій екстравертованості особистості, низькі – вираженій інтровертованості.

Шкала 11 (емоційна лабільність): високі оцінки вказують на нестійкість емоційного стану, що проявляється в частих змінах настрою, підвищеній збудливості, дратівливості, недостатній саморегуляції. Низькі оцінки можуть характеризувати не тільки високу стабільність емоційного стану як такого, але й вміння володіти собою.

Шкала 12 (маскулінізм-фемінізм): високі оцінки свідчать про перебігу психічної діяльності, більш притаманної чоловічому типу, низькі – жіночому.

1.6. Дослідження тривожності (опитувальник Спілбергера)

Вимірювання тривожності як властивості особистості особливо важливо, тому що ця властивість багато в чому зумовлює поведінку суб'єкта. Визначений рівень тривожності – природня і обов'язкова особливість активної особистості. У кожної людини – свій оптимальний або бажаний рівень тривожності, це так звана корисна тривожність.

Під особистісною тривожністю розуміють стійку індивідуальну характеристику, яка відображає ставлення суб'єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденції сприймати достатньо широке «коло» ситуацій як загрожуючих, відповідаючи на кожен із них визначеною реакцією. Ситуаційна або реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напруженістю, занепокоєнням, стурбованістю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю і динамічним в часі.

Мета. Оцінка рівнів особистісної і ситуаційної тривожності.

Хід виконання: Експериментатор пропонує досліджуваным відповіді на запитання шкали згідно з інструкціями, розміщеними в опитувальнику. На кожне запитання можливі чотири варіанти відповіді за ступенем інтенсивності.

Бланк шкали самооцінки Спілбергера

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Вік _____ Освіта _____ Дата _____

Шкала ситуаційної тривожності (СТ)

«Прочитайте уважно кожне з наведених нижче речень і обведіть цифру у відповідній графі справа залежно від того, як Ви себе почуваєте в даний момент. Над запитанням довго не замислюйтесь, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає.»

№ п/п	Судження	Відповіді			
		ні, це не так	мабуть, так	вірно	цілком вірно
1.	Я спокійний	1	2	3	4
2.	Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3.	Я перебуваю у напруженні	1	2	3	4
4.	Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5.	Я почувуюся вільно	1	2	3	4
6.	Я засмучений	1	2	3	4
7.	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8.	Я відчуваю себе відпочилим	1	2	3	4
9.	Я стурбований	1	2	3	4
10.	Я маю відчуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11.	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12.	Я нервую	1	2	3	4
13.	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14.	Я збентежений	1	2	3	4

Продовження таблиці

15.	Я не відчуваю скутості, напруги	1	2	3	4
16.	Я задоволений	1	2	3	4
17.	Я заклопотаний	1	2	3	4
18.	Я дуже збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19.	Мені радісно	1	2	3	4
20.	Мені приємно	1	2	3	4

Шкала особистісної тривожності

Інструкція: відповідно до попередньої шкали

№ п/п	Судження	Відповіді			
		ніколи	майже ніколи	часто	майже завжди
21.	У мене буває піднесений настрій	1	2	3	4
22.	Я буваю роздратованим	1	2	3	4
23.	Я легко можу засмутитись	1	2	3	4
24.	Я хотів би бути таким везучим, як і інші	1	2	3	4
25.	Я глибоко переживаю неприємності і довго не можу про них забути	1	2	3	4
26.	Я відчуваю прилив сили, бажання працювати	1	2	3	4
27.	Я спокійний, зібраний	1	2	3	4
28.	Мене турбують можливі труднощі	1	2	3	4
29.	Я дуже переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30.	Я цілком щасливий	1	2	3	4
31.	Я все беру близько до серця	1	2	3	4
32.	Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33.	Я почуваюся в безпеці	1	2	3	4
34.	Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
35.	У мене буває хандра	1	2	3	4
36.	Я задоволений	1	2	3	4
37.	Всілякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38.	Буває, що я почуваюся невдахою	1	2	3	4
39.	Я врівноважена людина	1	2	3	4
40.	Мене охоплює неспокій, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Обробка результатів:

1. Отримані дані співставляємо з ключем.

Ключ:

СТ					ОТ				
Номер судження	Відповіді				Номер судження	Відповіді			
1.	4	3	2	1	21.	4	3	2	1
2.	4	3	2	1	22.	1	2	3	4
3.	1	2	3	4	23.	1	2	3	4
4.	1	2	3	4	24.	1	2	3	4
5.	4	3	2	1	25.	1	2	3	4
6.	1	2	3	4	26.	4	3	2	1
7.	1	2	3	4	27.	4	3	2	1
8.	4	3	2	1	28.	1	2	3	4
9.	1	2	3	4	29.	1	2	3	4
10.	4	3	2	1	30.	4	3	2	1
11.	4	3	2	1	31.	1	2	3	4
12.	1	2	3	4	32.	1	2	3	4
13.	1	2	3	4	33.	1	2	3	4
14.	1	2	3	4	34.	1	2	3	4
15.	4	3	2	1	35.	1	2	3	4
16.	4	3	2	1	36.	4	3	2	1
17.	1	2	3	4	37.	1	2	3	4
18.	1	2	3	4	38.	1	2	3	4
19.	4	3	2	1	39.	4	3	2	1
20.	4	3	2	1	40.	1	2	3	4

При аналізі результатів самооцінки потрібно мати на увазі, що підсумковий показник по кожній із підшкал може знаходитись в діапазоні від 20 до 80 балів. При цьому, чим вищий підсумковий показник, тим вищий рівень тривожності (ситуативної або особистісної). При інтерпретації показників можна використовувати такі орієнтовні оцінки тривожності:

до 30 балів – низька,

31-44 бали – середня,

45 і більше – висока.

2. На основі оцінки рівня тривожності розробляємо рекомендації для корекції поведінки досліджуваного.

Висновки:

Високий показник тривожності: слід формувати почуття впевненості в успіху, необхідно зміщувати акцент від внутрішньої вимогливості, категоричності і високої значимості в постановці завдань на змістовне осмислення діяльності і конкретне планування підзавдань.

Низький показник тривожності: слід формувати пробудження активності, підкреслення мотиваційних компонентів діяльності, збудження зацікавленості, висвітлення почуття відповідальності у вирішенні тих чи інших завдань.

1.7. Оцінка функціонального стану (опитувальник САН)

Мета: Методика призначена для оперативної оцінки самопочуття, активності і настрою (САН).

Обладнання: Шкала оцінки функціонального стану.

Хід виконання: Суть оцінювання полягає в тому, що піддослідних просять співвіднести свій стан з рядом ознак, розподілених за багатоступеневою шкалою. Шкала складається з індексів і розташована між 30-ма парами слів-антонімів, які відображають рухливість, швидкість, темп перебігу психічних функцій (активність); силу, здоров'я, втомлюваність (самопочуття); та характеристики емоційних станів (настрій).

Дослідник подає досліджуваним інструкцію: «*Виберіть та позначте цифру в шкалі САН, яка найбільш вірно відображає Ваш стан у момент дослідження*».

Шкала САН

Прізвище, ім'я, по-батькові _____

Вік _____ Дата _____

№ з/п	Функціональні стани	Інтенсивність проявів							Функціональні стани
		3	2	1	0	1	2	3	
1.	Самопочуття добре	3	2	1	0	1	2	3	Самопочуття погане
2.	Відчуваю себе сильним	3	2	1	0	1	2	3	Відчуваю себе слабким
3.	Пасивний	3	2	1	0	1	2	3	Активний
4.	Малорухливий	3	2	1	0	1	2	3	Рухливий
5.	Веселий	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
6.	Гарний настрої	3	2	1	0	1	2	3	Поганий настрої

Продовження таблиці

7.	Працездатний	3	2	1	0	1	2	3	Розбитий
8.	Повний сил	3	2	1	0	1	2	3	Знесилений
9.	Повільний	3	2	1	0	1	2	3	Швидкий
10.	Бездіяльний	3	2	1	0	1	2	3	Діяльний
11.	Щасливий	3	2	1	0	1	2	3	Нещасний
12.	Життєрадісний	3	2	1	0	1	2	3	Похмурий
13.	Напружений	3	2	1	0	1	2	3	Розслаблений
14.	Здоровий	3	2	1	0	1	2	3	Хворий
15.	Байдужий	3	2	1	0	1	2	3	Захоплений
16.	Незворушний	3	2	1	0	1	2	3	Схвильований
17.	Палкий	3	2	1	0	1	2	3	Смутний
18.	Радісний	3	2	1	0	1	2	3	Печальний
19.	Відпочилий	3	2	1	0	1	2	3	Втомлений
20.	Свіжий	3	2	1	0	1	2	3	Виснажений
21.	Млявий	3	2	1	0	1	2	3	Збуджений
22.	Бажання відпочити	3	2	1	0	1	2	3	Бажання працювати
23.	Спокійний	3	2	1	0	1	2	3	Стурбований
24.	Оптимістичний	3	2	1	0	1	2	3	Песимістичний
25.	Витривалий	3	2	1	0	1	2	3	Втомлюваний
26.	Бадьорий	3	2	1	0	1	2	3	В'ялий
27.	Міркувати важко	3	2	1	0	1	2	3	Міркувати легко
28.	Розсіяний	3	2	1	0	1	2	3	Уважний
29.	Сповнений надій	3	2	1	0	1	2	3	Розчарований
30.	Задоволений	3	2	1	0	1	2	3	Невдоволений

Обробка результатів: Питання розподіляються за шкалами відповідно до ключа.

Ключ:

Питання на самопочуття: 1, 2, 7, 8, 13, 14, 19, 20, 25, 26.

Питання на активність: 3, 4, 9, 10, 15, 16, 21, 22, 27, 28.

Питання на настрій: 5, 6, 11, 12, 17, 18, 23, 24, 29, 30.

При обробці результатів цифри перекоднуються таким чином: індексу 3, який відповідає незадовільному самопочуттю, низькій активності і поганому настрою, присвоюється 1 бал; наступному за ним індексу 2 — 2 бали; індексу 1 — 3 бали; індексу 0 — 4 бали; індексу 1 з протилежного боку шкали — 5 балів; наступному індексу 2 — 6 балів; останньому індексу 3 — 7 балів. Майте

на увазі, що полюси (+, -) шкали постійно змінюються. Таким чином, позитивні стани завжди отримують високі бали, а негативні — низькі.

Для визначення активності, самопочуття і настрою розраховуємо середній арифметичний показник.

Висновки: При аналізі функціонального стану враховуємо не тільки значення окремих показників, а й їх співвідношення. Річ у тім, що, відпочивши, людина має приблизно рівні оцінки активності, настрою та самопочуття. Адже якщо втомлюваність зростає, співвідношення між ними змінюється за рахунок відносного зниження самопочуття й активності порівно з настроєм.

1.8. Визначення психологічних особливостей переважно за чоловічим або жіночим типом (маскулінізм-фемінізм)

Тест на визначення мислення за чоловічим і жіночим типом

Мета: Цей тест розроблений американськими психологами Аланом та Барбарою Піз для визначення поведінкових реакцій переважно за чоловічим і жіночим типом.

Необхідний матеріал: Опитувальник А. & Б. Піз, ручка, аркуш паперу.

Хід виконання: Дослідження можна проводити як індивідуально, так і в групі. Експериментатор пропонує піддослідним інструкцію: *«Вам необхідно уважно прочитати 30 висловлювань і обрати одну з відповідей до кожного висловлювання (а, б, в). Відповідей правильних або неправильних немає – результат продемонструє вірогідний рівень чоловічих гормонів, які отримав Ваш організм на стадії достатевого розвитку. Відображенням цього факту буде ваш вибір в системі цінностей, стилі поведінки, орієнтації та шляхів вирішення проблем.*

Обведіть вислів, який вважаєте для себе правильним у більшості випадків».

Текстовий матеріал

1. Якщо необхідно розібратися у географічній чи дорожній мапі, Ви:

- а) у скрутному становищі і просите допомогти Вам;
- б) повертаєте її таким чином, щоб вона співпала із Вашим положенням на дорозі;
- в) не відчуваєте ніяких труднощів.

2. Ви готуєте на обід складну вишукану страву, радіо увімкнене і задзвенів телефон. Ви:

- а) продовжуєте готувати страву, залишивши радіо увімкнене і розмовляючи по телефону;
- б) вимкнете радіо, продовжуватимете готувати і будете розмовляти;
- в) скажете другу/подрузі, що зателефонуєте потім, як тільки страва буде приготована.

3. До Вас хочуть прийти друзі і просять розповісти як дістатися до Вашого будинку. Ви:

- а) намалюєте схему маршруту і відішлете її друзям або попросите пояснити, як до Вас доїхати, когось з Вашої родини;
- б) запитаете, які визначні місця відомі Вашим друзям і спробуєте пояснити як до Вас дістатися;
- в) роз'ясните словами, як знайти Ваш будинок, наприклад: «Ідете дорогою на N до першого світлофору, потім повертаєте ліворуч і йдете ще два квартали...»

4. Пояснюючи нову ідею або концепцію, Ви швидше за все:

- а) будете використовувати олівець, папір і жести;
- б) поясните словами, за допомогою жестів та міміки;
- в) поясните словами ясно і точно.

5. Після перегляду чудової кінострічки, Ви схильні:

- а) «прокручувати» сцени з фільму у своїй уяві ще раз і ще раз;
- б) розказати своїм близьким про те, що було на екрані;
- в) переважно цитувати вислови кіногероїв.

6. У кінотеатрі Ви переважно сидите:

- а) з правого боку;
- б) вам байдуже;
- в) з лівого боку.

7. У Вашого друга/подруги зламалася якась механічна річ.

Ви:

- а) висловите співчуття і поговорите про те, як це неприємно;
- б) порекомендуєте надійного механіка, який допоможе це відремонтувати;
- в) зрозумієте як ця річ працює і спробуєте її полагодити.

8. Ви знаходитеся у незнайомому місці і хтось запитує у Вас, де північ. Ви:

- а) зізнаєтеся, що не знаєте;

- б) поміркувавши, згадаєте де;
- в) миттєво вкажете на північ.

9. Ви знайшли місце, де можете поставити машину, але дуже тісне, та ще й Вам потрібно заїхати туди заднім ходом. Ви:

- а) спробуєте знайти інше місце;
- б) ретельно підготуєтесь і заїдете туди машиною;
- в) легко і невимушено заженете машину.

10. Ви дивитесь телевизор, у цей час дзвонить телефон. Ви:

- а) відповісте, не вимикаючи телевизор;
- б) вимкнете телевизор, а потім відповісте;
- в) вимкнете телевизор, попросите присутніх помовчати і лише після цього будете розмовляти.

11. Ви щойно прослухали нову пісню у виконанні вашого улюбленого артиста. Зазвичай Ви:

- а) зможете проспівати куплет з цієї пісні, і це Вам не буде важко;
- б) зможете проспівати щось із цієї пісні, якщо вона достатньо проста;
- в) Вам буде важко згадати мелодію пісні, але деякі тони Ви пригадаєте.

12. Ви найкраще передбачаєте результат:

- а) інтуїтивно;
- б) прийнявши рішення на основі наявної інформації та «внутрішнього відчуття»;
- в) прийнявши рішення на основі фактів, статистики і точних даних.

13. Ви поклали ключі не на своє місце. Ви:

- а) займетесь будь-якою справою, поки саме не згадається, куди Ви їх поклали;
- б) займетесь справою, напружено згадуючи, куди вони могли підітися;
- в) подумки відтворите свій шлях, поки не згадаєте, де Ви їх залишили.

14. Ви перебуваєте у готелі і почули віддалений звук сирени.

Ви:

- а) можете відразу вказати звідки лунає звук;
- б) зможете вказати напрямок, якщо зосередитесь;
- в) не зможете визначити напрямок, в якому знаходиться джерело звуку.

15. Ви прийшли на прийом, і Вас познайомили з шістьма або сімома новими людьми. Наступного дня Ви:

- а) зможете легко описати їх обличчя;
- б) згадаєте тільки декілька із цих облич;
- в) із більшою вірогідністю згадаєте їх імена.

16. Ви хочете поїхати на канікули в село, а Ваш партнер/партнерка хоче поїхати на курорт. Для того, щоб переконати його/її в тому, що Ваша пропозиція краща, Ви:

- а) лагідно скажете, як Ви відчуваєте: Ви любите село, а дітям і родині там завжди так весело;
- б) скажете: якщо партнер поїде в село, то Ви будете йому/їй вдячні і наступного разу обов'язково поїдете на курорт;
- в) скористаєтеся фактами: село ближче, дешевше і там можна займатися спортом та відпочивати.

17. Плануючи свій день, Ви:

- а) складете список того, що необхідно зробити;
- б) подумаєте про те, що сьогодні необхідно зробити;
- в) уявите людей, з якими потрібно зустрітися, місця, які потрібно відвідати, і речі, якими Вам доведеться займатися.

18. У друга/подруги виникла проблема особистого характеру, і він/вона прийшов/ла до Вас обговорити її. Ви:

- а) сама симпатія і розуміння тощо;
- б) скажете, що проблеми ніколи не бувають такими серйозними, як здаються, і поясните чому;
- в) будете намагатися дати раціональну пораду, як розв'язати проблему.

19. Двоє Ваших друзів, що перебувають у різних шлюбах, завели роман між собою і таємно зустрічаються. Наскільки вірогідним є факт того, що Ви зрозумієте, що відбувається:

- а) досить швидко зрозумієте;
- б) зрозумієте, що відбувається через деякий час;
- в) швидше за все ніколи не здогадаєтесь.

20. А що, до речі, є життя, на Вашу думку?

- а) мати друзів і жити у злагоді з оточуючими;
- б) бути доброзичливим до оточуючих, зберігаючи особисту незалежність;
- в) досягти гідної мети, заслужити повагу інших і добитися престижного статусу.

21. Якби у Вас був вибір, Ви вважали б за краще працювати:

- а) у команді, де всі люди легко уживаються з іншими;

- б) з іншими, але зберігаючи для себе деякий простір;
- в) окремо.

22. Серед книг Ви надаєте перевагу:

- а) романам і художнім творам;
- б) журналам і газетам;
- в) документальній прозі, біографії.

23. Ідучи за покупками, Ви схильні:

- а) купувати під впливом миттєвого імпульсу, зокрема неординарні речі;
- б) планувати покупки заздалегідь, але не вважати цей план обов'язковим;
- в) розглядати етикетки і порівнювати ціни.

24. Ви вважаєте за краще лягати спати, просинатися і приймати їжу:

- а) коли вам хочеться;
- б) за розкладом, але не обов'язковим;
- в) в один і той же час щодня.

25. Ви прийшли на нову роботу і познайомились із багатьма новими людьми. Один із них телефонує Вам додому. Ви:

- а) одразу впізнаєте його голос;
- б) упізнаєте його по голосу у п'ятдесяти відсотках випадків;
- в) Вам буде важко упізнати людину по голосу.

26. Що вас турбує більше за все, коли ви сперечаєтесь із ким-небудь:

- а) мовчання співрозмовника або його незрозуміла реакція;
- б) його нерозуміння Вашої точки зору;
- в) його насторожуючі або агресивні питання і коментар.

27. Яким було в школі Ваше ставлення до перевірки грамотності і творів:

- а) ви легко із цим справлялись;
- б) щось Вам вдавалось, а інше ні;
- в) не вдавалось ні те, ні інше.

28. У танцях ви:

- а) почали відчувати музику, як тільки навчилися правильно рухатись;
- б) деякі танці можете танцювати, але інші Вам не вдаються;
- в) важко відчуваєте ритм.

29. Наскільки добре Ви вмієте розпізнавати крики тварин і відтворювати їх:

- а) не дуже добре;

- б) у міру;
- в) дуже добре.

30. Наприкінці довгого дня Ви надасте перевагу:

- а) поговорити з друзями чи членами родини про прожитий день;
- б) послухати як інші розповідають про свої справи;
- в) почитати газету, подивитись телевізор, але не розмовляти.

Обробка результатів: додайте кількість відповідей за рубриками «а», «б» і «в» відповідно до ключа.

Ключ:

Для чоловіків:

Кількість «а» x на 15 пунктів =
Кількість «б» x на 5 пунктів =
Кількість «в» x на (-5) пунктів =
Усього пунктів =

Для жінок:

Кількість «а» x на 15 пунктів =
Кількість «б» x на 5 пунктів =
Кількість «в» x на (-5) пунктів =
Усього пунктів =

Щодо будь-якого питання, відповіді на яке не відображають точно Вашого життя або Ви не дали на них відповіді, надайте собі 5 пунктів.

Аналіз результатів та висновки:

Більшість чоловіків мають від 0 до 180 пунктів, а більшість жінок – від 150 до 300. Чоловічий склад розуму зазвичай заробляє собі менше 150 пунктів. Чим ближче до 0, тим більш «чоловічий розум» і тим більше вірогідний високий рівень тестостерону. Такі люди володіють сильною логікою, аналітичними здібностями і красномовством. Чим ближчі вони до 0, тим краще вони передбачають «ціну питання», тим більш точні висновки вони роблять на підґрунті статистичних даних і майже повністю вільні від впливу емоцій на висновки. Пункти у від'ємній площині свідчать про суто чоловічий склад розуму. Це означає, що на ранніх стадіях ембріонального розвитку у плід надходила велика кількість тестостерону.

Чисто жіночий розум набирає більше 180 пунктів. Чим більше пунктів, тим більше жіночого в програмі мозку, тим більша вірогідність прояву неординарних творчих, артистичних, музичних

здібностей. Такі люди приймають рішення на основі інтуїції, на внутрішніх, немотивованих відчуттях, добре виявляють наявність проблем, коли мають мінімум даних. Вони добре розв'язують проблеми, на основі творчих здібностей та інтуїції.

II.2. Дослідження підструктури форм відображення та емоційно-вольової сфери

До підструктури форм відображення та емоційно-вольової сфери К.К. Платонов відносить всі пізнавальні психічні процеси (увага, відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява), а також емоції, почуття і волю.

2.1. Вивчення концентрації слухової уваги

Мета: Вивчення концентрації уваги в навчальному процесі і оцінка здатності до концентрації слухової уваги.

Необхідний матеріал: Тексти арифметичних задач.

Хід виконання: Дослід здійснюється колективно. Експериментатор пропонує досліджуваним інструкцію: *«Я прочитаю 3 арифметичні задачі. Ви повинні розв'язати їх усно. Результати запишіть тільки тоді, коли я скажу: «Пишіть!».* *Вголос говорити нічого не можна. Перепитувати теж. Якщо Ви не почули або забули задачу, то замість відповіді ставте рисочку. Увага! Починаю:*

1) Дано 2 числа: 62 та 46. Першу цифру другого числа помножьте на першу цифру першого числа... і від цього добутку відніміть другу цифру першого числа...

Пишіть!

$$4 \times 6 - 2 = 24 - 2 = 22$$

2) Дано 2 числа: 62 і 46. До першої цифри другого числа додайте другу цифру першого числа... і отриману суму поділіть на другу цифру другого числа...

Пишіть!

$$[(4 + 2) : 6 = 1]$$

3) Дано 2 числа: 76 і 38. Другу цифру першого числа поділіть на першу цифру другого числа... і отримане число помножьте на другу цифру першого числа...

Пишіть!

$$(6 : 3 \times 6 = 12)$$

Обробка результатів:

Результати записують до протоколу, де знаком «+» позначають розв'язані задачі, а знаком «-» – нерозв'язані:

Прізвище	I задача	II задача	III задача
А	+	+	-
В	-	+	+
С	+	-	+

Висновки:

А – нездатність зберігати високу концентрацію уваги в процесі роботи.

В – повільне включення в роботу.

С – нестійкість уваги, відвертання.

2.2. Методика «Піктограми»

Методика запропонована О.Р. Лурія і розроблена як один з методів вивчення опосередкованого запам'ятовування.

Піктограма – це образ, який створюється досліджуваним для опосередкованого запам'ятовування. Тому за допомогою методики можна вивчати як особливості асоціативного процесу та особистості в цілому, так і особливості інтелекту та пам'яті. За результатами дослідження можна зробити висновок про рівень процесів абстрагування і узагальнення, про логічну пам'ять досліджуваного – наскільки опосередкування слів у зорових образах допомагає запам'ятати їх. Враховується також емоційна насиченість піктограм, яка відображає емоційний стан досліджуваного.

Мета: вивчення особливостей опосередкованого запам'ятовування та характеру асоціацій досліджуваних.

Хід виконання:

Експериментатор дає досліджуваному аркуш паперу й олівець і просить уважно слухати інструкцію: *«Зараз ми перевіримо Вашу пам'ять у такий спосіб: Вам називатимуться слова та висловлювання, які необхідно запам'ятати. Для того, щоб полегшити запам'ятовування, до кожного висловлювання треба намалювати такий малюнок, який допоміг би згадати відповідне висловлювання. Якість малюнка не має значення, важливо тільки, щоб він допоміг Вам запам'ятати слова та висловлювання. Слова чи літери використовувати забороняється»*. Інст-

рукція дається один раз, повторити її можна лише на пряме прохання досліджуваного.

Текстовий матеріал

1. Веселе свято	9. Розлука
2. Тяжка праця	10. Обман
3. Смачна вечеря	11. Перемога
4. Хвороба	12. Подвиг
5. Печаль	13. Ворожнеча
6. Щастя	14. Справедливість
7. Любов	15. Сумнів
8. Розвиток	16. Дружба

Обробка результатів:

Через півгодини після закінчення роботи досліджуваного просять згадати слова за малюнками. Вираховується кількість правильно відтворюваних слів у співвідношенні з загальною кількістю слів із текстового матеріалу.

Якісний аналіз результатів: Всі зображення можна класифікувати на 5 основних видів: конкретні, знаково-символічні, сюжетні, метафоричні, абстрактні.

Конкретні образи. Спільна ознака цієї групи образів – їх відповідність конкретній ситуації. Пряме зображення ситуації, пов'язаної з поняттям – конкретний фотографічний образ (наприклад, солдат, який іде з гранатою назустріч танку – на поняття «подвиг»). До конкретних образів відносяться більшість малюнків, що містять зображення цілої людської фігури.

Знаково-символічні образи. Ці образи обираються за принципом належності, атрибутивності. Наприклад, на поняття «веселе свято» малюють прапорець, келих, ялинку. Більшість атрибутивних образів економні щодо зображувальних засобів.

Сюжетні образи. Зображувані предмети, персонажі об'єднуються в будь-яку ситуацію, сюжет або персонаж, який виконує будь-яку діяльність.

Метафоричні образи. До цієї категорії відносяться образи, де абстрактна за суттю асоціація зображається опосередковано через конкретний предмет. В більшості випадків цей зв'язок має метафоричний характер, в його основі може бути літературний образ. Наприклад, перекреслений годинник на поняття «щастя» (для щасливої людини час минає непомітно). Метафора може бути створена досліджуваним безпосередньо в ході експерименту.

Абстрактні образи. Тут абстрактній ситуації відповідає і спосіб її вираження – символ, що має змістовний зв'язок з поняттям. Часто ці символи мають просторові характеристики – напрям, симетрія. Такі символи мають високу специфічність для поняття. Наприклад, стрілки, що розходяться в різні сторони на поняття «розлука». Символи можуть бути загальноприйнятими, іноді продукуються по ходу дослідження. Основою для віднесення образу до категорії символів буде саме абстрактний тип асоціації.

Висновки:

Важливий вже сам факт прямого звернення до особистого досвіду. Саме в індивідуально значимих образах піктограми найбільш безпосередньо реалізуються проєктивні елементи методу. В цих образах досліджувані прямо говорять про свої інтереси, бажання, наміри. В індивідуально значимих образах можуть проєктуватися актуальні переживання досліджуваних.

«Ядром» нормативного результату є конкретні і знаково-символічні образи. Підвищення рівня мотивації у осіб з високим інтелектом призводить до збільшення кількості фотографічних образів. Показник оригінальних образів відображає як рівень інтелекту і особливості мотивації, так і патологію мислення залежно від адекватності вибору.

Розмір малюнка розглядається незалежно від розміру сторінки. Виділяють:

- ▶ середній розмір – до 4-5 см; великий – від 6 до 15 см;
- ▶ дуже великий – більше 15 см;
- ▶ маленький – не менше 4 см;
- ▶ мікромалюнки – від 1 см і менше.

Загальний характерний для досліджуваного розмір малюнків вказує на особливість самооцінки і самопочуття досліджуваного.

Переважання малюнків середнього розміру – нормальний, урівноважений тип психіки зі спокійними реакціями. Переважання великих малюнків – стійка, висока самооцінка, впевненість у собі, наполегливість і життєрадісність. Дуже великих – агресивний, вибуховий характер, прагнення до самоствердження, завищена самооцінка, самовпевненість; маленьких – знижений настрій, пригніченість, низька і нестійка самооцінка. Мікромалюнки – завжди ознака патології (шизофренія чи шизофреноподобні явища, глибокі неврози).

Рівномірність розміру малюнків – показник урівноваженості характеру і стану. Нерівномірні малюнки характерні для людей емоційно неуврівноважених.

Рівномірне збільшення малюнка (до кінця) зустрічається в людей психопатичних, істеричних, вибухових. Зменшення малюнка (до кінця) характерне для астеників.

2.3. Методика «Закономірності»

Мета: Виявлення рівня розвитку кмітливості, здатності до аналітичного мислення та встановлення закономірностей.

Необхідний матеріал: бланк з 10 рядами чисел.

Хід виконання: розглядаючи ряди цифр, досліджуваний повинен встановити принцип підбору цифр та продовжити ряд (2-3 цифри).

2	3	4	5	6	7	8	9	10	
6	9	12	15	18	21	24	27	30	33
1	2	4	8	16	32	64	128		
4	5	8	9	12	13	16	17	20	21
19	16	14	11	9	6	4	1		
29	28	26	23	19	14	8	1		
16	8	4	2	1	1/2	1/4	1/8	1/16	
1	4	9	16	25	36	49	64		
21	18	16	15	12	10	9	6	4	3
3	6	8	16	18	36	38	76	78	

Обробка результатів: враховується час виконання та кількість правильно виконаних завдань (найкращий час – 2 хв. 50 сек – 10 завдань)

9-10 – відмінно

6-8 – добре

3-4 – погано

1-2 – дуже погано

2.4. Методика «Прості аналогії»

Мета: Виявлення характеру логічного зв'язку і відношень між поняттями. Найчастіше використовується для обстеження дітей від 10 років і старших.

Хід виконання: Експериментатор дає інструкцію: «*Уважно подивіться на подані слова: ліворуч згорі написано «кобила», внизу – «лоша». Який між ними зв'язок? ...Лоша – дитя кобили. Праворуч те ж саме: згорі одне слово – «корова», а внизу 5 слів на вибір. З них потрібно вибрати тільки одне, яке так само відноситься до слова «корова», як і «лоша» до «кобили». Це буде... «теля». Отже, потрібно спочатку для себе з'ясувати, як пов'язані між собою слова зліва, а потім встановити той же зв'язок праворуч, обравши необхідне для цього слово під ризкою».*

Текстовий матеріал

1. <u>Кобила</u>	<u>Корова</u>
Лоша	Пасовисько, Роги, Молоко, Теля, Бик
2. <u>Чай</u>	<u>Суп</u>
Цукор	Вода, Тарілка, Крупа, Сіль, Ложка
3. <u>Школа</u>	<u>Лікарня</u>
Навчання	Лікар, Учень, Заклад, Лікування, Хворий
4. <u>Пісня</u>	<u>Картина</u>
Глухий	Кривий, Сліпий, Художник, Малюнок, Хворий
5. <u>Ніж</u>	<u>Стіл</u>
Сталь	Виделка, Дерево, Стілець, Їжа, Скатертина
6. <u>Риба</u>	<u>Муха</u>
Сітка	Комар, Кімната, Дзижчати, Павутина
7. <u>Птах</u>	<u>Людина</u>
Гніздо	Люди, Пташеня, Робітник, Будинок, Звір
8. <u>Хліб</u>	<u>Будинок</u>
Пекар	Вагон, Місто, Помешкання, Будівельник, Двері
9. <u>Пальто</u>	<u>Черевик</u>
Гудзик	Кравець, Крамниця, Нога, Шнурок, Капелюх
10. <u>Коса</u>	<u>Бритва</u>
Трава	Сіно, Волосся, Гостра, Сталь, Інструмент
11. <u>Нога</u>	<u>Рука</u>
Чобіт	Калосі, Кулак, Рукавичка, Палець, Кисть
12. <u>Вода</u>	<u>Їжа</u>
Спрага	Пити, Голод, Хліб, Рот, Харч
13. <u>Паровоз</u>	<u>Кінь</u>
Вагони	Потяг, Кобила, Овес, Віз, Конюшня
14. <u>Бігти</u>	<u>Кричати</u>
Стояти	Мовчати, Повзти, Шуміти, Гукати, Плакати
15. <u>Вовк</u>	<u>Птах</u>
Паща	Повітря, Дзьоб, Соловей, Яйця, Спів

16. <u>Театр</u>	<u>Бібліотека</u>
Глядач	Актор, Книги, Читач, Бібліотекар, Аматор
17. <u>Залізо</u>	<u>Дерево</u>
Коваль	Пеньок, Пилка, Столяр, Кора, Листя
18. <u>Нога</u>	<u>Очі</u>
Милиця	Палка, Окуляри, Сльози, Зір, Ніс
19. <u>Ранок</u>	<u>Зима</u>
Ніч	Мороз, День, Січень, Осінь, Сани
20. <u>Тонкий</u>	<u>Бридкий</u>
Товстий	Гарний, Гладкий, Брудний, Потвора, Веселий

Обробка результатів та інтерпретація: Зазвичай піддослідний засвоює порядок рішення задачі після 2-3 прикладів. Про нестійкість процесу мислення, втомлюваність можна судити в тому випадку, коли піддослідний робить випадковій помилки 3-4 рази поспіль, обираючи слова за певною асоціацією, а потім без нагадування розв'язує правильним шляхом.

Вираховується кількість правильних та помилкових відповідей, а також аналізується характер встановлених зв'язків між поняттями: конкретні, логічні, категоріальні. За типом зв'язків можна робити висновок про рівень розвитку мислення: перевагу наочних або логічних форм.

2.5. Методика «Виділення суттєвих ознак»

Мета: Методика використовується для вивчення особливостей мислення по диференціації суттєвих ознак предметів або явищ і другорядних. За характером виділених ознак можна робити висновки про перевагу абстрактного або конкретного стилю мислення.

Хід виконання: Слова в завданнях добираються таким чином, щоб піддослідний продемонстрував своє вміння уловлювати абстрактне значення тих або інших понять і відмовився від більш легкого, поверхневого, але неправильного способу розв'язання, при якому замість суттєвих ознак виділяються часткові, конкретні.

Експериментатор пропонує досліджуваному інструкцію: *«В кожному рядку тексту Ви бачите одне слово, яке стоїть перед дужками, і далі н'ять слів у дужках. Всі слова, що знаходяться в дужках, відносяться до слів перед дужками. Оберіть тільки два, які якнайтісніше пов'язані зі словами перед дужками».*

Текстовий матеріал

1. Сад (рослина, садівник, собака, паркан, земля)
2. Річка (берег, риба, рибалка, течія, вода)
3. Місто (автомобіль, будівлі, натовп, вулиця, велосипед)
4. Сарай (сіно, кобила, покрівля, тварина, стіни)
5. Куб (кути, креслення, сторона, камінь, дерево)
6. Ділення (клас, ділене, олівець, дільник, папір)
7. Каблучка (діаметр, діамант, проба, коло, золото)
8. Читання (очі, книга, текст, окуляри, слово)
9. Газета (факти, пригода, кросворд, папір, редактор)
10. Гра (карти, гравці, фішки, покарання, правила)
11. Війна (літак, гармати, бій, рушниця, солдати)
12. Книга (малюнки, оповідання, папір, заголовок, тексти)
13. Спів (дзвін, мистецтво, голос, овації, мелодія)
14. Землетрус (пожежа, смерть, коливання ґрунту, шум, повінь)
15. Бібліотека (столи, книги, читальний зал, гардероб, читачі)
16. Ліс (ґрунт, гриби, мисливець, дерево, вовк)
17. Спорт (нагорода, оркестр, змагання, перемога, стадіон)
18. Лікарня (приміщення, ін'єкції, лікар, термометр, хворі)
19. Любов (троянди, почуття, людина, побачення, весілля)
20. Патріотизм (місто, друзі, батьківщина, сім'я, людина)

Правильні відповіді:

1. Рослина, земля	11. Бій, солдати
2. Берег, вода	12. Папір, тексти
3. Будівлі, вулиці	13. Голос, мелодія
4. Покрівля, стіни	14. Коливання ґрунту, шум
5. Кути, сторони	15. Книги, читачі
6. Ділене, дільник	16. Ґрунт, дерево
7. Діаметр, коло	17. Змагання, перемога
8. Очі, текст	18. Лікар, хворі
9. Папір, редактор	19. Почуття, людина
10. Гравці, правила	20. Батьківщина, людина

Обробка результатів та інтерпретація:

Більшість помилкових суджень свідчить про перевагу конкретно-ситуативного стиля мислення над абстрактно-логічним. Якщо ж піддослідний дає спочатку помилковій відповіді, а потім її виправляє, то це можна інтерпретувати як поспішність та імпульсивність.

Оцінка результатів обчислюється за таблицею:

Оцінка в балах	9	8	7	6	5	4	3	2	1
Кількість правильних відповідей	20	19	18	17	16	14-15	12-13	10-11	9

2.6. Методика вивчення уяви

Мета: Визначення рівня розвитку уяви, гнучкості, стереотипності.

Необхідний матеріал: Три аркуші паперу (А-4), олівець, секундомір.

Хід виконання: Дослід проводиться як з однією особою так і з групою. Експериментатор слідкує за тим, щоб піддослідні не показували свої малюнки іншим. Експериментатор дає досліджуванім інструкцію: «Дослід проводиться в три етапи, для чого ми використовуємо три аркуші. На першому намалюйте коло діаметром приблизно 2-2,5 см, на другому – контур рівнобічного трикутника з довжиною сторони приблизно 2-2,5 см, на третьому – контур квадрата з такою ж довжиною сторони.

Використовуючи зображені контури зробіть малюнок будь-якого змісту. За сигналом «Стоп!» малювання припиняємо. На виконання кожного малюнка дається 1 хвилина».

Обробка результатів:

Аналізуючи виконані малюнки, оцінюємо *рівень розвитку уяви*.

I рівень: контур геометричної фігури використовується як основна деталь малюнка, сам малюнок простий, без доповнень і це є одна фігура (наприклад, сонечко, квіточка).

II рівень: контур використовується як деталь, але малюнок має додаткові деталі (наприклад, квіточка з листочками).

III рівень: контур використовується як основна деталь, але малюнок має певний сюжет, є додаткові зображення.

IV рівень: контур залишається і далі основною деталлю, але малюнок являє собою складний сюжет з доповненнями, іншими фігурками.

V рівень: малюнок має складний сюжет, в якому контур геометричної фігури використовується як одна з деталей.

Далі оцінюємо *рівень гнучкості уяви*. Вона залежить від фіксованості уяви. Уява буде гнучкою, якщо всі малюнки викона-

но на різні сюжети і вони охоплюють як внутрішню, так і зовнішню частини контуру. Фіксованість уяви слабка, а гнучкість уяви середня, якщо два малюнки мають один і той самий сюжет (обличчя, будиночок, годинник). Фіксованість уяви сильна, а уява негнучка, якщо всі малюнки мають однаковий сюжет. Ригідність уяви є і тоді, коли малюнки виконано винятково всередині контурів.

Далі визначаємо ступінь стереотипності. Вона визначається змістом малюнків. До типових (стереотипних) малюнків належать такі:

▶ *з контуром кола*: сонце, квітка, обличчя, голова зайця, циферблат, колесо, снігова баба;

▶ *з контуром трикутника*: піраміда, дах будинку, ялинка, дорожній знак;

▶ *з контуром квадрата*: робот, телевізор, будинок, вікно, акваріум, серветка.

Високий ступінь стереотипності констатується тоді, коли всі малюнки мають типовий сюжет. Малюнок вважається оригінальним, а уява творчою, коли всі малюнки виконано на нетипові сюжети.

Інтерпретація результатів: в першу чергу, потрібно звернути увагу на тих, хто має негнучку уяву, особливо якщо всі малюнки розміщені всередині контурів. Це може бути наслідком пережитих стресів та афектів. Такі малюнки не обговорюються в групі, а робота із піддослідним ведеться особисто.

Ті піддослідні, які мають нахил до технічних наук, креслення, логіки, філософії, математики, частіше виконують абстрактні малюнки. Особи з гуманітарною спрямованістю зображують природу, тварин, людей, їхню діяльність. Особи з п'ятим рівнем складності уяви, оригінальністю зображення, відсутністю стереотипності, з якісним виконанням схильні до художньої діяльності.

Висновки: Під час обговорення результатів треба створити умови, які сприяють переборенню стереотипності, розвитку творчості, і визначити вправи для тренування розвитку уяви.

2.7. Методика вивчення вольових якостей (варіант шкали locus контролю Дж. Роттера)

Мета: Оцінити рівень суб'єктивного контролю над різноманітними життєвими ситуаціями. Методика ґрунтується на двох принципових положеннях:

1. Люди різняться між собою в тому, як, та де вони локалізують контроль над важливими для себе подіями. Можливі два популярні типи такої локалізації: екстернальний та інтернальний. У першому випадку людина вважає, що події, які відбуваються, є результатом діяльності зовнішніх сил – випадку, інших людей та т.п. У другому випадку людина інтерпретує важливі для неї події як результат власної діяльності. Будь-якій людині притаманна певна позиція у цьому континіумі від екстернальності до інтернальності.

2. Локус – контролю є характерним для людини та типовим стосовно будь-яких подій та ситуацій, з якими їй доводиться зіштовхуватися. Один і той же тип контролю характеризує поведінку певної особистості як у разі невдач, так і у сфері досягнень, і в різних сферах соціального життя.

Необхідний матеріал: Опитувальник РСК (*рівень ситуативного контролю*), який складається з 44 пунктів.

Хід виконання: Опитувальник РСК призначений для індивідуального та групового дослідження. Експериментатор подає досліджуваним інструкцію: *«Вам пропонуються 44 твердження. Намагайтесь уявити типові ситуації та дайте відповідь, чи погоджуєтесь Ви з ними. Відповідайте швидко та точно. Пам'ятайте, що «хороших» та «поганих» відповідей не буває. Якщо Ви згодні із твердженням, поставте поряд з його номером «+» («Так»), а якщо не згодні «-» («Ні»)».*

Текстовий матеріал

1. Зростання «кар'єрною драбиною» більше залежить від щасливого ходу подій, ніж від власних здібностей та зусиль людини.

2. Більшість розлучень стається від того, що люди самі не захотіли пристосуватися один до одного.

3. Хвороба – справа випадку: якщо доля захворіти, то нічого не вдієш.

4. Люди стають самотніми через те, що самі не виявляють інтересу та дружнього ставлення до оточуючих.

5. Здійснення моїх бажань залежить від фортуни.

6. Марно докладати зусиль для того, щоб завоювати симпатію інших людей.

7. Зовнішні обставини – батьки та добробут – впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.

8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що коїться зі мною.

9. Як правило, керівництво є більш ефективним, якщо воно повністю контролює дії підлеглих, а не сподівається на їх самостійність.

10. Мої оцінки в школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), ніж від моїх власних зусиль.

11. Коли я вибудовую плани, то я загалом вірю, що можу здійснити їх.

12. Те, що багатьом людям здається удачею чи везінням, насправді є результатом довгих, цілеспрямованих зусиль.

13. Думаю, що правильний спосіб життя може набагато більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.

14. Якщо люди не підходять один одному, то як би вони не намагались налагодити сімейне життя, вони все одно не зможуть.

15. Гарні вчинки, які я роблю, зазвичай бувають оцінені належним чином.

16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.

17. Думаю, що випадок чи доля не відіграють досить важливої ролі в моєму житті.

18. Я намагаюсь не планувати своє життя далеко наперед, тому що багато чого залежить від того, як складуться обставини.

19. Мої оцінки в школі більше залежали від моїх зусиль та рівня підготовки, ніж від зовнішніх обставин.

20. В сімейних конфліктах я частіше, ніж протилежна сторона, відчуваю свою провину.

21. Життя більшості людей залежить від того, як складуться обставини.

22. Я надаю перевагу такому керівнику, який дозволяє самостійно вирішувати що і як робити.

23. Думаю, що мій спосіб життя аж ніяк не є причиною моїх хвороб.

24. Як правило, саме події, що невдало склалися, заважають людям досягти успіху у своїй справі.

25. В решті-решт, за погане керівництво організацією відповідають самі люди, які в ній працюють.

26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в стосунках, які склалися в родині.

27. Якщо я дуже захочу, то можу привернути увагу до себе практично кожної людини.

28. На підростаюче покоління впливає так багато різних обста-

вин, що зусилля батьків стосовно їх виховання часто стають марними.

29. Те, що зі мною коїться, – результат моєї власної діяльності.

30. Буває важко зрозуміти, чому керівники вчиняють саме так, а не інакше.

31. Людина, яка не змогла досягти успіху в своїй роботі, швидше за все не доклала достатніх зусиль.

32. Найчастіше я можу отримати від членів своєї родини те, що захочу.

33. В неприємностях та невдачах, які сталися в моєму житті, більшою мірою були винні інші люди, ніж я сам.

34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо її доглядати та правильно одягати.

35. В складних ситуаціях я надаю перевагу очікуванню, доки проблеми вирішаться самі собою.

36. Успіх є результатом наполегливої праці та мало залежить від випадку чи удачі.

37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від когось іншого, залежить щастя моєї родини.

38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям та не подобаюсь іншим.

39. Я завжди надаю перевагу самостійному прийняттю рішень до активних дій, а не сподіванню на допомогу інших людей чи долю.

40. На жаль, здобутки людини часто залишаються невизначеними, незважаючи на всі її намагання.

41. В подружньому житті бувають такі ситуації, які неможливо подолати навіть за дуже сильного бажання.

42. Здібні люди, які не змогли реалізувати свої можливості, повинні звинувачувати в цьому тільки самих себе.

43. Більшість моїх успіхів стали можливими тільки завдяки іншим.

44. Більшість невдач в моєму житті сталися від невміння, незнання чи ледарства та мало залежали від невезіння.

Обробка результатів:

Аналіз відповідей слід проводити відповідно до наведених нижче ключів. Всі відповіді розподіляються по 6-ти шкалах.

Шкала загальної інтернальності (З І)

Шкала інтернальності в сфері досягнень (ІД)

Шкала інтернальності в сфері невдач (ІН)

Шкала інтернальності в сімейних стосунках (ІС)

Шкала інтернальності в сфері виробничих стосунків (ІВ)

Шкала інтернальності стосовно здоров'я (ІЗ)

Ключ

1. «ЗІ»

«+»	«-»
2	1
4	3
11	5
12	6
13	7
15	8
16	9
17	10
19	14
20	18
22	21
25	23
27	24
29	26
31	28
32	30
34	33
36	35
37	38
39	40
42	41
44	43

2. «ІД»

«+»	«-»
12	1
15	5
27	6
32	14
36	26
37	43

3. «ІН»

«+»	«-»
2	7
4	24
20	33
31	38
42	40
44	41

4. «ІС»

«+»	«-»
2	7
16	14
20	26
32	28
37	41

5. «ІВ»

«+»	«-»
19	1
22	9
25	10
42	30

6. «ІЗ»

«+»	«-»
13	3
24	23

Інтерпретація результатів:

Шкала загальної інтернальності. Високий показник за цією шкалою відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над будь-якими значимими ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій в їхньому житті були результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, і таким чином, вони відчувають власну відповідальність за ці події та за те, як складається їхнє життя. Низький показник за шкалою «ЗІ» відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі досліджу-

вані не бачать зв'язку між власними діями та значимими для них подіями в їхньому житті, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток та думають, що більшість із них є результатом випадку чи діяльності інших людей.

Шкала інтернальності в сфері досягнень. Високі показники за цією шкалою відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями та ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі досягли всього доброго, що було та є в їхньому житті, та що вони здатні з успіхом передбачити свою мету в майбутньому. Низькі показники за шкалою «ІД» свідчать про те, що людина вважає, ніби всі її успіхи та досягнення відбулися завдяки щасливій долі чи допомозі інших людей.

Шкала інтернальності в сфері невдач. Високі показники за цією шкалою свідчать про розвинуте відчуття суб'єктивного контролю стосовно негативних подій та ситуацій, що проявляються в схильності звинувачувати самого себе в різноманітних неприємностях та стражданнях. Низькі показники «ІН» свідчать про те, що досліджуваний схильний приписувати відповідальність за подібні події іншим людям, або вважати їх результатом невезіння.

Шкала інтернальності в сімейних стосунках. Високі показники «ІС» означають, що людина вважає себе відповідальною за події, які відбуваються в її сімейному житті. Низький «ІС» вказує на те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, які виникають в сім'ї.

Шкала інтернальності в сфері виробничих стосунків. Високий «ІВ» свідчить про те, що людина вважає свої дії важливим фактором організації власної виробничої діяльності, у стосунках, які складаються в колективі, в своєму зростанні по службі. Низький «ІВ» вказує на те, що досліджуваний схильний приписувати більше значення зовнішнім обставинам – керівництву, колегам по роботі, вдачі-невдачі.

Шкала інтернальності стосовно здоров'я та хвороби. Високі показники «ІЗ» свідчать про те, що досліджуваний вважає переважно себе відповідальним за своє здоров'я: якщо він хворий, то звинувачує в цьому самого себе та думає, що одужання багато в чому залежить від його дій. Людина з низьким «ІЗ» вважає здоров'я та хворобу результатом випадку та сподівається на те, що одужання прийде в результаті діяльності інших людей, в першу чергу лікарів.

Висновки:

Дослідження самооцінки людей з різними типами суб'єктивного контролю засвідчило, що люди з низьким «ЗІ» характеризують себе як егоїстичну, залежну, нерішучу, несправедливу, несамостійну, дратівливу людину.

Люди з високим РСК вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здібними, доброзичливим, чесними, незворушними. Таким чином, РСК пов'язаний з відчуттям людиною своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається з нею, із самоповагою, соціальною зрілістю.

2.8. Методика «Кольоровий щоденник настрою»

Мета: Вивчення емоційної сфери особистості.

Необхідний матеріал: Особистий щоденник, кольорові олівці або фарби.

Хід виконання: Експериментатор подає досліджуваним інструкцію: «Відзначайте протягом місяця в щоденнику свої настрої наприкінці робочого дня, зафарбовуючи кольоровими олівцями або фарбами відповідну клітинку».

Інтерпретація результатів: (значення кольорів за Лутошкіним):

Червоний – захват, кохання, пристрасть;

Помаранчевий – радість, тепло;

Жовтий – світло, приємний настрій;

Зелений – спокійний, діловий настрій;

Синій – незадовільний, журливий настрій;

Фіолетовий – бентежність, напруженість;

Коричневий – залежність, пригніченість;

Сірий – безрадісність, смуток;

Чорний – туга, безвихідь.

Висновки:

Проаналізувавши результати «кольорового щоденника» за місяць, можна зробити висновки про переважаючий настрій піддослідного, а також його емоційну реакцію на події, які відбуваються в той чи інший день. Залежно від цього можна давати психологічні рекомендації щодо оптимізації психічних станів.

П.3. Дослідження підструктури досвіду

До підструктури досвіду особистості належать, за К.К. Платоновим, знання, навички, вміння та звички людини, які вона набуває в процесі оволодіння соціальним досвідом, в першу чергу,

через інститути навчання: сім'я, дитячий садочок, школа, коледж, вищий навчальний заклад, виробничий колектив та ін.

3.1. Диференційно-діагностичний опитувальник Є. Климова

Мета: Методика проводиться в профорієнтаційною метою.

Необхідний матеріал: Бланк диференціально-діагностичного опитувальника.

Хід виконання: Експрементатор дає досліджуваним інструкцію: «*Дайте відповіді на двадцять пар питань. Відповіді повинні бути диференційованими. Якщо дана діяльність вам більше подобається, ніж не подобається, ставте один знак «+», якщо подобається – «++», якщо дуже подобається – «+++». Якщо дана діяльність швидше не подобається, ніж подобається, ставте один знак «-», якщо не подобається – «--», якщо дуже не подобається – «---».*».

Бланк диференційно-діагностичного опитувальника

1а	Доглядати за тваринами	або 1б	Обслуговувати машини, прилади
2а	Допомагати хворим, лікувати їх	або 2б	Складати таблиці, схеми, комп'ютерні програми
3а	Слідкувати за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів, листівок	або 3б	Слідкувати за станом розвитку рослин
4а	Обробляти матеріали (дерево, тканина, метал, пластмаса)	або 4б	Наближати товари до споживача (рекламувати, продавати)
5а	Обговорювати науково-популярні книги та статті	або 5б	Обговорювати художні твори, вистави, концерти
6а	Вирощувати молодняк тварин	або 6б	Тренувати однолітків або молодших у виконанні навчальних, спортивних та інших дій
7а	Копіювати малюнки, зображення, налаштовувати музику	або 7б	Керувати будь-яким вантажним транспортним засобом
8б	Повідомляти, роз'яснювати людям потрібні їм відомості (наприклад, на екскурсії)	або 8б	Художньо оформлювати виставки, вітрини, брати участь у підготовці концертів

Продовження таблиці

9a	Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніка, житло)	або 9б	Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках
10a	Лікувати тварин	або 10б	Виконувати обрахунки
11a	Виводити нові сорти рослин	або 11б	Конструювати, проектувати нові види промислових виробів
12a	Аналізувати сутички, сварки між людьми, переконувати, роз'яснювати, схвалювати та карати	або 12б	Розбиратися у кресленнях, схемах, таблицях
13a	Брати участь у роботі гуртків художньої самодіяльності	або 13б	Спостерігати, вивчати життя мікробів
14a	Обслуговувати, налаштовувати медичні прилади, апаратуру	або 14б	Надавати людям медичну допомогу при пораненнях, забоях, опіках
15a	Складати точні звіти про спостереження, події, об'єкти тощо	або 15б	Художньо описувати, зображувати події
16a	Робити лабораторні аналізи в лікарні	або 16б	Приймати, оглядати хворих, бесідувати з ними, призначати лікування
17a	Фарбувати або розписувати стіни приміщень, поверхню виробів	або 17б	Здійснювати монтаж будівель, складання механізмів, приладів
18a	Організовувати культпоходи в театри, музеї, на екскурсії тощо	або 18б	Грати на сцені, брати участь у концертах
19a	Виготовляти за кресленням деталі, зводити будівлі	або 19б	Займатися кресленням, копіювати мапи
20a	Вести боротьбу з хворобами рослин, із шкідниками садів, лісів	або 20б	Працювати на клавішних машинах (друкарська машинка, телетайп, комп'ютер)

Обробка результатів: Кількість плюсів та мінусів вираховується окремо в кожній колонці згідно з ключем і представляються як алгебраїчна сума в кожній з названих сфер діяльності.

Ключ:

Природа	Техніка	Людина	Знак	Художня діяльність, мистецтво
1а	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а		6б		7а
	7б	8а		8б
	9а		9б	
10а			10б	
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а		16б		17а
	17б	18а		18б
	19а		19б	
20а			20б	

Висновки: Найбільша кількість «+» визначає ту сферу діяльності, до якої досліджуваний має нахил.

3.2. Стиль поведінки у конфліктній ситуації (методика К. Томаса)

Мета: Визначення способу виходу особистості з конфліктної ситуації.

Необхідний матеріал: Бланк методики К. Томаса.

Хід виконання: Методику можна проводити в групі. Експериментатор подає таку інструкцію: «*Опитувальник складається з подвійних тверджень: А і Б. Уважно прочитайте кожне висловлювання і виберіть те, яке більшою мірою відповідає Вашій поведінці в конфліктній ситуації*».

Бланк К. Томаса

А	Б
1. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.	1. Замість обговорення того, у чому наші позиції не збігаються, я намагаюся звернути увагу на те, з чим ми обоє погоджуємося.
2. Я прагну знайти компромісне рішення.	2. Я намагаюся владнати справу з урахуванням всіх інтересів – і іншої людини, і власних.

Продовження бланка

3. Я, як правило, намагаюсь досягти свого.	3. Іноді я жертвую власними інтересами заради інтересів іншої людини.
4. Я намагаюсь знайти компромісне рішення.	4. Я намагаюсь не зачепити почуттів іншої людини.
5. Залагоджуючи спірну ситуацію, я постійно намагаюсь знайти підтримку в іншій людині.	5. Я намагаюсь робити все, щоб уникнути непотрібного напруження.
6. Я намагаюсь уникнути неприємностей для себе.	6. Я намагаюсь досягти свого.
7. Я прагну відкласти вирішення спірного питання, щоб з часом вирішити його остаточно.	7. Я вважаю можливим у чомусь поступитись, щоб з часом досягти успіху.
8. Я, як правило, настирливо намагаюсь досягти свого.	8. Насамперед за все, я намагаюсь визначити, у чому суть спірних питань.
9. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через суперечку, яка виникла.	9. Я докладаю багато зусиль, щоб досягти свого.
10. Я вперто прагну досягти свого.	10. Я намагаюсь знайти компромісне рішення.
11. Насамперед я намагаюсь чітко визначити те, у чому полягають всі інтереси.	11. Я намагаюсь заспокоїти іншого і, передусім, зберегти наші стосунки.
12. Часто я уникаю займати позицію, як могла б викликати суперечку.	12. Я даю можливість іншій людині в чомусь залишитися при своїй думці, якщо вона йде назустріч мені.
13. Я пропоную середню позицію.	13. Я наполягаю, щоб все було зроблено по-моєму.
14. Висловлюючи свою точку зору, я цікавлюся думкою про неї інших.	14. Я намагаюсь довести логіку і перевагу моїх поглядів.
15. Я намагаюсь заспокоїти іншого і, передусім, зберегти наші стосунки.	15. Я намагаюсь зробити все необхідне, щоб уникнути марного напруження взаємин.
16. Я намагаюсь не зачепити почуття іншої людини, не образити її.	16. Як правило, я намагаюсь переконати інших у перевазі моєї позиції.
17. Як правило, я наполегливо прагну досягти свого.	17. Я намагаюсь зробити все, аби уникнути марного напруження взаємин.

Продовження бланка

18. Якщо це зробить щасливою іншу людину, я даю їй можливість наполягти на своєму.	18. Я дозволяю іншій людині залишатися при своїй думці, якщо вона йде мені назустріч.
19. Насамперед я намагаюся визначити всі суперечливі питання та інтереси.	19. Я намагаюся відкласти вирішення спірних питань з тим, щоб з часом вирішити їх.
20. Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.	20. Я намагаюся знайти найкраще поєднання втрат і здобутків для нас обох.
21. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до інтересів та слів іншого.	21. Я завжди схильний до прямого обговорення проблеми.
22. Я намагаюся знайти компроміс між своєю і чужою позиціями.	22. Я відстоюю власну позицію.
23. Як правило, я турбуюся про те, щоб задовольнити бажання кожного з нас.	23. Іноді я даю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.
24. Якщо позиція іншого видається йому важливою, я намагаюся поступитися.	24. Я намагаюся переконати іншого піти на компроміс.
25. Я намагаюся переконати іншого у правильності моїх міркувань.	25. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до чужих аргументів, враховувати позицію іншого.
26. Як правило, я пропоную компромісну позицію.	26. Я майже завжди прагну задовольнити інтереси кожного з нас.
27. Я прагну уникнути суперечок.	27. Якщо для іншої людини її пропозиція є дуже важливою, я дам їй можливість відстояти свою позицію.
28. Я наполегливо прагну домогтися свого.	28. Улагоджуючи ситуацію, я прагну знайти підтримку іншого.
29. Я пропоную середню позицію.	29. Вважаю, що не завжди слід хвилюватися через суперечки, які виникають.
30. Я намагаюся не зачіпати почуття іншої людини, не образити її.	30. Я завжди намагаюся зайняти таку позицію у суперечці, яка дає можливість обом домогтися успіху.

Обробка результатів: За твердження, яке збігається з ключем, нараховується 1 бал. Бали за кожною шкалою підсумовуються. Про стиль поведінки у конфліктній ситуації будуть свідчити найбільші суми за тією чи іншою шкалою.

Інтерпретація результатів: Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях К. Томас використовує двомірну модель регулювання конфліктів, основними факторами якої є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, втягнута у конфлікт, та наполегливість, для якої характерний акцент на захисті власних інтересів. Відповідно до цих основних факторів К. Томас вирізняє такі способи регулювання конфліктів:

1) суперництво (конкуренція) як прагнення добитися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому;

2) пристосування – принесення у жертву власних інтересів заради іншого;

3) компроміс;

4) уникнення – відсутність прагнення до кооперації або ж відсутність тенденції до досягнення власних цілей;

5) співробітництво – учасники конфліктної ситуації приходять до альтернативи, яка повністю вдовольняє інтереси обох сторін.

Ключ до опитувальника:

№	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1.				А	Б
2.		Б	А		
3.	А				Б
4.			А		Б
5.		А		Б	
6.	Б			А	
7.			Б	А	
8.	А	Б			
9.	Б			А	
10.	А		Б		
11.		А			Б
12.			Б	А	
13.	Б		А		
14.	Б	А			

Продовження ключа

15.				Б	А
16.	Б				А
17.	А			Б	
18.			Б		А
19.		А		Б	
20.		А	Б		
21.		Б			А
22.	Б		А		
23.		А		Б	
24.			Б		А
25.	А				Б
26.		Б	А		
27.				А	Б
28.	А	Б			
29.			А	Б	
30.		Б			А

Висновки:

Стиль суперництва (конкуренції)

При цьому способі поведінки людина прагне поставити власні цілі вище інтересів інших людей та взаємин з ними. Тут часто діє принцип «мета виправдовує засоби».

При такій поведінці людина постійно намагається «загнати іншого в куток», «поставити на місце», «обійти когось». Застосовуючи цей стиль, вона вважає, що «сильний завжди правий».

Її поведінка стає неврівноваженою, нетерпимою, негнучкою, агресивною. Вона прагне здійснювати контроль над усіма, підвищує вимогливість до інших, прагне до суперництва, виявляє схильність до нападок і критики. У її мові, жестах, міміці переважають так звані «знаки переваги».

Зрозуміло, що такий стиль поведінки не призводить ні до чого доброго, а здатний ще більше поглибити конфлікт. Якщо людина «перемагає» у конфлікті, то не відчуває радості перемоги, а зовсім навпаки. Вона відчуває себе розлюченою і роздратованою, а це призводить до нових і нових конфліктів і суперечок. Про згубність такого типу поведінки свідчить народна мудрість:

«Зброя – ворог навіть для того, хто її носить», «Погане скажеш – погане почувеш», «Хто ображає слабких, буде покараний сильнішим».

Але є ряд сфер, де такий стиль вирішення конфлікту буде доцільним. Так, суперництво може мати місце в спорті, бізнесі, політиці. Цей стиль поведінки доцільно використовувати у випадках, коли треба відстояти справу, підштовхнути когось до прийняття рішень в екстремальних ситуаціях.

Стиль уникнення

Людина, яка використовує цей стиль, не співпрацює з іншими, щоб вирішити проблеми, а просто ухиляється від вирішення конфлікту. Відповідальність за вирішення тих чи інших проблемних питань перекладається на партнера.

Коли у людини переважає прагнення уникнути конфлікту, вона, як правило, каже: «Давай поговоримо про це пізніше» (тобто дає зрозуміти, що зараз це робити невчасно). Коли людина хоче відтермінувати прийняття певного рішення, то найчастіше висловлюється так: «Облиш, однак нічого не вийде». Умисне уникнення конфлікту може призвести до поганих наслідків, оскільки обидві сторони не досягають ніякої мети і не вибудовують своїх взаємин.

Стиль уникнення влучно відображений в афоризмі: «Не буди лихо, поки воно тихе». До цього стилю поведінки варто звертатися тоді, коли результати вирішення проблем не мають суттєвого для нас значення, коли потрібний час, щоб заспокоїтись, коли людина вважає, що в неї немає шансів на перемогу, або чекає, що ситуація вирішиться сама собою.

Існує думка, що уникнення конфлікту здатне знизити взаємну напругу. Але це не так. Дуже часто він її підживлює, тому що партнер, марно чекаючи ваших дій, стає незадоволеним, а це породжує нове напруження, нові проблеми. Крім того, ситуація «нічого нікому не роблю» позначається на взаєминах, оскільки те, що для одного є не зовсім важливим, для іншого може бути вкрай необхідним і потрібним.

Стиль компромісу

Людина, яка бажає частково задовольнити як свої домагання, так і прагнення партнера, відзначається компромісним типом поведінки. Люди, схильні до компромісу, як правило, міркують так: «Краще синиця в руках, ніж журавель в небі», «Якщо не можеш перемогти, шукай нічию», «Сьогодні мені – завтра тобі». Але оскільки повністю їх інтереси не задовольняються, то обидві сторони зберігають напруження, незадоволення, що з часом призводить до нових конфліктів.

Зазвичай компроміс супроводжується своєрідним торгом, у процесі якого сторони сповіщають, наскільки вони можуть поступитися. Компроміс – це серія кроків: чим більше затягується цей процес, тим гірші стосунки між партнерами.

Часто вважають, що компроміс – чи не найкращий вихід із конфліктної ситуації. Але це не так. У ситуаціях, коли вирішується не дуже важлива справа або коли немає часу і компроміс дає змогу його зберегти – тоді доцільно використовувати цей стиль. А в інших випадках все-таки варто звернутися до співробітництва. У будь-якому випадку при компромісі вирішується питання, «як різати пиріг», у той час, як при співробітництві – «як цей пиріг зробити більшим».

Стиль пристосування (поступки)

Пристосування (поступка) – це стиль поведінки в конфлікті, при якому учасник конфлікту відмовляється від своїх інтересів заради інтересів іншої людини, для того щоб підтримувати з нею добрі стосунки.

Людина з такими поглядами схильна вважати: «Я програю, зате виграють інші». Це знаходить своє вираження у висловлюваних типу «Вбий свого ворога добротою», «Пливи за течією», «Не можна воювати з вітраками», «Добрі справи не залишаються без винагороди» тощо.

Така поведінка у конфліктних ситуаціях доцільна у стосунках із найближчими людьми, особливо коли необхідна допомога і підтримка для слабкого і хворого. Але коли такий стиль використовувати постійно – це може призвести до того, що людина весь час буде програвати. Це може позначитися на особистому розвитку людини та її стосунками з іншими. Протилежна сторона, що звикла до перемог, завжди чекатиме нових поступок. Якщо ж людина спробує змінити свою поведінку, то її можуть звинуватити у підступності.

У яких ситуаціях доцільний цей стиль? Перш за все тоді, коли відсутні власні інтереси, коли людина знає, що помиляється, коли вона впевнена, що інші види поведінки дадуть ще гірший результат. Тимчасові поступки можливі, коли людина «будує трамплін для нових дій», «заліковує рани», прагне зменшити втрати. Але при цьому не слід забувати, що партнер буде чинити тиск, очікувати і вимагати все більшого і більшого. Таким чином, стосунки можуть стати підозрілими і недовірливими.

Стиль співробітництва

Співробітництво – це такий стиль поведінки, при якому людина прагне встановити рівновагу між власною метою та захищеністю в реалізації інтересів іншого. У даному випадку сторони займають взаємовигідну позицію «дорослий-дорослий». Людині, що використовує стиль співробітництва, властивий пошук інформації і виявлення власної позиції без агресії. Вона діє на основі принципу «я хочу, щоб ви досягли того, чого хочете ви, я хочу добитись того, чого хочу я».

Позиція людей, які прагнуть вирішити конфлікти на основі співробітництва, відбивається в таких міркуваннях: «Одна голова добре, а дві краще». «Що добре для тебе, то добре для мене», «Разом ми сильніші». Спільна перемога складається не з окремих перемог кожного, а в результаті співробітництва двох.

Співробітництво сприяє подальшому зближенню людей, їх єдності, взаємній турботі. Цей спосіб допомагає запобігти образам, розірвати ланцюг неприємних стосунків між людьми вдома, на роботі, з друзями. У результаті такого підходу з'являються нові ідеї, творче співробітництво, задоволення інтересів партнера.

3.3. Шкала нервово-психічної нестійкості характеру

Дана методика представляє собою скорочений варіант методики «Прогноз» Санкт-Петербурзької військово-медичної академії

Інструкція: «У цьому опитувальнику містяться твердження, що стосуються вашого здоров'я, поглядів, інтересу, характеру та ін. Якщо ви вирішите, що згодні з даними твердженнями, то на реєстраційному бланку відповідно номеру затвердження поставте «+». Якщо з ним не згодні, то поставте знак «-».

Особистісний опитувальник

1. Я часто роблю вчинки за настроєм, а не за переконанням.
2. До алкоголю я байдужий.
3. У суперечці я часто відходжу від суті питання і переходжу на особистості.
4. Я намагаюся дотримуватися принципів моралі.
5. У мене часто болить голова.
6. Часто дрібниця, сказана на мою адресу, здатна викликати у мене бурхливу реакцію.
7. У мене часто поганий настрій.

8. Іноді мені так і кортить вступити з ким-небудь у суперечку.
9. В дитинстві я був на обліку у психіатра.
10. Часто мені хочеться зробити щось небезпечно або приголомшливе.
11. Іноді я приймаю бром, еленіум та інші заспокійливі засоби.
12. Часто я можу не стриматись і нагрубити.
13. Мені говорили, що я ходжу уві сні.
14. Я вважаю, що вживання наркотиків – це цілком природно.
15. Досить часто я дію під впливом хвилинного настрою.
16. У мене майже завжди що-небудь болить.
17. Іноді я не можу втриматися від спокуси вкрати що-небудь.
18. Я живу своїми внутрішніми думками, і мене мало цікавить дійсність.
19. Часто я не поступаюся людям просто із принципу.
20. Завжди роблю і думаю по-своєму, а думка інших мене не цікавить.
21. Закони і правила проживання у гуртожитку я намагаюся виконувати.
22. Коли люди спостерігають за мною, мені від цього стає не по собі.
23. У мене поганий і неспокійний сон.
24. Часто заводжуся з півоберта.
25. У мене були випадки втрати свідомості.
26. Я вважаю, що більшість людей брешуть, якщо це в їхніх інтересах.
27. Моя нервова система сильно розхитана.
28. Часто я готовий на все, аби перемогти в суперечці.
29. Я мав приводи в міліцію.
30. Мені здається, що мене ніхто не розуміє.
31. Я відчуваю себе менш пристосованим до умов життя, ніж інші.
32. Я сподіваюся, що досягну в житті успіху.
33. Мені часто хочеться недозволеного.
34. У дитинстві у мене були важкі травми і захворювання.
35. Мене турбує відчуття, що я гірший за інших.
36. Іноді я шкодую, що живу на цьому світі.
37. У мене бувають дуже дивні і незвичайні внутрішні переживання.

38. У дитинстві я був примхливим і дратівливим.
39. Я не вважаю за потрібне приховувати своє презирство чи негативну думку про когось-небудь або про що-небудь.
40. Іноді мені здається, що люди здогадуються, про що я думаю.
41. По відношенню до мене оточуючі часто вчиняють несправедливо.
42. Мене часто турбують думки про те, що я роблю не так, як треба.
43. З великими труднощами я пристосовуюся до нових умов навчання, життя і побуту.
44. Я легко втрачаю терпіння у спілкуванні з людьми.
45. Дуже рідко критика і зауваження на мою адресу бувають справедливими.
46. Моя вага сильно коливається (то худну, то гладшаю).
47. Я майже завжди відчуваю сухість у роті.
48. Мене легко збити з пантелику.
49. У сучасному житті занадто багато перешкод і обмежень, які мене дуже дратують.
50. У школі в мене були конфлікти з учителями.
51. Я засвоював шкільний матеріал з труднощами.
52. Іноді я відчуваю, що хтось керує моїми думками.
53. Іноді я відчуваю себе глибоко самотньою людиною.
54. Для мене характерний бурхливий прояв почуттів.
55. Думаю, що я приречена людина.
56. Я гостро і тривало переживаю неприємності.
57. Іноді у мене бувають неконтрольовані напади сміху і плачу.
58. Іноді я відчуваю, що близький до нервового зриву.
59. У мене все кипить усередині, якщо щось робиться не по-моєму.
60. У мене є такі якості, за якими я виразно переважаю інших людей.
61. У мене часто бувають кишкові розлади.
62. Я відчуваю задоволення від ризикованих вчинків заради забави.
63. Іноді я почуваюся розбитим.
64. Іноді у мене з'являється нав'язливе бажання завдати шкоди собі або іншим.
65. Я людина особлива і незрозуміла для інших.

66. Рідко чогось можна досягти поступовими, помірними методами, частіше необхідно застосувати силу.

67. Я відчуваю себе невдахою, коли чую про успіхи моїх знайомих і товаришів.

68. Я висловлюю свої думки так, як вони приходять мені в голову, і не намагаюся їх спочатку «упорядкувати».

69. У мене часто буває тремтіння рук або по всього тіла.

70. Люди вважають мене спокійною і врівноваженою людиною.

71. У мене часто бувають напади роздратування.

72. У мене немає і, напевно, ніколи не буде друга.

Аналіз результатів:

Вирахувати загальну кількість набраних балів за ключем:

«+»: 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72.

«-»: 2, 4, 21, 32, 70.

Показники від 63 до 72 балів оцінюються як стан нервово-психічної нестійкості. Її ознаками є: акцентуація характеру, недотримання дисциплінарних норм поведінки і професійної діяльності, недостатня професійна зрілість.

Показники від 54 до 62 балів дозволяють віднести ослідуваного до групи ризику виявлення означених вище рис.

Показники від 45 до 53 балів свідчать про тенденцію до розвитку стану нервово-психічної нестійкості.

Поняття «нервово-психічна нестійкість» об'єднує в собі цілий ряд передпатологічних і частково патологічних проявів особливостей особи, які призводять до зривів нервової системи та психічної діяльності навіть при незначних психічних або фізичних навантаженнях. Найбільш часто нервово-психічна нестійкість проявляється при акцентуації характеру, алкоголізмі, наркоманії та деяких психічних захворюваннях. Основні форми прояву нервово-психічної нестійкості пов'язані з недостатньою соціальною зрілістю, необхідністю дотримання моральних норм, вимог, правил поведінки та порядку, порушеннями дисципліни, міжособистісних відносин і діяльності (трудової та навчальної), а також перед хворобливими станами.

3.4. Визначення референтної групи особистості.

Мета: Визначити референтну групу особистості.

Хід виконання: Досліджуваному пропонують заповнити таблицю, позначивши балами своє ставлення до висловів (2 – «завжди»; 1 – «іноді»; 0 – «ніколи») стосовно близьких йому людей.

№ з/п	Особи	Раджуся	Дорожу думкою	Довіряю	Впевнений, що зрозуміс	Впевнений, що допоможе	Впевнений, що захистить	Хочу наслідувати
1	Мати							
2	Батько							
3	Брат							
4	Сестра							
5	Інший родич							
6	Чоловік (жінка)							
7	Коханий (кохана)							
8	Друг (подруга)							
9	Колега							
10	Керівник							

Висновки:

2-3 людини, які набрали максимальну кількість балів, і є референтною групою досліджуваного.

II.4. Дослідження соціально-обумовленої підструктури

4.1. Орієнтовна анкета спрямованості особистості (за Б. Басом)

Мета: Визначення спрямованості особистості по відношенню до себе, до суспільства і до роботи, що виконується.

Необхідний матеріал: Питання та бланк методики.

Хід виконання: Дослідник надає досліджуваним інструкцію: «На кожне питання анкети Вам пропонуються три варіанти відповідей. Вам потрібно обрати дві з них:

а) найбільш цінна для Вас, найбільш близька до Вашої точки зору;

б) менш цінна для Вас, найбільш віддалена від Вашої точки зору.

У відповідних місцях бланка відповідей проставте букви обраних Вами варіантів відповідей».

Бланк відповідей

№ питання	Більш за все	Менш за все	№ питання	Більш за все	Менш за все
1.			16.		
2.			17.		
3.			18.		
4.			19.		
5.			20.		
6.			21.		
7.			22.		
8.			23.		
9.			24.		
10.			25.		
11.			26.		
12.			27.		
13.			28.		
14.			29.		
15.			30.		

Питання

1. Найбільше задоволення в житті приносить:
 - а) розуміння того, що тебе цінують за заслугами;
 - в) усвідомлення того, що роботу виконано добре;
 - с) усвідомлення того, що перебуваєш серед друзів.
2. Якби я грав у футбол, то хотів би бути:
 - а) тренером, який розробляє тактику гри;
 - в) відомим нападаючим або захисником;
 - с) обраним капітаном, душею та улюбленцем команди.
3. Кращими викладачами є ті, які:
 - а) вміють знаходити індивідуальний підхід;
 - в) захоплюють своїм предметом і викликають інтерес до нього;
 - с) створюють атмосферу взаєморозуміння.

4. Найгіршими викладачами є ті, які:
 - а) не приховують, що деякі учні їм не подобаються;
 - в) викликають у всіх дух суперництва;
 - с) не дуже цікавляться своїм предметом.
5. Я радію, коли мої друзі:
 - а) допомагають іншим, коли для цього є нагода;
 - в) завжди вірні і надійні;
 - с) інтелекентні і у них широкі інтереси.
6. Кращими друзями вважаю тих:
 - а) з ким добре складаються стосунки;
 - в) які знають і вміють більше за мене;
 - с) на яких можу розраховувати в складній ситуації.
7. Я хотів би бути відомим як людина:
 - а) яка досягла життєвого успіху;
 - в) яка розв'язала важливу для людей проблему;
 - с) яка відрізняється приязністю та доброзичливістю.
8. Якби я міг вибирати, то хотів би бути:
 - а) найкращим робітником;
 - в) відомим льотчиком;
 - с) начальником відділу, тресту.
9. Коли я був дитиною, то найбільше любив:
 - а) ігри та розваги з друзями;
 - в) успіхи у справах;
 - с) коли мене хвалили.
10. Найгірше для мене:
 - а) коли я стикаюся з непереборними перешкодами при виконанні дорученої справи;
 - в) коли в колективі псуються дружні стосунки;
 - с) коли мене критикує начальник.
11. Головна роль школи повинна полягати в:
 - а) підготовці учнів до роботи;
 - в) розвитку в учнів індивідуальних можливостей і самостійності;
 - с) виховання в учнів уміння бути в злагоді з людьми.
12. Мені не подобається колектив, в якому:
 - а) рішення приймаються керівництвом самостійно, без обговорення з підлеглими;
 - в) людина втрачає свою індивідуальність у загальній масі;
 - с) прояв власної ініціативи є неможливим.

13. Якщо у мене буде більше вільного часу, то я використаю його:

- а) для спілкування з друзями;
- в) для улюблених справ і самоосвіти;
- с) для безтурботного відпочинку.

14. Мені здається, що я здатний на максимальну віддачу, коли:

- а) працюю з симпатичними мені людьми;
- в) у мене є робота, яка мене задовольняє;
- с) мої зусилля винагороджені справедливо.

15. Мені подобається, коли:

- а) інші цінують мене;
- в) я відчуваю задоволення від виконання важливої роботи;
- с) приємно проводжу час з друзями.

16. Якщо про мене напишуть у газеті, мені хотілося б, щоб:

- а) відзначили справу, яку я виконав;
- в) похвалили мене за мою справу;
- с) повідомили про те, що мене обрали до комітету чи бюро.

17. Я вчився б краще, якби викладач:

- а) зумів знайти до мене індивідуальний підхід;
- в) стимулював мене до більш напруженої праці;
- с) викликав дискусію, обговорення питань по темі.

18. Немає нічого гіршого, як:

- а) приниження особистості;
- в) невдача при виконанні важливої роботи.
- с) втрата друзів

19. Найбільше я ціную:

- а) особистий успіх при виконанні роботи;
- в) співпрацю;
- с) у виконуваній роботі її практичні результати.

20. Мені здається, що більшість людей недостатньо цінують:

- а) те задоволення, яке можна отримати від добре виконаної роботи;
- в) те задоволення, яке можна отримати від спілкування з колегами по роботі;
- с) ті блага, які вони можуть набути як винагороду за добросовісну працю.

21. Я терпіти не можу:

- а) сварок та конфліктів;
- в) коли відкидають все нове;
- с) людей, які ставлять себе вище за інших.

22. Я хотів би:
- а) щоб оточуючі вважали мене своїм другом;
 - в) допомагати іншим у загальній справі;
 - с) викликати захоплення оточуючих.
23. Мені подобається керівництво:
- а) вимогливе;
 - в) яке користується авторитетом;
 - с) доступне.
24. На роботі я хотів би:
- а) щоб рішення приймалося колективно;
 - в) самостійно працювати над вирішенням проблем;
 - с) щоб керівник відзначив мої переваги.
25. Я хотів би прочитати книжку:
- а) про мистецтво спілкування з людьми;
 - в) про життя відомої людини;
 - с) типу «зроби сам».
26. Якби у мене були музичні здібності, я хотів би стати:
- а) диригентом оркестру;
 - в) солістом;
 - с) композитором.
27. Я люблю проводити своє дозвілля:
- а) переглядаючи детективні фільми;
 - в) спілкуючись з друзями;
 - с) займаючись своїм хобі.
28. Думаю, що мені принесло б більше задоволення:
- а) впроваджувати у практику проект, розроблений великими вченими;
 - в) якби я сам міг зробити якесь відкриття або винахід;
 - с) працювати разом із людьми, які мені імпонують, над яким-небудь винаходом.
29. Для мене важливіш за все знати:
- а) що я хочу зробити;
 - в) як досягти мети;
 - с) як залучити інших для досягнення своєї мети.
30. Людина повинна поводитися так, щоб:
- а) інші були задоволені нею;
 - в) якомога краще виконати свій обов'язок;
 - с) інші не могли їй ні в чому дорікати.

Обробка результатів:

Для характеристики особистості в цілому найбільш суттєве значення має її ставлення до себе, до суспільства і до виконаної роботи, з яких складається спрямованість особистості.

Вирізняють три види спрямованості:

- ▶ особистісна (о);
- ▶ ділова (д);
- ▶ колективна (к).

При обробці результатів тексту користуйтеся спеціальним ключем:

Ключ:

№ питання	Спрямованість			№ питання	Спрямованість		
	О	К	Д		О	К	Д
1.	а	с	в	16.	в	с	а
2.	в	с	а	17.	а	с	в
3.	а	с	в	18.	а	с	в
4.	а	в	с	19.	а	в	с
5.	в	а	с	20.	с	в	а
6.	с	а	в	21.	с	а	в
7.	а	с	в	22.	с	а	в
8.	с	в	а	23.	в	с	а
9.	с	а	в	24.	с	а	в
10.	в	с	а	25.	в	а	с
11.	в	с	а	26.	в	а	с
12.	в	а	с	27.	а	в	с
13.	с	а	в	28.	в	с	а
14.	с	а	в	29.	а	в	с
15.	а	в	с	30.	с	а	в

Якщо вказана в ключі буква (а, в чи с) занесена Вами при відповіді на питання в колонку бланка відповідей «більше за все», то їй приписують 1 бал. Якщо вона розташована в колонці «менше за все», то отримує 0 балів.

Вирахуйте кількість балів (одиниць) за кожним показником (О, К і Д) окремо. Від кількості балів в кожній колонці відніміть кількість нулів у цій колонці, до різниці додайте число 30. Ця сума і характеризує рівень виявлення окремих видів спрямова-

ності особистості (особистісної, колективної, ділової). Якщо в колонці кількість нулів перевищує кількість одиниць, то різниця між ними вираховується із числа 30.

Загальна сума всіх балів за трьома видами спрямованості повинна дорівнювати 90.

Інтерпретація результатів:

Після підрахунків визначте найбільшу кількість балів в одному з типів спрямованості. Вона у Вас і переважає. Особиста спрямованість здійснюється перевагою прагнення до особистісної першості, престижу, власного благополуччя. Така людина частіш за все буває зайнята сама собою і мало реагує на людей, в роботі вбачає можливість задовольнити тільки власні інтереси.

Колективна спрямованість має місце тоді, коли вчинки людини визначаються потребою в спілкуванні, прагненням підтримувати хороші стосунки з колегами. Така людина виявляє інтерес до спільної діяльності, хоча може не сприяти успішному виконанню завдання, нерідко її дії навіть ускладнюють виконання групової задачі. Її фактична допомога може бути мізерною.

Ділова спрямованість відображає безкорисливе прагнення до пізнання, захоплення процесом діяльності, опанування новими навичками і вміннями. Зазвичай, така людина прагне співпрацювати з колективом і досягає найбільшої продуктивності групи, а тому намагається довести точку зору, яку вважає корисною.

За взаємовідношенням типів спрямованості можна зробити такі висновки:

1. $O > K$ і D , причому $O > 34$, K і D близько 30.

У людей такого типу перевищують мотиви власного добробуту. Прагнення до особистої першості. Такі люди часто зайняті собою, своїми почуттями і проблемами. Вони самозакохані і дещо пихаті. Намагаються нав'язати свою волю іншим, бути самостійними у всіх справах.

2. $K > O$ і D , причому $K > 34$, O і D близько 30.

Ваші вчинки визначені прагненням підтримувати хороші стосунки з товаришами по роботі, навчанню. Ви виявляєте інтерес до спільної діяльності. Віддаєте перевагу колективній праці. В колективі прислухаєтесь до думки інших, поступаєтесь думці групи, не прагнете брати керівництво групою на себе.

3. $D > K$, причому $O > D > 40$, K і O близько 33.

Людяма Вашого типу властиво проявляти підтримку групі в досягненні мети і в осягненні суті проблеми, відстоювати корис-

ну, з їх точки зору, позицію для виконання поставленого завдання. Домагатися найбільшої продуктивності роботи. Такі люди сміливо беруться за керівництво групою при спільній роботі, добре справляються із роллю лідера, не відхиляються від безпосереднього вирішення проблеми.

4. $K \text{ і } D > O$, причому $K \text{ і } D > 33$, різниця між $K \text{ і } D$ не більше 4.

Вам властиве прагнення підтримувати добрі відносини з товаришами по роботі, навчанню. Ви віддаєте перевагу колективній праці. Проте, підтримуючи друзів, проявляєте ініціативу в тому випадку, коли Ваша думка співпадає з думкою групи, якщо група підтримує Вас. Але не завжди наполегливі в ділових суперечках, дискусіях.

5. $O \text{ і } K > D$, причому $O \text{ і } K > 33$, різниця між $O \text{ і } K$ не більша 4.

Ваші вчинки залежать від обставин: якщо Ви перебуваєте у групі людей, з якими Вам необхідно працювати разом, то будете проявляти ініціативу і творчо підходити до справи, ніж у тому випадку, коли робота кожного члена групи буде оцінюватися індивідуально. Віддаєте перевагу самостійній роботі, але вимагаючи виконання роботи за інструкцією. З людьми достатньо контактні.

6. $O \text{ і } D > K$, причому $O > 33$, $D < 40$, різниця між $O \text{ і } D$ не більша 4.

У людей Вашого типу виявляється прагнення до особистої першості. Вони краще працюють в колективі, віддаючи перевагу ролі лідера, керівника. Ініціативні, рішучі, але самозакохані і не завжди стримані у ставленні до людей при досягненні мети.

7. $O = D = K = 30$ (допускається різниця не більше 2 балів).

Мотиви Ваших вчинків не мають яскравої спрямованості. У Вас можуть проявлятися як прагнення до власного добробуту, так і бажання підтримувати гарні стосунки з товаришами по роботі і навчанню. Вам важко самому визначити, що більше подобається: робота в колективі, спільна робота або індивідуальна, самостійна.

4.2. Діагностика гуманістичних орієнтацій та способів поведінки

Мета: Представлена методика спрямована на вивчення рівня розвитку емпатії, яка, на нашу думку, поєднує поняття співчуття та співпереживання, і є одним з найважливіших компонентів у структурі соціально значущих якостей особистості.

Хід виконання: Дослідник пропонує досліджуваним інструкцію: «Прочитайте наведені нижче твердження-запитання і, орієнтуючись на те, як Ви реагуєте, поведіться в ситуаціях, заданих у них, дайте позитивну (+), або негативну (-) відповідь».

1. Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома людина почувається серед інших людей самотньо.

2. Люди перебільшують, коли говорять про здатність тварин відчувати і переживати.

3. Мені неприємно, коли люди не стримуються і відкрито проявляють свої почуття.

4. Мене дратує в нещасних людях те, що вони самі себе жаліють.

5. Якщо хтось поряд зі мною нервується, я також починаю нервувати.

6. Я вважаю, що плакати від щастя безглуздо.

7. Я беру близько до душі проблеми своїх друзів.

8. Іноді пісні про любов викликають у мене багато емоцій.

9. Я дуже хвилююсь, коли повинен(а) повідомити людям неприємну для них звістку.

10. На мій настрій дуже впливають оточуючі люди.

11. Я вважаю іноземців холодними і бездушними.

12. Мені хотілося б отримати професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми.

13. Я не надто засмучуюсь, коли мої друзі вчиняють необдуманого.

14. Мені дуже подобається спостерігати як люди приймають подарунки.

15. На мою думку, люди частіше бувають недобррозичливими.

16. Коли я бачу людину, яка плаче, то й сам(а) засмучуюсь.

17. Слухаючи деякі пісні, я іноді відчуваю себе щасливим(ою).

18. Коли я читаю книгу (роман, повість і т.п.), то так хвилююсь, ніби все, про що я читаю, відбувається насправді.

19. Коли я бачу, що з кимось погано поведуться, то завжди гніваюсь.

20. Я можу залишатися спокійним (спокійною), навіть якщо всі навколо хвилюються.

21. Якщо мій друг або подруга починають обговорювати зі мною свої проблеми, я намагаюсь перевести розмову на іншу тему.

22. Мені неприємно, коли люди, дивлячись кінофільм, зітхають і плачуть.

23. Чужий сміх мене не заражає.

24. Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не відіграє.

25. Я втрачаю душевний спокій, якщо оточуючі чимось пригнічені.

26. Я хвилююсь, якщо бачу людей, які легко засмучуються через дрібниці.

27. Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин.

28. Безглуздо хвилюватись з приводу того, що відбувається в кіно, або про що читаєш у книзі.

29. Я дуже засмучуюсь, коли бачу беспорядних старих людей.

30. Чужі сльози викликають у мене роздратування.

31. Я дуже хвилююся, коли дивлюсь фільм.

32. Я можу залишатись байдужим(ою) до будь-якого хвилювання навколо мене.

33. Маленькі діти плачуть без причини.

Обробка результатів: Для виявлення рівня емпатичних тенденцій відповіді порівнюють з ключем і вираховують кількість збігів.

Ключ:

«Так»: 1, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 18, 19, 25, 26, 27, 29, 31;

«Ні»: 2, 3, 4, 6, 11, 13, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 28, 30, 32, 33.

Аналіз результатів:

Рівень емпатійності визначається за таблицею:

Стать	Рівень розвитку емпатії			
	високий	середній	низький	дуже низький
Юнаки	26-33	17-25	8-16	0-7
Дівчата	30-33	23-29	17-22	0-16

Висновки: Високий та середній розвиток емпатії стає міцною передумовою для подальшого розвитку соціально значимих якостей в таких сферах, де велику роль відіграє спілкування з іншими (лікарі, педагоги, юристи та ін.).

4.3. Методика вивчення самооцінки особистості

Мета: Практична ілюстрація складності самооцінки. Ознайомлення з конкретною експериментальною методикою.

Необхідний матеріал: Списки слів, що характеризують деякі властивості особистості, папір, олівець.

Хід виконання: Досліджуваному дається список з 30 слів (за абеткою):

Текстовий матеріал

Активність	Привітність
Ввічливість	Принциповість
Вдумливість	Рішучість
Гордість	Розсудливість
Доброта	Самокритичність
Емоційність	Скромність
Життєрадісність	Совісність
Захопленість	Стриманість
Комунікабельність	Терплячість
Наполегливість	Товариськість
Ніжність	Хорообрість
Охайність	Цілеспрямованість
Ощадливість	Чарівність
Поетичність	Чуйність
Працьовитість	Щирість

Інструкція №1: «Проставте слова в послідовності зменшення якостей, що характеризують для Вас ідеал людини».

Інструкція №2: «Покладіть перед собою вихідний список. Тепер розташуйте всі слова цього списку так, щоб вони характеризували особисто Вас (теж у порядку зменшення)».

Обробка результатів: Для визначення рівня самооцінки досліджуваному необхідно порівняти обидва списки за номерами (рангами), які присвоєні кожній якості. Між рангами кожної якості визначається різниця (d), яка підноситься у квадрат (d^2), потім вираховується сума квадратів (Σd^2), і за формулою Спірмена вираховується коефіцієнт кореляції рангів:

$$\delta = 1 - \frac{6 \cdot \Sigma d^2}{(n^3 - n)},$$

де n – кількість якостей.

Інтерпретація результатів: Отримане число повинно розташовуватися у межах від -1 до 1, що інтерпретується таким чином:

$-1 \leq \delta \leq 0,39$ – низька самооцінка.

$0,4 \leq \delta \leq 0,59$ – нормальна самооцінка.

$0,6 \leq \delta \leq 1$ – висока самооцінка.

Висновки: Основну увагу необхідно приділяти тим досліджуваним, які мають низьку самооцінку, оскільки це є показником психологічних проблем особистості.

4.4. Шкала самооцінки особистості (тест Дембо-Рубінштейн)

Мета: Експрес-визначення самооцінки особистості.

Необхідний матеріал: Бланк шкали самооцінки особистості.

Хід виконання: Досліджуваним пропонується оцінити свої якості за 10-бальною шкалою, ставлячи позначку на вертикальних лініях навпроти відповідних цифр.

10						
9						
8						
7						
6						
5						
4						
3						
2						
1						
0	Здоров'я	Витривалість	Пам'ять	Розум	Характер	Здібності

Обробка результатів:

Плавно з'єднайте позначки в лінію. Крива, отримана від з'єднання точок, дає уявлення про самооцінку.

Висновки:

0-4 – самооцінка занижена;

4-6 – самооцінка середня;

6-10 – самооцінка завищена.

4.5. Соціально-психологічні установки в мотиваційній сфері особистості, спрямовані на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат», «свободу-владу», «працю-гроші»

Мета: Виявити ступінь вираженості соціально-психологічних якостей особистості, за методикою О. Потьомкіної.

Хід виконання: Відповідаючи на запитання, необхідно дотримуватись такої інструкції: «Уважно прочитайте запитання і

відповідайте на них таким чином: «так», якщо Ваша відповідь позитивна; «ні», якщо Ви відповідаєте негативно, і Ваша поведінка не відповідає позитивній відповіді на запитання».

Виявлення соціально-психологічних установок, спрямованих на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат».

Питання

1. Сам процес виконуваної роботи захоплює Вас більше, ніж етап її завершення?
2. Для досягнення мети Ви зазвичай не шкодуєте сил ?
3. Вам часто говорять, що ви більше думаете про інших, ніж про себе?
4. Ви зазвичай багато часу приділяєте своїй особі?
5. Ви зазвичай довго не відважуєтесь почати робити те, що Вам не цікаво, навіть якщо це вам необхідно?
6. Ви впевнені, що наполегливості у Вас більше, ніж здібностей?
7. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
8. Ви вважаєте, що людина спочатку повинна думати про себе, а потім вже про інших?
9. Закінчуючи цікаву справу, Ви часто жалкуєте за тим, що цікава робота вже завершена, а з нею шкода розлучатися?
10. Вам більше подобаються активні люди, здатні досягти результату, ніж просто добрі та чуйні?
11. Вам важко відмовити людям, коли вони про щось просять?
12. Для себе Ви робите будь-що з більшим задоволенням, ніж для інших?
13. Ви відчуваєте задоволення від гри, в якій не потрібно думати про виграш?
14. Ви вважаєте, що успіхів у Вашому житті більше, ніж невдач?
15. Ви часто намагаєтесь зробити людям послугу, якщо у них трапилось горе чи неприємності?
16. Ви впевнені, що не потрібно для когось надто старатися?
17. Ви особливо поважаєте людей, здатних захопитись справою по-справжньому?
18. Ви часто завершуєте роботу всупереч несприятливим обставинам, відсутності часу, перешкодам?
19. Для себе у Вас зазвичай не вистачає ні часу, ні сил?
20. Вам важко себе примусити зробити щось для інших?

21. Ви часто починаєте одночасно багато справ і не встигаєте завершити їх?

22. Ви вважаєте, що маєте достатньо сил, щоб розраховувати на успіх у житті?

23. Ви прагнете якомога більше зробити для інших людей?

24. Ви впевнені, що турбота про інших часто іде на збиток собі?

25. Чи можете Ви захопитись справою настільки, що забуваєте про час і про себе?

26. Вам часто вдається довести почату справу до кінця?

27. Ви впевнені, що найбільша цінність в житті – жити інтересами інших людей?

28. Ви можете назвати себе егоїстом?

29. Буває, що ви, захопившись деталями, заглибившись у них, не можете завершити почату справу?

30. Ви уникаєте зустрічі з людьми, які не володіють діловими якостями?

31. Ваша відмінна риса – безкорисливість?

32. Вільний час Ви використовуєте для своїх захоплень?

33. Ви часто завантажуєте свою відпустку чи вихідні роботою через те, що комусь обіцяли щось зробити?

34. Ви засуджуєте людей, які не вміють потурбуватись про себе?

35. Вам важко наважитись використати зусилля людини у власних інтересах?

36. Ви часто просите людей зробити що-небудь із корисливих мотивів?

37. Погоджуючись на яку-небудь справу, Ви більше думаєте про те, наскільки вона вам цікава?

38. Прагнення до результату в будь-якій справі – ваша відмінна риса?

39. Ваша відмінна риса – вміння допомогти іншим людям?

40. Ви здатні докласти максимальних зусиль лише за доброї винагороди?

Ключ:

1. Сума «плюсів» першого рядка – питання 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37 – «орієнтація на процес».

Зазвичай, люди, більш орієнтовані на процес, менше замислюються над досягненням результату, часто запізнюються зі здачею роботи, їх процесуальна спрямованість перешкоджає їх результа-

тивності; їх більше спонукає інтерес до справи, а для досягнення результату необхідно багато рутинної роботи, негативне ставлення до якої вони не можуть подолати.

2. Сума «плюсів» другого рядка – питання 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38, – «орієнтація на результат».

3. Сума «плюсів» третього рядка – питання 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39 – «орієнтація на альтруїзм».

Люди, які орієнтуються на альтруїстичні цінності, часто на збиток собі, заслуговують великої поваги. Альтруїзм – найбільш цінна суспільна мотивація, наявність якої вирізняє зрілу людину. Навіть якщо альтруїзм занадто шкодить, він, хоча і може здаватися незрозумілим, приносить щастя.

4. Сума «плюсів» четвертого рядка – питання 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40 – «орієнтація на егоїзм».

Люди з надмірно вираженим егоїзмом зустрічаються дуже рідко. Певна частка «розумного егоїзму» не може нашкодити людині. Швидше, більше шкодить його відсутність, до того ж це серед людей «інтелігентних професій» зустрічається досить часто.

Виявлення соціально-психологічних установок, спрямованих на «свободу-владу» і «працю-гроші»

Мета і процедура проведення ті ж, що і в I частині.

Питання

1. Чи згодні Ви з тим, що головне в житті – бути майстром своєї справи?

2. Ви більш за все цінуєте можливість самостійного прийняття рішення?

3. Ваші знайомі вважають Вас владною людиною?

4. Ви згодні, що люди, які не вміють заробляти гроші, не заслуговують на повагу?

5. Творча праця для Вас є основною насолодою в житті?

6. Основне прагнення у Вашому житті – свобода, а не влада і гроші?

7. Ви згодні, що мати владу над людьми – найбільш важлива цінність?

8. Ваші друзі мають достаток у фінансовому відношенні?

9. Ви прагнете, щоб всі навколо Вас були зайняті захоплюючою справою?

10. Вам завжди вдається бути послідовним у своїх поглядах – на протипагу вимогам зі сторони ?
11. Чи вважаєте Ви, що головна якість влади – це її сила?
12. Ви впевнені, що все можна купити за гроші?
13. Ви обираєте друзів за діловими якостями?
14. Ви намагаєтесь не зв'язувати себе різноманітними обов'язками перед іншими людьми?
15. Чи відчуваєте Ви обурення, якщо хтось не підпорядковується Вашим вимогам?
16. Гроші більш надійні – ніж влада і свобода?
17. Вам буває нестерпно сумно без улюбленої роботи?
18. Ви впевнені, що кожен повинен мати свободу в рамках закону?
19. Вам легко примусити людей робити те, що Ви хочете?
20. Ви згодні, що краще мати високу зарплатню, ніж високий інтелект?
21. В житті Вас радує тільки відмінний результат роботи?
22. Головне прагнення у Вашому житті – бути вільним?
23. Ви вважаєте себе здібним керівником великого колективу?
24. Чи є зарплата для Вас головним прагненням у житті?
25. Улюблена справа для Вас цінніша, ніж влада та гроші?
26. Вам досить часто вдається відвойовувати своє право на свободу?
27. Чи жадаєте Ви влади, прагнення керувати?
28. Ви згодні, що «гроші не пахнуть», і не важливо, як вони зароблені?
29. Навіть на відпочинку Ви не можете не працювати?
30. Ви ладні багато чим жертвувати, щоб бути вільним?
31. Чи відчуваєте Ви себе хазяїном у своїй сім'ї?
32. Вам важко обмежити себе у грошових засобах?
33. Ваші друзі та знайомі цінують Вас як спеціаліста?
34. Люди, які обмежують Вашу свободу, викликають у Вас найбільше обурення?
35. Влада може замінити Вам багато інших цінностей?
36. Вам досить часто вдається назбирати потрібну суму грошей?
37. Праця – найбільша цінність для Вас?
38. Ви впевнено і невимушено відчуваєтеся серед незнайомих людей?

39. Ви згодні обмежити свободу, щоб мати владу?

40. Найбільш сильне потрясіння для Вас – відсутність грошей?

Ключ:

Виявлення установок «свобода-влада» і «праця-гроші». Підрахунок даних здійснюється так само, як і в попередній методиці – вираховується кількість плюсів (відповідей «так» по горизонтальному рядку протоколу).

1. Сума першого рядка – «орієнтація на працю».

Зазвичай, люди, які орієнтуються на працю, весь час використовують для того, щоб щось робити, не шкодуючи вихідних днів, відпусток і т. ін.. Праця приносить їм більше радості та задоволення, ніж будь-які інші заняття.

2. Сума другого рядка – «орієнтація на свободу». Головна цінність для цих людей – свобода. Дуже часто орієнтація на свободу сполучається з орієнтацією на працю, іноді це поєднання «влада» та «гроші».

3. Сума третього рядка – «орієнтація на владу». Ця орієнтація більш притаманна представникам сильної статі. Дуже часто – виробники, хоча серед них бувають і винятки.

4. Сума четвертого рядка – «орієнтація на гроші» – зазвичай буває у двох випадках: коли гроші є, і коли їх нема.

Висновки: Для розвитку соціально значимих якостей особистості майбутнього вчителя найбільш корисним буде перевага таких цінностей в мотиваційній сфері особистості, як альтруїзм, досягнення результату, свобода та праця.

II.5. Дослідження характеру

5.1 Методика дослідження акцентуації характеру за опитувальником Х.Смішека (Шмішека)

Мета: Діагностика типу акцентуації особистості.

Опис методики: тест включає 10 шкал у відповідності до десяти виділених К. Леонгардом акцентуєваних типів особистостей і складається з 88 запитань.

Інструкція: «Пропонуємо Вам відповісти на наведені нижче питання. Намагайтеся відповісти відразу, не замислюючись. Пам'ятайте, що правильних чи неправильних відповідей тут немає. Ви можете відповісти лише «так» або «ні».

Текст опитувальника

1. У Вас переважно веселий та безтурботний настрій?
2. Ви чутливі до образ?
3. Чи прагнете Ви у всьому і всюди дотримуватися порядку?
4. Зробивши щось, Ви сумніваєтесь, чи все зроблено правильно, і не заспокоїтеся до того часу, доки не переконаєтеся ще раз у тому, що все виконано правильно?
5. Чи буває так, що у Вас на очах з'являються сльози в кіно, театрі, під час розмови тощо?
6. У дитинстві Ви були такими ж сміливими та відважними, як усі Ваші ровесники?
7. Чи часто у Вас різко змінюється настрій від стану безмежної радості до суму?
8. Чи буває так, що Ви безпричинно перебуваєте в такому сварливому настрої, що з Вами краще не розмовляти?
9. Ви серйозна людина?
10. Чи буваєте Ви зазвичай центром уваги в колективі?
11. Чи здатні Ви захоплюватися, милуватися чим-небудь?
12. Ви енергійна людина?
13. Чи швидко Ви забуваєте, якщо Вас хтось образить?
14. Чи прагнете Ви завжди бути в числі кращих працівників?
15. Коли Ви опускаєте листа до поштової скриньки, чи перевіряєте Ви, проводячи рукою по скринці, що лист упав усередину?
16. Чи щиросердні Ви?
17. Чи бувало Вам страшно у дитинстві під час грози або при зустрічі з собакою?
18. Чи залежить Ваш настрій від зовнішніх обставин?
19. Чи часто у Вас буває почуття сильного внутрішнього неспокою, почуття очікування біди, неприємностей?
20. Чи часто у Вас буває пригнічений настрій?
21. Чи люблять Вас Ваші знайомі?
22. Чи була у Вас хоч раз істерика чи нервовий зрив?
23. Чи важко Вам довго всидіти на одному місці?
24. Якщо щодо Вас несправедливо повелися, чи енергійно Ви відстоюєте свої інтереси?
25. Чи виконуєте Ви кропітку чорнову роботу так само старанно, як справу, яка Вам подобається?
26. Чи дратує Вас, якщо вдома скатертину або фіранку висять нерівно, і Ви прагнете швидше їх поправити?

27. Чи можете Ви зарізати курку або вівцю?
28. Чи боялися Ви в дитинстві залишатися удома самі?
29. Чи часто у Вас бувають змін настрою без причин?
30. Чи швидко Ви впадаєте у гнів або починаєте сердитися?
31. Чи можете Ви бути абсолютно безтурботно веселим?
32. Чи завжди Ви прагнете бути достатньо кваліфікованим працівником за своїм фахом?
33. Чи буває так, що почуття повного щастя пронизує Вас?
34. Як Ви гадаєте, чи вийшов би з Вас ведучий у гумористичному спектаклі?
35. Висловлюєте Ви, зазвичай, людям свою думку достатньо відверто, прямо та недвозначно?
36. Чи виступаєте Ви на захист осіб, з якими хтось несправедливо повівся?
37. Чи любите Ви роботу з високою особистою відповідальністю?
38. Чи важко Вам переносити вигляд крові? Чи викликає це у Вас неприємні відчуття?
39. Чи боїтеся Ви спускатися в темний підвал?
40. Чи любите Ви спілкуватися?
41. Чи втікали Ви в дитинстві з дому?
42. Чи здається Вам життя важким?
43. Чи з задоволенням Ви читали вірші у школі?
44. Чи буває так, що після конфлікту, образи Ви були до того знервовані, що йти на роботу здавалося просто неможливим?
45. Чи можна сказати, що при невдачі Ви не втрачаєте почуття гумору?
46. Чи робите Ви перші кроки до примирення, якщо Вас хтось образив?
47. Чи стежите Ви за тим, щоб кожна річ у Вашій квартирі знаходилася на одному й тому ж місці?
48. Чи повертаєтеся Ви, щоб перевірити, що залишили квартиру, робоче місце в такому стані, що там нічого не станеться?
49. Чи любите Ви тварин?
50. Чи непокоїть Вас інколи думка, що з Вами або з Вашими близькими може трапитися щось страшне?
51. Чи вважаєте Ви, що Ваш настрій дуже мінливий?
52. Чи можете Ви вдарити людину, яка Вас образила?
53. Чи велика у Вас потреба у спілкуванні з іншими людьми?

54. Чи важко Вам доповідати перед великою кількістю людей?
55. Чи належите Ви до тих, хто при певних невдачах впадає у глибокий відчай?
56. Чи подобається Вам робота, яка потребує енергійної організаторської діяльності?
57. Чи стійко Ви прагнете до запланованої мети, якщо на шляху до неї вимушені долати масу перешкод?
58. У школі Ви іноді підказували своїм друзям чи давали списувати?
59. Чи часто Вам буває важко заснути через те, що проблеми прожитого дня або майбутнього весь час у Ваших думках?
60. Чи може трагічний фільм зворушити Вас до сліз?
61. Чи потрібне Вам велике напруження волі, щоб уночі одному пройти через цвинтар?
62. Буває так, що, перебуваючи в гарному настрої перед сном, наступного дня Ви прокидаєтесь у пригніченому, що триває кілька годин?
63. Чи є у Вас схильність до головного болю?
64. Чи часто Ви смієтесь?
65. Чи легко Ви звикаєте до нових ситуацій?
66. Чи можете Ви бути привітним з тим, кого Ви явно не цінуєте, не любите, не поважаєте?
67. Чи рухлива Ви людина?
68. Ви дуже переживаєте через несправедливість?
69. Чи буває, що Ви остерігаєтесь того, що кинетесь під колеса потяга, чи, стоячи біля вікна багатопверхового будинку, що можете випасти з вікна?
70. Виходячи з дому чи вкладаючись спати, Ви перевіряєте чи вимкнений газ, погашене світло, замкнені двері?
71. Чи настільки Ви любите природу, що можете назвати себе її другом?
72. Ви боязкий, несміливий?
73. Чи змінюється Ваш настрій при прийомі алкоголю?
74. Чи оцінюєте Ви життя песимістично, без очікування радості?
75. Вас часто тягне мандрувати?
76. У юності Ви залюбки брали участь у художній самодіяльності (театр, танці і т. д.). А, може, Ви берете участь і тепер?
77. Чи може Ваш настрій змінюватися так різко, що радість раптово змінюється на нудьгу?

78. Чи легко Вам вдається підняти настрій друзів у компанії?
79. Чи довго Ви переживаєте образу?
80. Ви ставитесь до людей скоріше з недовірою, ніж з довірою?
81. Чи часто, коли були учнем, Ви переписували сторінку з Вашого зошита, якщо ненавмисне ставили на ній ляпку?
82. Чи переживаєте Ви довгий час через відчай інших людей?
83. Чи часто Ви бачите страшні сни?
84. У веселій компанії Ви, зазвичай, веселі?
85. Ви стаєте менш стриманим і відчуваєте себе більш вільно, коли випиваєте?
86. У бесіді Ви скупі на слова?
87. Чи здатні Ви відволікатися від серйозних проблем, що потребують негайного вирішення?
88. Якби Вам необхідно було грати на сцені, Ви змогли б увійти в роль так, щоб забути про те, що це тільки гра?

Опрацювання результатів та їх інтерпретація

Ключ:

1. Гіпертимний: «+»: 1, 12, 23, 34, 45, 56, 67, 78; «-»: немає. (х 3)
2. Застрягаючий: «+»: 2, 14, 24, 35, 36, 57, 68, 79, 80; «-»: 13, 46, 58. (х 2)
3. Педантичний: «+»: 3, 4, 15, 25, 26, 47, 48, 59, 69, 70, 81; «-»: 37. (х 2)
4. Емотивний: «+»: 5, 16, 38, 49, 60, 71, 82; «-»: 27. (х 3)
5. Тривожний: «+»: 17, 28, 39, 50, 61, 72, 83; «-»: 6. (х 3)
6. Циклотимний: «+»: 7, 18, 29, 40, 51, 62, 73, 84; «-»: немає. (х 3)
7. Збуджуваний: «+»: 8, 19, 30, 41, 52, 63, 75, 85; «-»: немає. (х 3)
8. Дистимічний: «+»: 9, 20, 42, 74, 86; «-»: 31, 53, 64. (х 3)
9. Демонстративний: «+»: 10, 21, 22, 32, 43, 44, 65, 66, 76, 87, 88; «-»: 54 (х 2)
10. Екзальтований: «+»: 11, 33, 55, 77; «-»: немає. (х 6)

Використовуючи ключ, вираховуємо суму «сирих» балів за кожною шкалою. Помноживши показник «сирого» бала на коефіцієнт, отримаємо показник типу акцентуації.

Максимальний бал після множення – 24.

Показник від 14 до 19 балів вказує на тенденцію до того чи іншого типу акцентуації. Показник від 20 до 24 балів вказує на яскраво виражену акцентуацію певного типу.

Виділенні К. Леонгардом десять типів акцентуйованих особистостей інколи поділяють на 2 групи: акцентуації характеру (демонстративний, педантичний, застрягаючий, збуджуваний) й акцентуації темпераменту (гіпертимний, дистимічний, циклотимний, тривожний, емотивний).

Характеристика типів акцентуацій

Демонстративний тип. Легкість встановлення контактів, прагнення влади, лідерства, похвали. Добре адаптується серед людей, має схильність до інтриг. Дратує оточуючих самовпевненістю і високими вимогами, провокує конфлікти. Позитивні якості: галантність, артистичність, здатність захопити інших, неординарність мислення та вчинків. Негативні риси: егоїзм, лукавство, хвалькуватість, зухвалість.

Педантичний тип. У конфлікт вступає рідко, пасивна сторона. На службі – бюрократ (занадто великі вимоги до оточуючих), але поступається лідерством іншим. Позитивні риси: сумлінність, акуратність, серйозність, надійність. Негативні риси: формалізм, занудливість.

Застрягаючий тип. Помірне спілкування, схильність до повчань. У конфліктах – ініціатор. Прагне досягти високих показників у будь-якій справі, має підвищену вимогливість до себе. Чутливий до соціальної справедливості, разом з тим підозріливий, недовірливий, образливий, інколи надзвичайно самовпевнений, ревнивий.

Збуджуваний тип. Низька контактність у спілкуванні, гальмування вербальних і невербальних реакцій. Занудливий, похмурий, схильний до хамства, конфліктів, сварок. В емоційно спокійному стані сумлінний, акуратний, любить тварин та дітей. Однак під час збудження погано контролює свою поведінку.

Гіпертимний тип. Люди цього типу характеризуються контактністю, комунікабельністю, вираженістю міміки і жестів. Часто відхиляються від теми розмови. З оточуючими виникають конфлікти з приводу халатності та несерйозного ставлення до службових та сімейних обов'язків. Вони – ініціатори конфлікту, але часто ображаються, коли їм роблять зауваження. Позитивні риси: енергійність, ініціативність, оптимізм, жага діяльності. Негативні риси: схильність до аморальних вчинків, підвищена подразливість, несерйозне ставлення до своїх обов'язків, легковажність. Вони важко переносять умови дисципліни, монотонну діяльність, самотність.

Дистимічний тип. Людям цього типу притаманна низька контактність, песимістичний настрій. Такі люди рідко вступають у конфлікти, ведуть замкнений спосіб життя. Вони високо цінують друзів і готові їм підпорядкуватися. Позитивні риси: серйозність, загострене почуття справедливості, сумлінність. Негативні риси: пасивність, загальмованість мислення, індивідуалізм.

Циклотимний тип. Часті зміни настрою, манери спілкування. Характеризується зміною гіпертимних та дистимічних станів. Під час душевного піднесення поводить як гіпертимік, під час спаду – як дистимік.

Тривожний тип. Низька контактність, боягузтво, невпевненість, мінорний настрій. Рідко вступає в конфлікти. Позитивні риси: товариськість, самокритичність, сумлінність. Унаслідок своєї незахищеності слугує «козлом-відбувайлом», мішенню для жартів.

Емотивний тип. Надає перевагу спілкуванню у вузькому колі людей, з якими встановлені добрі стосунки, розуміє «з півслова». Рідко вступає у конфлікти. Образи носить у собі. Позитивні якості: доброта, емпатійність, почуття обов'язку, старанність, ретельність. Негативні риси: надмірна чутливість, плаксивість.

Екзальтований тип. Висока контактність, закоханість, балакучість. Дуже часто сперечається, але не доводить до конфліктів. У конфліктах буває як активний, так і пасивний. Уважний до близьких та родичів; альтруїстичні, емпатійні; має добрий смак; виявляє яскравість почуттів. Негативні риси: схильний перебувати під впливом швидкоплинних настроїв та впадати в паніку.

5.2. Тест «Лідер»

Мета: Визначення ступеня вираженості якостей лідера в структурі особистості.

Необхідний матеріал: Бланк методики, ручка.

Хід виконання: Досліджуваним дається така інструкція: *«дай-те відповіді на питання, вибираючи один із варіантів».*

1. Чи часто Ви буваєте в центрі уваги оточуючих?
а) так б) ні
2. Чи вважаєте Ви, що багато людей, які Вас оточують, займають більш високе службове положення, ніж Ви?
а) так б) ні

3. Знаходячись на зборах людей, рівних Вам за службовим становищем, чи відчуваєте Ви бажання не висловлювати свою думку, навіть коли це необхідно?

а) так б) ні

4. Коли Ви були дитиною, чи подобалось Вам керувати грою Ваших молодших друзів?

а) так б) ні

5. Чи відчуваєте Ви велике задоволення, коли вдається переконати когось, хто Вам до цього заперечував?

а) так б) ні

6. Чи трапляється, що Вас називають нерішучою людиною?

а) так б) ні

7. Чи згодні Ви з твердженням: «Все найкорисніше в світі є творінням невеликої кількості видатних осіб»?

а) так б) ні

8. Чи відчуваєте Ви потребу в пораднику, котрий би міг скерувати Вашу професійну активність?

а) так б) ні

9. Чи втрачали Ви іноді холонокровність в бесіді з людьми?

а) так б) ні

10. Чи приносить Вам задоволення, коли Ви бачите, що оточуючі Вас побоюються?

а) так б) ні

11. За будь-яких обставин (робочі збори, дружня компанія) чи намагаєтесь Ви зайняти місце за столом, розміщене таким чином, щоб воно дозволило Вам легше контролювати ситуацію і привертати до себе певну увагу?

а) так б) ні

12. Чи вважаєте Ви зазвичай, що Ваша зовнішність справляє надзвичайне (імпозантне) враження?

а) так б) ні

13. Чи вважаєте Ви себе мрійником? а) так б) ні

14. Чи легко Ви губитесь, якщо люди, які Вас оточують, не згодні з Вашою думкою?

а) так б) ні

15. Чи траплялось Вам за особистою ініціативою займатися організацією робочих (спортивних, розважальних і т.д.) груп?

а) так б) ні

16. Якщо захід, яким Ви займаєтесь, не дає намічених результатів:
- а) Ви раді, якщо відповідальність покладуть на когось іншого
 - б) вмієте взяти на себе всю відповідальність за рішення, яке було прийнято.
17. Яка з цих двох думок наближена до Вашої особистої?
- а) справжній керівник повинен сам виконувати всі обов'язки, навіть в дрібницях
 - б) справжній керівник повинен вміти керувати
18. З ким подобається Вам працювати?
- а) з покірними людьми
 - б) з норовистими людьми
19. Чи намагаєтесь Ви уникати гарячих дискусій?
- а) так б) ні
20. Коли Ви були дитиною, чи часто Ви стикалися з пануванням Вашого батька?
- а) так б) ні
21. Чи вмієте Ви в професійній дискусії повернути на свою сторону тих, хто раніше з Вами був не згоден?
- а) так б) ні
22. Уявіть таку ситуацію: під час прогулянки з друзями в лісі Ви заблукали. Наближається вечір. Потрібно прийняти рішення:
- а) Ви вважаєте, що питання повинна вирішити людина, яка найбільш компетентна в групі;
 - б) Ви просто покладаєтесь на рішення інших
23. Є вислів: «Краще бути першим в селі, ніж другим в місті». Якби Ви робили вибір, то Ви б вибрали:
- а) бути першим в селі
 - б) другим в місті
24. Чи є Ви людиною, яка значно впливає на інших людей?
- а) так б) ні
25. Чи може невдалий досвід примусити Вас ніколи більше не проявляти значної особистої ініціативи? а) так б) ні
26. З Вашої точки зору, справжній лідер групи той, хто:
- а) найкомпетентніший
 - б) у кого найсильніший характер
27. Чи завжди Ви намагаєтесь зрозуміти (оцінити) людей?
- а) так б) ні
28. Чи вмієте Ви поважати дисципліну?
- а) так б) ні

29. Який з двох типів керівників здається Вам більш вдалим?
а) той, який все вирішує сам
б) той, який постійно радиться
30. Який з двох типів керівників, на Вашу думку, є найбільш сприятливим для ефективної роботи підприємства?
а) колегіальний тип
б) авторитарний тип
31. Чи часто буває у Вас враження, що інші Вас використовують?
а) так б) ні
32. Який із двох портретів більш наближений до Вашого образу?
а) гучний голос, експресивні жести, за словом в кишеню не полізе
б) негучний голос, зважені відповіді, стримані жести, задумливий погляд
33. На робочих зборах Ви один маєте протилежну від інших думку, але Ви впевнені в своїй правоті. Як Ви вчините?
а) будете мовчати
б) будете відстоювати свою точку зору
34. Чи називають Вас людиною, яка підкорює і свої і чужі інтереси тільки інтересам справи?
а) так б) ні
35. Якщо на Вас покладено велику відповідальність за якусь справу, то чи відчуваєте Ви при цьому тривогу?
а) так б) ні
36. Чому Ви надали б перевагу в своїй професійній діяльності?
а) працювати з гарним керівником
б) працювати незалежно
37. Ваше ставлення до такого вислову: «Щоб сімейне життя вдалося, потрібно, щоб важливі рішення приймав один із подружжя»?
а) це правильно
б) це неправильно
38. Чи доводилося Вам купувати щось, в чому не було необхідності, під впливом думки інших осіб?
а) так б) ні
39. Чи вважаєте Ви, що Ваші організаторські здібності вище середніх?
а) так б) ні

40. Як Ви зазвичай поведетеся, зустрівшись з труднощами?
а) труднощі «збивають з пантелику»
б) труднощі примушують діяти активніше
41. Чи часто Ви різко докоряєте співробітникам, коли вони цього не заслуговують?
а) так б) ні
42. Як вважаєте, Ваша нервова система успішно витримує напруженість життя?
а) так б) ні
43. Якщо Вам потрібно провести реорганізацію, то як Ви вчините?
а) ввожу зміни негайно
б) пропоную повільні, еволюційні зміни
44. Якщо це буде необхідно, чи зумієте Ви перервати занадто балакучого співрозмовника?
а) так б) ні
45. Чи згодні Ви з такою думкою: «Щоб бути щасливим, варто жити непомітно»?
а) так б) ні
46. Чи вважаєте Ви, що кожна людина, завдячуючи своїм людським здібностям, повинна зробити щось видатне?
а) так б) ні
47. Ким (із запропонованих професій) Вам в молодості хотілося стати?
а) відомим художником, композитором, поетом і т.д.
б) керівником колективу
48. Яку музику Вам приємно слухати?
а) урочисту, енегрійну
б) тиху, ліричну
49. Чи відчуваєте Ви певне хвилювання при зустрічі з важливими особами?
а) так б) ні
50. Чи часто Ви зустрічаєте людину з більш сильною волею, ніж у Вас?
а) так б) ні

Обробка результатів:

Вирахуйте кількість набраних балів відповідно до ключа. При відповіді на запитання Ви отримуєте по одному балу тільки за варіант у лівій колонці.

Ключ:

Питання	Ваша відповідь		Питання	Ваша відповідь	
1.	а	б	26.	а	б
2.	а	б	27.	б	а
3.	б	а	28.	а	б
4.	а	б	29.	б	а
5.	а	б	30.	б	а
6.	б	а	31.	а	б
7.	а	б	32.	а	б
8.	б	а	33.	а	б
9.	б	а	34.	а	б
10.	а	б	35.	б	а
11.	а	б	36.	б	а
12.	а	б	37.	а	б
13.	б	а	38.	б	а
14.	б	а	39.	а	б
15.	а	б	40.	б	а
16.	б	а	41.	а	б
17.	б	а	42.	а	б
18.	б	а	43.	а	б
19.	б	а	44.	а	б
20.	а	б	45.	б	а
21.	а	б	46.	а	б
22.	а	б	47.	б	а
23.	а	б	48.	а	б
24.	а	б	49.	б	а
25.	б	а	50.	б	а

Аналіз результатів:

Ступінь вираження лідерства:

до 25 балів – лідерство виражене слабо;

26-35 балів – середнє вираження лідерства;

36-40 балів – лідерство виражене в сильному ступені;

більше 40 балів – схильність до диктату.

5.3.Опитувальник «Міні-мульт» (СМОЛ)

Тест ММРІ був запропонований американськими психологами в 40-50-ті роки ХХ століття. Адаптація ММРІ (СМОЛ – скорочене

ний варіант Мінесотського багатомірного особистісного переліку МБОП) була проведена в 60-ті роки в інституті ім. В.М. Бехтерева (Л.Н. Собчик, 1971)

Опитувальник Міні-мульти (СМОЛ) являє собою скорочений варіант МБОП, містить 71 питання, 11 шкал, з них 3 – оціночні. Перші 3 оціночні шкали вимірюють відвертість піддослідного, ступінь достовірності результатів тестування і величину корекції, які вносяться з великою обережністю. Інші 8 шкал є базисними й оцінюють властивості особистості.

Перша шкала вимірює властивість особистості піддослідного з астено-невротичним типом.

Друга шкала характеризує сенситивність, рівень тривожності особистості.

Третя вказує на схильність до невротичних реакцій конверсивного типу.

П'ята шкала в цьому варіанті опитувальника не використовується, після четвертої шкали, що свідчить про схильність досліджуваного до соціопатичного розвитку особистості.

Шоста шкала характеризує вразливість випробуваного, його схильність до афективних реакцій.

Сьома шкала призначена для діагностики тривожно-недовірливого типу особистості, схильного до сумнівів.

Восьма шкала визначає ступінь емоційної відчуженості, складності встановлення соціальних контактів.

Дев'ята шкала показує близькість до гіпертимного типу особистості, вимірює активність і збудливість. Час проведення опитувальника не обмежується.

Ми пропонуємо варіант методики, адаптований О.А. Мірошниченко.

Інструкція: «Зараз Ви ознайомитеся із твердженнями, що стосуються стану Вашого здоров'я й Вашого характеру. Прочитайте кожне твердження і вирішіть, вірне воно або невірне стосовно Вас. Відповідайте: «так», «ні», «можливо». Не витрачайте час на роздумування. Найбільш природне те рішення, яке перше спадає на думку».

Текст опитувальника

1. У Вас гарний апетит?
2. Зранку Ви зазвичай почуваете, що виспались і відпочили.
3. У Вашому повсякденному житті море цікавого.

4. Ви працюєте з великим напруженням.
5. Іноді Вам приходять в голову такі негарні думки, що про них краще не розповідати.
6. У Вас дуже рідко бувають закрепи.
7. Іноді Вам дуже хотілося назавжди піти з дому.
8. Іноді у Вас бувають приступи нестримного сміху або плачу.
9. Іноді Вас турбує нудота.
10. У Вас таке враження, що Вас ніхто не розуміє.
11. Іноді Вам хочеться сказати нецензурне слово.
12. Щотижня Вам сняться жахи.
13. Вам складніше зосередитися, ніж іншим людям.
14. З Вами відбувалися (або відбуваються) дивні речі.
15. Ви досягли б у житті набагато більшого, якби люди не були налаштовані проти Вас.
16. У дитинстві Ви іноді вчиняли крадіжки.
17. Бувало, що по декілька днів, тижнів або цілих місяців Ви нічим не могли зайнятися, тому що важко було змусити себе включитися в роботу.
18. У Вас переривчастий і неспокійний сон.
19. Коли Ви перебуваєте серед людей, Вам вчуваються дивні речі.
20. Більшість Ваших знайомих не вважають Вас неприємною людиною.
21. Вам часто доводилося підкорятися кому-небудь, хто знав менше, ніж Ви.
22. Більшість людей задоволені своїм життям більше, ніж Ви.
23. Дуже багато хто перебільшує свої нещастя, щоб домогтися співчуття й допомоги.
24. Іноді Ви гніваєтеся.
25. Вам явно не вистачає впевненості в собі.
26. Часто у Вас буває тремтіння в м'язах.
27. У Вас часто буває відчуття, начебто Ви зробили щось неправильне або негарне.
28. Зазвичай Ви задоволені своєю долею.
29. Деякі так люблять командувати, що Вам хочеться все зробити всупереч, хоча Ви знаєте, що вони мають рацію.
30. Ви вважаєте, що проти Вас щось задумують.
31. Більшість людей здатні домагатися вигоди не зовсім чесним шляхом.

32. Вас часто турбують проблеми зі шлунком.
33. Часто Ви не можете зрозуміти, чому напередодні були в поганому настрої й роздратовані.
34. Іноді Ваші думки летіли так швидко, що Ви не встигали їх висловлювати.
35. Ви вважаєте, що Ваше сімейне життя не гірше, ніж у більшості Ваших знайомих.
36. Іноді Ви впевнені у власній нікчемності.
37. В останні роки Ваше самопочуття було, в основному, хорошим.
38. У Вас бували періоди, під час яких Ви щось робили й потім не могли згадати, що саме.
39. Ви вважаєте, що Вас часто несправедливо карали.
40. Ви ніколи не почувалися краще, ніж тепер.
41. Вам байдуже, що думають про Вас інші.
42. З пам'яттю у Вас все благополучно.
43. Вам важко підтримувати розмову з людиною, з якою Ви щойно познайомилися.
44. Більшу частину часу Ви відчуваєте загальну слабкість.
45. У Вас рідко болить голова.
46. Іноді Вам було важко зберегти рівновагу при ході.
47. Не всі Ваші знайомі Вам подобаються.
48. Є люди, які намагаються вкрати Ваші ідеї й думки.
49. Ви вважаєте, що робили вчинки, які не можна вибачити.
50. Ви вважаєте, що Ви занадто сором'язливі.
51. Ви майже завжди про щось тривожитесь.
52. Ваші батьки часто не схвалювали Ваших знайомств.
53. Іноді Ви трохи пліткуєте.
54. Іноді Ви відчуваєте, що Вам незвичайно легко приймати рішення.
55. У Вас бувають сильне серцебиття і задуха.
56. Ви запальні, але швидко заспокоюєтесь.
57. У Вас бувають періоди такого занепокоєння, що важко всидіти на місці.
58. Ваші батьки й інші члени родини часто чіпляються до Вас.
59. Ваша доля нікого особливо не цікавить.
60. Ви не засуджуєте людину, яка не проти скористатися у своїх інтересах помилками іншого.
61. Іноді Ви сповнені енергії.

62. Останнім часом у Вас погіршився зір.

63. Часто у Вас дзенькає або шумить у вухах.

64. У Вашому житті були випадки (може бути, тільки один), коли Ви почували, що на Вас діють гіпнозом.

65. У Вас бувають періоди, коли Ви незвично веселі без особливої причини.

66. Навіть перебуваючи в компанії, Ви зазвичай почуваетесь самотньо.

67. Ви вважаєте, що майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей.

68. Ви відчуваєте гостріше, ніж більшість інших людей.

Ключ:

«+»

Так – 2 бали;

Можливо – 1 бал;

Ні – 0 балів.

«-»

Так – 0 балів;

Можливо – 1 бал;

Ні – 2 бали.

Шкала неправди:

«+» 49

«-» 5, 11, 20, 24, 47, 53.

1. Ознаки іпохондрії:

«+» 9, 8, 26, 44, 46, 55, 63

«-» 1, 2, 6, 37, 45.

2. Ознаки депресії:

«+» 4, 12, 22, 25, 36, 59

«-» 28, 37, 40, 42, 61, 65.

3. Ознаки істерії:

«+» 26, 31, 33, 35, 55, 56, 62

«-» 11, 23, 43, 45, 50.

4. Ознаки психопатії:

«+» 7, 10, 13, 15, 16, 22, 27, 52, 58

«-» 34, 41, 65.

5. Ознаки паранояльності:

«+» 5, 8, 10, 15, 30, 39, 63, 64, 68

«-» 29, 31, 67.

6. Ознаки психастенії:

«+» 5, 13, 17, 25, 27, 36, 44, 51, 57, 68

«-» 2, 42.

7. Ознаки шизоїдності:

«+» 7, 10, 14, 19, 30, 38, 46, 48, 63, 64, 66

«-» 3.

8. Ознаки гіпоманії:

«+» 4, 7, 8, 21, 34, 38, 39, 54, 57, 60

«-» 32, 43.

Характеристика шкал

1. Шкала неправди – оцінює щирість досліджуваного (0-3 бали – щирість, 4-5 бали – ситуативна неправда, 6-7 балів – неправда).

Базисні шкали:

1. Іпохондрії. Близькість випробуваного до астено-невротичного типу. Випробувані з високими оцінками повільні, пасивні, беруть усе на віру, покірні владі, повільно пристосовуються, погано переносять зміну обстановки, легко гублять рівновагу в соціальних конфліктах.

2. Депресії. Високі оцінки мають чутливі, сенситивні особи, схильні до тривоги, боязкі, сором'язливі. У справах вони старанні, сумлінні, високоморальні й обов'язкові, але не здатні прийняти рішення самостійно, не мають впевненості в собі, при найменших невдачах вони впадають у відчай.

3. Істерії. Виявляє особи, схильні до невротичних захисних реакцій конверсійного типу. Вони використовують симптоми соматичного захворювання як засіб втечі від відповідальності. Всі проблеми вирішуються відходом у хворобу. Головною особливістю таких людей є прагнення здаватися більше, значимішими, ніж є насправді, прагнення звернути на себе увагу – чого б це не коштувало. Почуття таких людей поверхневі й інтереси неглибокі.

4. Психопатії. Високі оцінки по цій шкалі свідчать про соціальну дезадаптацію, такі люди агресивні, конфліктні, зневажають соціальними нормами й цінностями. Настрій у них нестійкий, вони вразливі, збудливі й чутливі. Можливий тимчасовий підйом по цій шкалі, викликаний якою-небудь причиною.

5. Паранояльності. Основна риса людей з високими показниками по цій шкалі – схильність до формування занадто цінних ідей. Це люди однобічні, агресивні й злопам'ятні. Хто не згодний з ними, хто думає інакше – то або дурна людина, або ворог. Свої

погляди вони активно насаджують, тому мають часті конфлікти з оточуючими. Власні найменші удачі вони завжди переоцінюють.

6. Психастенії. Діагностує осіб із тривожно-недовірливим типом характеру, яким властива тривожність, боязкість, нерішучість, постійні сумніви. Реагують підвищеним відчуттям провини. За будь-яку ціну намагаються уникнути конфлікту, який ними переживається дуже хворобливо. Велика самокритичність до себе, у них роздвоюється особисте «Я» та ідеальне «Я». У такому випадку вони постійно знаходяться у напруженому стані, постійно незадоволені.

7. Шизоїдності. Особи з високими показниками по цій шкалі здатні тонко відчувати й сприймати абстрактні образи, але повсякденні радощі й прикраси не викликають у них емоційного відгуку. Таким чином, загальною рисою шизоїдного типу є поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю й відчуженістю в міжособистісних відносинах.

8. Гіпоманії. Для осіб з високими оцінками по цій шкалі характерно піднесений настрій незалежно від обставин. Вони активні, діяльні, енергійні й життєрадісні. Вони люблять роботу з частими змінами, охоче контактують з людьми, однак інтереси їхні поверхневі й нестійкі, їм не вистачає витримки й настирливості.

Високими оцінками по всіх шкалах після побудови профілю особистості є оцінки, що перевищують 18. Максимально можна набрати 24 бали.

Низькими оцінками вважаються оцінки нижче 12.

Опитування рекомендується проводити індивідуально або в групі, за наявності в кожного досліджуваного тексту опитувальника й бланка для відповідей, у присутності експериментатора, якому досліджувані можуть ставити запитання.

5.4. Ставлення до людей, до речей, до праці, до себе. Особистісний опитувальник «ОПКДЕ»

Мета: Цей опитувальник (автор – Н. Рейнвальд) допомагає дослідити п'ять основних якостей особистості, які найбільш компактно виражають структуру особистості з точки зору її соціальної сутності та головні індивідуально-психологічні особливості: організованість, працелюбство, колективізм, допитливість, естетичний розвиток.

Досліджуванім дається така інструкція: *«Ви берете участь*

у дослідженні індивідуальних особливостей особистості, яке проводиться з метою допомогти Вам розібратись в собі та знайти шляхи самовиховання. Прочитавши запитання, дайте відповідь «Так», «Ні» або «Не знаю». Уявляючи свою поведінку в тій чи іншій ситуації, намагайтесь бути об'єктивним: опитувальник має контрольну шкалу».

1. Я планую справи на наступний день звечора.
2. Чорнову роботу (миття посуду, копання города і т.д.) виконую без бажання.
3. Життя групи проходить повз мене.
4. Читаю, готуючись до заняття, не тільки основну, а й додаткову літературу.
5. Я люблю співати.
6. Я завжди радію успіхам інших людей.
7. Люблю наводити порядок вдома.
8. Заперечую, коли мене вибирають на керівні посади.
9. В мене не вистачає часу слідкувати за книжковими новинками.
10. Витвір мистецтва (книгу, музику, спектакль) може розчулити мене до сліз.
11. Часто в мене не виходить зробити те, що я запланував.
12. Свої обіцянки я завжди виконую.
13. Мені завжди доводиться комусь допомагати.
14. Серед джерел інформації віддаю перевагу телебаченню і кіно.
15. Мое тіло відгукується на танцювальну музику.
16. Вважаю, що підготуватись до всіх уроків не можливо.
17. Можу декілька годин підряд ефективно займатись фізичною роботою, фізичними вправами.
18. Ніколи не втрачаю можливості побувати в театрі, музеї.
19. Важку задачу краще списати в сусіда, ніж розв'язати самому.
20. Буває, що під час театральної вистави я їм цукерки, морозиво.
21. На моєму робочому столі переважно порядок.
22. Головне для мене – виконати роботу вчасно, а якість – як вийде.
23. Нестриманість та високий тон допустимі, якщо відстоюєш свою правоту.

24. Інколи я кажу вголос не те, що думаю.
25. Беру участь у художній самодіяльності.
26. Я, як правило, затягую з відповіддю на отриманий лист.
27. Доглядаю тварин.
28. В мене постійно виникають ідеї про те, що можна зробити в групі.
29. Займаючись розумовою діяльністю, можу пожертвувати розвагами, відпочинком.
30. Декілька разів в житті мені довелося збрехати.
31. Повернувшись додому в брудному взутті, я відразу приводжу його в порядок.
32. В період вимушеної бездіяльності (очікування чого-небудь, хвороба і т.д.) знаходжу собі заняття.
33. Якщо людина має зв'язки, я намагаюся зав'язати з нею дружбу.
34. Буває, що на заняттях я виказую спірну точку зору, озвучую розбіжності з думкою учнів, психолога.
35. Мене хвилює гра акторів на сцені.
36. Інколи я тільки роблю вигляд, що розумію співрозмовника, щоб не здатися нерозумним.
37. Часто в мене бракує терпіння довести розпочату справу до кінця.
38. Виконання загальних обов'язків у класі приносить мені задоволення.
39. Рівень моїх розумових здібностей достатній.
40. Під час танцю для мене головне – просто рухатись.
41. Не відкладаю на завтра те, що можу зробити сьогодні.
42. Правила поведінки в громадських місцях я виконую.
43. На засіданні переважно мовчу, хоча маю свою точку зору.
44. Мої інтереси вимагають терпіння, ретельності.
45. Є полотна живопису, перед якими я простояв не одну хвилину.
46. Зайнятість громадського, домашньої роботою, спортом і т.д. погано впливає на моє навчання.
47. Погано виконана робота не дає мені спокійно відпочивати.
48. Я завжди радію, отримуючи важке завдання.
49. Заради свого маленького відкриття годинами, тижнями вирішую одну і ту ж проблему.
50. Я дуже слідкую за своїм зовнішнім виглядом.

51. Ситуація, коли на один день випадає три уроки, до яких потрібно готуватись, не лякає мене, оскільки підготовку до них я планую заздалегіть.

52. Якщо на суботнику мені не дали обладнання, я використую те, що є під руками.

53. Якщо мій товариш відстає в навчанні, роботі, знаходжу можливість, щоб йому допомогти.

54. Не пропускаю жодного заходу в культурному житті міста.

55. Якщо передають класичну музику, а не естрадну, я видаю приймач.

56. Часто я поспішаю на заняття, не поснідавши.

57. Домашня праця не є для мене тягарем.

58. Не терплю критичних зауважень.

59. Підручника мені досить, щоб підготуватись до заняття.

60. Я завжди переходжу вулицю в зазначеному місці.

61. Можу пропустити заняття без будь-яких причин.

62. Інколи я викидаю дрібне сміття через вікно.

63. Під час сварки не добираю виразів, можу сказати грубе слово.

64. Коли товариші обмінюються цікавою науковою інформацією, я, як правило, тільки слухаю.

65. Я збираю записи з класичною музикою.

66. В моєму житті були ситуації (моменти), які мені не хочеться згадувати.

67. Можу декілька годин підряд займатись розумовою діяльністю.

68. Якщо хтось відповідаючи на уроці, не може зв'язати двох слів, мені смішно.

69. Не знаючи відповіді на запитання, сподіваюсь на підказку.

70. Мені подобається розважатись з увімкненим на повну потужність магніфоном.

71. Якщо настане смуга невдач в навчанні, в мене минає бажання ним займатись.

72. Я завжди погоджуюсь з тією оцінкою, яку мені ставить викладач.

73. Постійно отримую якісь громадські доручення.

74. Я люблю навчатися.

75. Збираю книги з живопису, репродукції.

76. Кожну річ я завжди кладу на місце.

77. Виконання чорнової роботи вважаю приниженням особистості.
78. Можу підтримати розмову на будь-яку тему.
79. На занятті мені так і хочеться поставити запитання по темі викладачу.
80. Серед всіх подарунків надаю перевагу квітам.
81. Коли випадає пропускати уроки, мені якось не по собі.
82. Люблю доглядати за рослинами.
83. Літні люди нервують мене своєю повільністю, буркитливістю.
84. За будь-яких обставин надаю перевагу роботі, а не розвагам.
85. Красиво зроблена річ надихає мене на створення чогось подібного.
86. Мій стиль – ліквідувати прогалини в знаннях під час екзаменів.
87. Люблю відкладати роботу в надії на те, що мені допоможуть.
88. Якщо мене критикують – в боргу не залишусь.
89. Мені достатньо загального знайомства з подіями, нехай інші шукають їх суть.
90. Не встигаючи виконати те, що запланував, знаходжу собі виправдання.
91. Я приходжу хвилин за десять до занять.
92. Люблю довгі перерви в заняттях, роботі.
93. Я погоджусь на безкоштовну додаткову роботу після виконання основного завдання.
94. Життя здається мені сірим та сумним.
95. Коли я присутній на концерті, в мене виникає бажання теж стати виконавцем.
96. Я роблю ранкову зарядку.
97. Мені не подобається витрачати час на нецікаву, хоч і потрібну чорнову роботу.
98. Поважаю людей, яким «по кишені» фірмові речі.
99. Я часто захоплююсь новою справою, та згодом байдужію.
100. В мене не вистачає терпіння подивитись кінофільм, знятий за класичною літературою.
101. Якщо я добре готуюсь до уроку історії (суспільствознавства), то інші уроки залишаються невідготовленими.
102. Взавшись за роботу, роблю її якнайкраще.
103. Люблю пожартувати над товаришем, що відповідає на занятті: підказати невлад, скорчити гримасу і т.д.

104. Надаю перевагу отриманню нової інформації від людей, а не з книг.

105. Інколи я лущу насіння, їм що-небудь на уроці, в кіно, трамваї.

106. Іноді я вибігаю на заняття, не застеливши постіль.

107. Під час виконання господарських справ, наприклад, в похіді, я почуваюся невпевнено.

108. Якщо на суботнику не вирішено, що потрібно зробити, я беру це на себе.

109. Зберігаю вирізки, виписки з журналів.

110. Читаючи книгу, я, як правило, випускаю опис природи.

111. Громадські доручення виконую без нагадування.

112. Під час господарських робіт думаю про відпочинок, намагаючись швидше виконати завдання.

113. Якщо я бачу в аудиторії безлад (брудна дошка, сміття, стільці не на місці і т.д.), то відразу ж наводжу порядок.

114. Під час підготовки до занять товариші прохають мене пояснити незрозуміле.

115. У вільний час малюю, вишиваю, граю на музичному інструменті і т.д.

Обробка результатів:

1. Виставляються плюси при співпаданні відповідей зі шкалою неправди.

2. Вираховується кількість плюсів за шкалою неправди: якщо сума плюсів дорівнює 8 та більше, то анкета не обробляється, оскільки відповіді вважаються необ'єктивними.

3. Проставляються бали за співпадання по шкалам якостей особистості.

4. Підсумовується кількість балів за кожною шкалою.

5. Вибудовується профіль по п'яти якостях особистості.

Аналіз результатів: Умовою успішного застосування опитувальника є довірливі стосунки експериментатора з досліджуванним, наявність в останніх готовності до самовиховання.

Максимальна кількість набраних балів у кожному показнику – 20. Рівень розвитку якостей можна визначити як:

високий – 17-20;

вище середнього – 13-16;

середній – 9-12;

нижче середнього – 5-8;

низький – 0-4.

Ключ:

Організованість	Працелюбовство	Колективізм	Допитливість	Естетичний розвиток
1 – так	2 – ні	3 – ні	4 – так	5 – так
6 – так-неправда	7 – так	8 – ні	9 – ні	10 – так
11 – ні	12 – так-неправда	13 – так	14 – ні	15 – так
16 – ні	17 – так	18 – так-неправда	19 – ні	20 – ні
21 – так	22 – ні	23 – ні	24 – ні-неправда	25 – так
26 – ні	27 – так	28 – так	29 – так	30 – ні-неправда
31 – так	32 – так	33 – ні	34 – так	35 – так
36 – ні-неправда	37 – ні	38 – так	39 – ні	40 – ні
41 – так	42 – так-неправда	43 – ні	44 – так	445 – так
46 – ні	47 – так	48 – так-неправда	49 – так	50 – так
51 – так	52 – так	53 – так	54 – так-неправда	55 – ні
56 – ні	57 – ні	58 – ні	59 – ні	60 – так-неправда
61 – ні	62 – ні	63 – ні	64 – ні	65 – так
66 – ні-неправда	67 – так	68 – ні	69 – ні	70 – ні
71 – ні	72 – так-неправда	73 – так	74 – так	75 – так
76 – так	77 – ні	78 – так-неправда	79 – так	80 – так
81 – так	82 – так	83 – ні	84 – так-неправда	85 – так
86 – ні	87 – ні	88 – ні	89 – ні	90 – ні-неправда
91 – так	92 – ні	93 – так	94 – ні	95 – так
96 – так	97 – ні	98 – ні	99 – ні	100 – ні
101 – ні	102 – так	103 – ні	104 – ні	105 – ні
106 – ні	107 – ні	108 – так	109 – так	110 – ні
111 – так	112 – ні	113 – так	114 – так	115 – так

5.5. Тест «Оптиміст»

Мета: Визначити рівень розвитку таких якостей особистості як оптимізм та протилежне йому – песимізм.

Необхідний матеріал: Текст анкети, ручка, папір.

Хід виконання: Експериментатор дає досліджуваному інструкцію: «Оберіть одну з чотирьох відповідей (а, б, в, г) на такі питання».

1. Ваші сновидіння:
 - а) драматичні (страшні);
 - б) туманні і неясні;
 - в) приємні;
 - г) переважно еротичні.

2. Про що Ви найчастіше думаєте вранці, щойно прокинувшись:
 - а) про те, яка буде погода;
 - б) про улюблену роботу;
 - в) про неприємну роботу, яка повинна бути виконана;
 - г) про кохану людину.
3. Як Ви зазвичай снідаєте:
 - а) сервірую стіл, виділяючи для цього достатньо часу;
 - б) під час сніданку скаржусь на те, що не виспався;
 - в) люблю розмовляти під час сніданку;
 - г) снідаю поспіхом, бо часто спізнююсь.
4. Коли Ви читаєте газету, то на насамперед затримуєте увагу:
 - а) на політичних і економічних новинах;
 - б) на матеріалах про спорт;
 - в) на статтях про новини культури;
 - г) на останній сторінці (анекдоти, гороскопи та ін.).
5. Як Ви реагуєте, коли читаєте про якусь надзвичайну подію, скандал, злочин:
 - а) не реагуєте ніяк, це вам байдуже;
 - б) турбуєтесь про те, щоб таке не трапилося із Вами;
 - в) обурюєтесь тим, що органи безпеки і правосуддя не можуть навести відповідний лад;
 - г) розглядаю те, що трапилося, як належне.
6. Як Ви поведетеся при першій зустрічі з незнайомою людиною:
 - а) без вагань довіряюсь їй;
 - б) чекаю, коли вона про щось запитає мене;
 - в) з цікавістю спостерігаю за нею;
 - г) спостерігаю за нею, але без особливої цікавості.
7. Що Ви робите, коли помічаєте, що хтось розглядає Вас на вулиці, в метро, в іншому публічному місці:
 - а) починаю непокоїтися про те, що, мабуть, маю смішний вигляд;
 - б) мені стає неприємно;
 - в) дивлюсь на себе у яке-небудь дзеркало, скло, аби бачити своє зображення;
 - г) задоволений, що привертаю увагу інших.
8. Якщо Ви шукаєте потрібну адресу у незнайомому місті, то вважаєте за краще:
 - а) взяти таксі;
 - б) розпитати про це людей;

- в) спробуєте знайти її самі;
 - г) будете весь час відчувати занепокоєння, що Ви не зможете її відшукати.
9. З якими думками ви зазвичай починаєте свій робочий день:
- а) з надією, що він буде вдалим;
 - б) з бажанням, щоб робочий день швидше закінчився;
 - в) з очікуванням приємних розмов і зустрічей зі співробітниками, колегами по роботі;
 - г) з надією, що в цей день Вас не очікують будь-які неприємності і проблеми на роботі.
10. Якщо Ви програєте у якій-небудь грі, то це:
- а) псує Вам настрій, і Ви вважаєте, що це був поганий день;
 - б) змушує Вас грати далі, до тих пір, поки не виграєте;
 - в) не псує Вам настрій, тому що Ви вважаєте, що гра є гра, хтось у ній має програвати;
 - г) змушує Вас віднайти спосіб, завдяки якому можна виграти гру.
11. Коли Ви сидите за столом і Вам подають невелику порцію чогось особливо смачного, то Ви:
- а) накидаєтесь на смаколика і з'їдаєте з великим апетитом;
 - б) боїтесь того, що можете від цього набрати зайву вагу;
 - в) з'їдаєте, але з деякими докорами сумління;
 - г) боїтесь того, що Ваш шлунок цього не прийме.
12. Коли ви сваритесь з кимось, хто вам симпатичний, то:
- а) боїтесь того, щоб остаточно не зіпсувати стосунки з цією людиною;
 - б) ставитесь до цього спокійно, оскільки вбачаєте в цьому певний сенс і необхідність;
 - в) вважаєте, що незабаром Ви обов'язково знову помиритесь і все буде гаразд;
 - г) вважаєте, що це – добре, що стосунки між людьми не повинні бути «гладенькими».
13. Коли у ванній кімнаті Ви дивитесь на свою фігуру, то:
- а) вважаєте її цілком нормальною, хоча думаєте про те, що може бути краще;
 - б) думаєте про те, що потрібно скинути зайву вагу, але для цього доведеться багато працювати;
 - в) вважаєте, що Ваша фігура не являє собою нічого особливого («фігура як фігура»);

- г) одразу ж приймаєте рішення про те, що необхідно терміново зайнятися гімнастикою.
14. Наскільки безпосередні Ви у любовних стосунках:
- а) я цілковито і захоплено віддаюся коханням, навіть короткочасному;
 - б) постійно аналізую свої стосунки і думаю про те, наскільки приємні партнеру мої прояви почуттів;
 - в) мене увесь час щось пригнічує, і я постійно стурбований, занепокоєний, не можу цілковито віддатися своїм почуттям;
 - г) ні про що не турбуюсь, почувуюся добре і вільно.
15. Ви пройшли медичний огляд і очікуєте його результатів. У цей час Ви:
- а) боїтесь, щоб у Вас не виявилось якогось серйозного захворювання;
 - б) впевнені у тому, що лікар Вам не скаже правду;
 - в) думаєте, що у вас нічого серйозного і вам нічого боятися;
 - г) думаєте про те, що кожній людині краще вчасно дізнатися всю правду про стан свого здоров'я.
16. Що Ви відчуваєте, кожного дня спілкуючись з людьми:
- а) тримаєтесь з ними привітно або прохолодно залежно від людей і обставин;
 - б) часто почуваетесь незручно і не знаєте як себе поводити;
 - в) уважно спостерігаєте за реакцією людей на свою поведінку, прислухаєтесь до того, що вони про Вас говорять;
 - г) вам нерідко здається, що ви поведетесь не краще за інших.
17. Якщо вас очікує далека подорож, як ви до неї готуетесь:
- а) ретельно її планую;
 - б) не сумніваюся у тому, що обов'язково станеться щось, що завадить подорожі;
 - в) вважаю, що все станеться саме собою, і не особливо ретельно до неї готуюсь;
 - г) до самого від'їзду перебуваю у стані сильного збудження і тільки потім, з початком подорожі, заспокоююся.
18. Якому із названих кольорів Ви надаєте перевагу:
- а) зелений;
 - б) сірий;
 - в) синій;
 - г) червоний.
19. На що Ви розраховуєте, коли приймаєте рішення:
- а) на удачу, везіння, щасливий випадок;

- б) тільки на самого себе;
- в) на тверезий розрахунок і об'єктивну оцінку обставин і фактів;
- г) на різного роду сигнали і знаки (з якої ноги встав, чи зустрів на вулиці чорну кішку тощо);
- д) на долю, від якої не втечеш.

20. Якби у Вас була можливість вибору, то Ви хотіли б:

- а) отримати невелику спадщину;
- б) досягти стабільних успіхів у професійній діяльності;
- в) створити що-небудь значне в науці, техніці, мистецтві, отримати визнання;
- г) зустріти кохану людину, знайти гарного друга.

Обробка результатів:

Відповіді аналізуються згідно з ключем.

Ключ:

Відповіді	Порядковий номер судження									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
а	1	2	5	2	3	5	1	1	5	2
б	4	5	2	1	1	1	5	5	2	1
в	3	2	3	4	2	3	2	3	3	5
г	5	4	1	4	4	3	4	2	2	3

Відповіді	Порядковий номер судження									
	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
а	5	1	5	3	2	5	2	3	2	3
б	2	2	2	2	1	2	1	1	5	1
в	3	5	3	1	4	3	4	2	3	5
г	1	3	2	5	3	4	2	4	1	4
д									2	

Інтерпретація результатів і висновки:

Для кожного досліджуваного визначається загальна сума балів, набраних за відповідями на всі 20 суджень, і на її основі робляться наступні висновки про рівень розвитку такої якості, як оптимізм (або, відповідно, протилежної якості – песимізм):

91-100 балів – надмірний оптимізм.

76-90 балів – оптимізм.

61-75 балів – реалізм з проявами оптимізму.

48-60 балів – реалізм з проявами песимізму.

36-47 балів – песимізм.

24-35 балів – надмірний песимізм.

5.6. Методика «Незакінчені речення»

Мета: Вивчення ставлення досліджуваного до сім'ї в цілому, до батька і матері окремо, до самого себе, до майбутнього, до осіб протилежної статі, а також ставлення до своїх страхів і до почуття провини.

Хід виконання: Дослідник пропонує досліджуваним інструкцію: «На бланку тексту необхідно закінчити речення одним або кількома словами».

Текст

1. Думаю, що мій батько рідко...
2. Якщо всі проти мене, то ...
3. Майбутнє здається мені ...
4. Думаю, що справжній друг ...
5. Ідеалом жінки (чоловіка) для мене є ...
6. Порівняно з більшістю сімей, моя сім'я ...
7. Моя мати і я ...
8. Зробив би все, щоб забути ...
9. Якби мій батько тільки захотів...
10. Думаю, що я досить здібний, щоб ...
11. Сподіваюсь на
12. Більшість моїх товаришів не знають ...
13. Не люблю людей, які ...
14. Вважаю, що більшість юнаків і дівчат ...
15. Моя сім'я поводить ся зі мною, як з ...
16. Моя мати ...
17. Моєю найбільшою помилкою було...
18. Я хотів би, щоб мій батько ...
19. Моя найбільша слабкість полягає в тому...
20. Настане той день, коли ...
21. Найбільше люблю тих людей, які ...
22. Вважаю, що більшість жінок (чоловіків)...
23. Більшість відомих мені сімей ...
24. Вважаю, що більшість матерів ...
25. Думаю, що мій батько ...
26. Коли мені починає не щастити, я ...
27. Коли я буду старим ...
28. Коли мене немає, мої друзі ...
29. Мені дуже не подобається, коли жінки (чоловіки) ...
30. Коли я був дитиною, моя сім'я ...

31. Я люблю свою матір, але ...
 32. Найгірше, що мені довелося скоїти ...

Обробка результатів: Речення розподіляються по шкалах згідно з ключем.

Ключ:

Групи речень	№ речення
Ставлення до батька	1, 9, 18, 25
Ставлення до матері	7, 16, 24, 31
Ставлення до сім'ї	6, 15, 23, 30
Ставлення до самого себе	2, 10, 19, 26
Ставлення до майбутнього	3, 1, 20, 27
Ставлення до друзів	4, 13, 21, 28
Ставлення до протилежної статі	5, 14, 22, 29
Ставлення до своїх страхів, побоювань, почуття провини	8, 12, 17, 32

Інтерпретація результатів: для кожної групи речень виводиться характеристика, яка визначає систему відносин як позитивну, негативну, байдужу.

Приклади речень і варіанти відповідей з оцінкою:

Більшість відомих мені сімей ...

- дружні, згуртовані, добре живуть (позитивна);
- нервові, нещасливі, розпались (негативна);
- всі однакові (байдужа).

Перед дослідженням методом «Незакінчені речення» потрібно встановити контакт із обстежуваним для отримання щирих, природних відповідей. З наведеної методики досвідчений психолог може добути багато інформації, яка відображає систему особистісних стосунків з досліджуваним.

Висновки: на основі інтерпретації результатів психолог може дати рекомендації стосовно поведінки досліджуваного у різних сферах його життя та діяльності.

5.7. Тест «Неіснуюча тварина»

Мета: Метод дослідження побудований на теорії психомоторного зв'язку. Для реєстрації стану психіки використовується дослідження моторики (зокрема, моторики малюючої доміантної руки, зафіксованої у вигляді графічного сліду руху, малюнка). За І.М. Сеченовим, будь-яке уявлення, що виникає в психіці, будь-яка тенденція, пов'язана з цим уявленням, закінчується рухом.

За своїм характером тест «Неіснуюча тварина» належить до проєктивних. Для статистичної перевірки або стандартизації результат аналізу може бути поданий в описових формах. За своїм складом цей тест – орієнтовний, і як єдиний метод дослідження не використовується, тому потребує об'єднання з іншими методами як комплексний інструмент дослідження.

Інструкція: *«Вигадайте і намалюйте неіснуючу тварину і дайте їй неіснуючу назву».*

Показники та інтерпретація:

Розміщення малюнка на аркуші. У нормі малюнок розташований по середній вертикальній лінії паперу. Папір краще взяти білий або злегка креманий, неглянцевий. Малювати олівцем середньої м'якості (ручкою і фломастером користуватися не можна).

Розміщення малюнка ближче до верхнього краю (чим ближче, тим більше виражена якість) трактується як висока самооцінка, як незадоволеність своїм статусом у соціумі, недостатність визнання оточуючими, як претензія на просування і визнання, тенденція до самоствердження.

Розміщення малюнка в нижній частині – зворотна тенденція: невпевненість у собі, низька самооцінка, пригніченість, нерішучість, незацікавленість у своєму статусі в соціумі, у визнанні, відсутність тенденції до самоствердження.

Центральна смислова частина фігури (голова або заміщаюча її деталь). Голова повернена вправо – стійка тенденція до діяльності, дієвості: майже все, що планується – здійснюється або, принаймні, починає здійснюватися (якщо навіть і не доводиться до кінця). Досліджуваний активно переходить до реалізації своїх планів, нахилів.

Голова повернена вліво – тенденція до рефлексії, до роздумів. Це не людина дії: лише незначна частина її задумів реалізується або хоча б починає реалізовуватися. Нерідко їй притаманний страх перед активними діями і нерішучість (чи це відсутність прагнення до дії, чи боязнь активності – слід вирішити додатково).

Положення «анфас», тобто голова на того, хто малює (на себе), трактується як егоцентризм.

На голові розташовані деталі, що відповідають органам чуття – вуха, рот, очі. Значення деталей «вуха» – пряме: зацікавленість в інформації, вагомість думки оточуючих про себе. Додатково за іншими показниками і їх поєднанням визначається,

чи робить досліджуваний що-небудь для завоювання позитивної оцінки чи тільки продукує на оцінки оточуючих відповідні емоційні реакції (радість, гордість, образа, смуток), не змінюючи своєї поведінки. Відкритий рот, у поєднанні з язиком, за відсутності промальовування губ, трактується як велика мовна активність (балакучість), в поєднанні з промальовуванням губ – як чуттєвість; іноді і те, й інше разом. Відкритий рот без промальовування язика і губ, особливо закритий, трактується як легкість виникнення побоювань і страхів, недовір'я. Рот із зубами – вербальна агресія, у більшості випадків – захисна (огризается, задирається, грубіян у відповідь на звертання до нього. Для дітей і підлітків характерний малюнок закритого рота округлої форми (боязливість, тривожність).

Особливе значення надається очам. Це – символ властивого людині переживання страху: підкреслюється різким промальовуванням райдужки. Слід звернути увагу на наявність або відсутність вій. Вії – істероїдно-демонстративні манери поведінки; але для чоловіків жіночні риси вдачі з промальовуванням зіниці і райдужки збігаються рідко. Вії – також зацікавленість в захопленні оточуючих зовнішньою красою і манерою одягатися, надання цьому великого значення.

Збільшений (порівняно з фігурою) розмір голови свідчить про те, що досліджуваний цінує раціональну складову (можливо, і ерудицію) в собі і оточуючих.

На голові також можуть бути розташовані додаткові деталі: наприклад, роги – захист, агресія. Визначити у поєднанні іншими ознаками – кігтями, щетиною, голками – характер цієї агресії: спонтанна або захисна, у відповідь. Пір'я – тенденція до самовиправдання, до демонстративності. Грива, шерсть, подібність зачіски – чуттєвість, підкреслення своєї статі й іноді орієнтація на свою сексуальну роль.

Несуча, опорна частина фігури (ноги, лапи, іноді – постамент). Розглядається розмір цієї частини до всієї фігури і форми:

а) масивність цієї частини тіла свідчить про ґрунтовність, обдуманість, раціональність ухвалення рішень, шляху до висновків, формування-думки, опора на істотні положення і значущу інформацію;

б) слабка вираженість або відсутність опорної частини фігури – про поверхневність думок, легковажність у висновках і безпідставність думок, іноді імпульсивність в ухваленні рішень.

Звернути увагу на характер з'єднання ніг з корпусом: точне, ретельне або недбале, ноги слабо сполучені або не сполучені зовсім – це характер контролю над своїми міркуваннями, висновками, рішеннями. Однотипність і односпрямованість форми ніг, лап, будь-яких елементів опорної частини – конформність думок і установок в ухваленні рішень, їх стандартність, банальність. Різноманітність у формі і положенні цих деталей – своєрідність установок і думок, самостійність і небанальність; іноді навіть творче начало (відповідно до незвичної форми) або нестандартність думок (ближче до патології).

Частини, що підіймаються над рівнем фігури. Можуть бути функціональними або прикрашаючими: крила, додаткові ноги, щупальця, деталі панцира, пір'я, бантики на зразок кучерів, квітково-функціональні деталі – пояснюється як енергія охоплення різних галузей людської діяльності, впевненість у собі, «самопоширення» з неделікатним і нерозбірливим утиском оточуючих або допитливість, бажання брати участь у якомога більшій кількості справ оточуючих, завоювання собі місця під сонцем, захопленість своєю діяльністю, сміливість підприємців (відповідно до значення деталі-символу – крил або щупалець і т. д.). Деталі, що прикрашають – вказують на демонстративність, схильність привертати до себе увагу оточуючих, манірність (наприклад, кінв або її неіснуюча подібність в сутані з павиного пір'я).

Хвости. Виражають ставлення до власних дій, рішень, висновків, до своєї вербальної продукції, судячи з того, куди повернені ці хвости: вправо (на листку) або вліво.

Хвости повернені вправо – відношення до своїх дій і поведінки. Вліво – ставлення до своїх думок, рішень; до втрачених можливостей, до власної нерішучості. Позитивне або негативне забарвлення цього ставлення виражене напрямком хвостів угору (впевнено, позитивно, бадьоро) або вниз (незадоволеність собою, сумнів у власній правоті, жаль про зроблене, сказане, розкаяння і т. п.). Слід звернути увагу на хвости, що складаються з декількох, іноді повторюваних, ланок, на особливо пишні хвости, довгі й розгалужені.

Контурі фігури. Аналізуються за наявністю виступів (шипів, панцирів, голок тощо), промальованістю і затемненням лінії контура. Це захист від оточуючих, агресивність – якщо вона має гострі кути; страх і тривога – якщо має затемнення, «зафарбову-

вання» контурної лінії; побоювання, підозрілість – якщо поставлені щити, «заслони», лінія подвоєна. Спрямованість такого захисту – відповідно до просторового розташування: верхній контур фігури – проти тих, хто стоїть вище, проти осіб, що мають можливість накласти заборону, обмеження, здійснити примус, тобто проти старших за віком, батьків, учителів, керівників; нижній контур – захист проти глузувань, невизнання, відсутність авторитету у підлеглих, молодших за віком, боязнь осуду; бокові контури – недиференційована боязкість і готовність до будь-якого самозахисту і в різних ситуаціях; те ж саме – елементи «захисту», розташовані не по контуру, а всередині контура, на самому корпусі тварини. Справа – стосовно процесу діяльності (реальної), зліва – більше своїх думок, переконань, смаків.

Загальна енергія. Оцінюється кількість зображених деталей – чи їх тільки необхідна кількість, щоб дати уявлення про вигадану неіснуючу тварину (тіло, голова, кінцівки або тіло, хвіст, крила і т. п.): із заповненим контуром, без штрихування і додаткових ліній і частин, просто примітивний контур, – або має місце щедре зображення не тільки необхідних, але й ускладнюючих конструкцію додаткових деталей. Чим більше складових частин і елементів, тим вища енергія. В іншому випадку – економія енергії, астенічність організму, хронічне соматичне захворювання. Те ж саме підтверджується характером лінії – слабка павутиноподібна лінія, «возить олівцем по паперу», не натискаючи на нього. Протилежний же характер ліній – жирна з натиском – не є полярним: це не енергія, а тривожність. Слід звернути увагу на різко продавлені лінії, видимі навіть на зворотньому боці листа (судормний, високий тонус м'язів малюючої руки) – різка тривожність. Звернути увагу також на те, яка деталь, який символ виконаний таким чином (тобто до чого прив'язана тривога).

Оцінка характеру лінії (дубляж лінії, недбалість, неакуратність з'єднань, «острівці» з ліній, що заходять один на одного, заштриховані частини малюнка, «забруднення», відхилення від вертикальної осі, стереотипності ліній і т. д.). Оцінка здійснюється так само, як і при аналізі піктограми. Те ж стосується і фрагментарності ліній та форм, незавершеності, обірваності малюнка.

Тематично тварини поділяються на загрозливих і нейтральних (подібних до лева, бегемота, вовка або птаха, равлика, мурашки, або білки, собаки, кішки). Це – ставлення до власної персо-

ни і до свого «Я», уявлення про своє становище у світі, ідентифікація себе за значущістю (із зайцем, комашкою, слоном, собакою і т. д.). У даному випадку мальована тварина – представляє того, хто малює.

Уподібнення мальованої тварини людині, починаючи з постановки тварини на дві лапи замість чотирьох або більше, і закінчуючи одяганням тварини в людський одяг (штани, спідниці, банти, пояси, плаття), включаючи схожість морди на обличчя, ніг і лап на руки, – свідчить про інфантильність, емоційну незрілість, відповідно до ступеня вираженості «олюднення» тварини. Механізм схожий (і паралельний) алегоричному значенню тварин і їх характерів у казках, притчах і т. п.

Ступінь агресивності виражений кількістю, розташуванням і характером кутів у малюнку, незалежно від їх зв'язку з тією чи іншою деталлю зображення. Особливо вагомі в цьому відношенні прямі символи агресії – кігті, зуби, дзьоби. Слід звернути увагу також на наголошенні на сексуальних ознаках – вимені, сосках, грудях при людиноподібній фігурі та ін. Це ставлення до статі, аж до фіксації на проблемі сексу.

Фігура кола (особливо нічим не заповненого) символізує і виражає тенденцію до потайливості, замкнутість, закритість свого внутрішнього світу, небажання давати звіт про себе оточуючим, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Такі малюнки зазвичай дають дуже обмежену кількість даних для аналізу.

Необхідно звертати увагу на випадки вмонтування механічних частин у тіло тварини – постановка тварини на постамент, тракторні або танкові гусениці, треножник; прикріплення до голови пропелера, гвинта; вмонтування в око електролампи, в тіло і кінцівки тварини – рукояток, клавіш і антен. Це часто спостерігається у хворих на шизофренію і глибоких шизоїдів.

Творчі можливості зазвичай виражені кількістю елементів, що поєднуються у фігурі: банальність, відсутність творчої складової набирають форми «готової», існуючої тварини (людини, коня, собаки, свині, риби), до якої приєднується також: «готова», існуюча деталь, щоб намальована тварина стала неіснуючою – кішка з крилами, риба з пір'ям, собака з лапами і т. п. Оригінальність виявляється у формі побудови фігури з елементів, а не цілих заготовок.

Назва може виражати з'єднання змістовних частин («заєць, що літає», «бегекот», «мухожер» і т. п.). Інший варіант – слово-

творення з книжно-науковим, іноді латинським суфіксом або закінченням («ратолетиус» і т. п.). Перше свідчить про раціональність, конкретну установку при орієнтуванні й адаптації; друге – про демонстративність, спрямовану головним чином на демонстрацію власного розуму, ерудиції, знань. Зустрічаються назви поверхнево-звукові без жодного осмислення («лялие», «лиошана», «гратекер» тощо), що знаменують легковажне ставлення до оточуючих, невміння враховувати сигнал небезпеки, наявність афектних критеріїв в основі мислення, перевагу естетичних елементів у думках над раціональними.

Спостерігаються іронічно-гумористичні назви («риночурка», «пузиренд» і т. п.) – при відповідно іронічно-поблажливому ставленні до оточуючих. Інфантильні назви мають елементи, що звичайно повторюються («тру-тру», «лю-лю», «кускус» і т. ін.). Схильність до фантазування виражена зазвичай подовженими назвами («аберосинотиклирон», «гулобарниклета-миєшиния» тощо).

5.8. Тест «Характер». Вивчення характерологічних особливостей особистості.

Мета: представлений блок з чотирьох методик дозволяє визначити деякі особливості характеру, адже характер – це «каркас» особистості і, вивчаючи людину в цілому, його ми пізнаємо.

Який Ваш характер?

Інструкція: Дайте відповідь «так» чи «ні» на такі питання:

1. Чи поважаєте Ви дружбу?
2. Чи вабить Вас щось нове?
3. Ви надаєте перевагу старому одягу чи новому?
4. Вдаєте Ви задоволення без усякої на те причини?
5. Чи змінювали Ви в дитинстві понад три рази професію, яку збиралися обрати?
6. Чи втрачаєте Ви впевненість у собі, коли треба вирішити важке завдання?
7. Чи колекціонуєте Ви щось?
8. Часто Ви змінюєте свої плани в останню мить?

Ключ та обробка результатів: Запишіть собі по 1 балу, якщо Ви відповіли «так» на запитання 1, 3, 7 і стільки ж за відповіді «ні» на запитання 2, 4, 5, 6 і 8. Потім відрахуйте набрані бали.

Аналіз результатів. Вище 6 балів. Ви врівноважена людина; батькам, учителям, друзям гріх скаржитися на Вас, у Вас легкий, добрий характер.

Від 3 до 6 балів. Ваш характер не назвеш легким, Ваш гарний настрій вельми легко може перетворитися на поганий. А це не може не відбитися на роботі, сімейному житті, дружніх стосунках. Не забувайте, що лише виявляючи наполегливість, Ви будете процвітати у житті.

Менше 3 балів. Чому Ви не вірите у свої сили? Треба більше довіряти людям і пошукати собі друзів серед тих, хто Вас оточує.

Чи сильний у Вас характер?

Інструкція: Візьміть аркуш наперу, потім, відповідаючи на запитання, звіряйте за шкалою оцінки відповіді за кількістю балів і записуйте їх. Після відповідей на всі запитання за шкалою набраних балів Ви дізнаєтесь, до якої із чотирьох груп, перелічених наприкінці тесту, Ви можете себе віднести.

1. Ви часто замислюєтесь над тим, який вплив мають Ваші вчинки на оточуючих:

- а) дуже рідко;
- б) рідко;
- в) достатньо часто;
- г) дуже часто.

2. Вам доводиться говорити що-небудь таке, у що Ви особисто не вірите: через впертість, наперекір іншим чи з «престижних» міркувань? (Так, ні).

3. Які з перелічених якостей Ви більше всього цінуєте в людях:

- а) наполегливість;
- б) широке мислення;
- в) ефектність, уміння «показати себе».

4. Чи схильні Ви до педантизму? (Так, ні)

5. Чи швидко забуваєте неприємності, що відбуваються з Вами? (Так, ні).

6. Ви любите аналізувати свої вчинки? (Так, ні).

7. Перебуваючи у колі осіб, добре Вам знайомих, Ви:

- а) намагаєтесь зберегти тон, прийнятий у цьому колі;
- б) залишаєтесь самим собою.

8. Розпочинаючи важке завдання, чи намагаєтесь не думати про труднощі, що Вас очікують? (Так, ні).

9. Які з перелічених визначень найбільш підходять Вам:

- а) мрійливість;
- б) «наша людина»;
- в) старанний у праці;

- г) пунктуальний, акуратний;
- д) «філософ» у широкому розумінні цього слова;
- є) метушлива людина?

10. Обговорюючи те чи інше питання, Ви:

- а) висловлюєте власну точку зору, хоча вона відрізняється від думки більшості;
- б) вважаєте, що в даній ситуації краще промовчати, хоча і маєте іншу точку зору;
- в) підтримуєте більшість, залишаючись при своїй думці;
- г) не обтяжуєте себе роздумами і приймаєте точку зору, яка переважає?

11. Яке почуття викликає у Вас несподіване запрошення до керівника:

- а) роздратування;
- б) хвилювання;
- в) стурбованість;
- г) байдужість?

12. Якщо в розпал полеміки Ваш опонент «зірветься» і допустить особистий випад проти Вас, як Ви поведетеся:

- а) відповісте йому в такому ж тоні;
- б) проігноруйте цей факт;
- в) демонстративно образитесь,
- г) запропонуєте зробити перерву?

13. Якщо Ваша робота зазнала «фіаско», це викличе у Вас:

- а) прикрість;
- б) сором;
- в) гнів?

14. Якщо Ви «скочите на слизке», кого звинувачуєте передусім:

- а) себе;
- б) «фатальну невдачу»;
- в) інші «об'єктивні обставини»?

15. Чи не здається Вам, що оточуючі люди – керівники, колеги або підлеглі – недооцінюють Ваші здібності та знання? (Так, ні).

16. Якщо Ваші товариші чи колеги починають над Вами жартувати, то Ви:

- а) ображаєтеся на них;
- б) намагаєтеся ретируватися;
- в) не роздратовуючись, починаєте підігравати їм;

- г) відповідаєте сміхом, чи, скажімо, не звертаєте уваги;
- д) робите байдужий вигляд і навіть посміхаєтесь, однак у душі обурюєтесь?

17. Якщо Ви поспішаєте і раптово на звичайному місці не знаходите свій портфель (парасолу, рукавиці тощо), то Ви:

- а) будете продовжувати пошук мовчки;
- б) будете шукати, звинувачуючи своїх домашніх у безладі;
- в) підете без потрібної Вам речі?

18. Що скоріше всього виведе Вас із рівноваги:

- а) довга черга у приймальній;
- б) натовп у громадському транспорті;
- в) необхідність приходити у відповідне місце декілька разів з одного і того ж питання?

19. Закінчивши суперечку, продовжуєте вести її уявно, наводячи нові й нові аргументи на захист своєї точки зору (Так, ні).

20. Якщо для виконання термінової роботи Вам трапляється нагода вибрати собі помічника, кого із можливих кандидатів Ви оберете:

- а) людину відповідальну, проте безініціативну;
- б) людину знаючу, але вперту і суперечливу;
- в) людину обдаровану, однак ледачу?

Шкала оцінки відповідей:

1. а – 0	7. а – 2	б – 1	16. а – 0
б – 1	б – 0	в – 2	б – 1
в – 2	8. Так – 0	г – 0	в – 2
г – 3	Ні – 2	12. а – 0	г – 0
2. Так – 0	9. а – 0	б – 2	д – 0
Ні – 1	б – 1	в – 1	17. а – 2
3. а – 1	в – 3	г – 3	б – 0
б – 1	г – 2	13. а – 2	в – 1
в – 0	д – 2	б – 1	18. а – 1
4. Так – 2	е – 0	в – 0	б – 0
Ні – 0	10. а – 2	14. а – 2	в – 2
5. Так – 0	б – 0	б – 0	19. Так – 0
Ні – 2	в – 0	в – 0	Ні – 2
6. Так – 2	г – 0	15. Так – 0	20. а – 0
Ні – 0	11. а – 0	Ні – 2	б – 1 в – 2

Аналіз результатів. Якщо Ви набрали: *нижче 15 балів*. На жаль, людина Ви слабохарактерна, невірноважена і, можливо, безтурботна. У неприємностях, які відбуваються з Вами, готові звинувачувати будь-кого, крім себе. І в дружбі, і в роботі на Вас важко покластися (задумайтесь над цим!).

Від 15 до 25 балів. У Вас достатньо міцний характер. Ви маєте реалістичні погляди на життя, однак не всі Ваші вчинки рівноцінні. Бувають у Вас і зриви, і помилки. Ви сумлінні та цілком терплячі в колективі. Проте Вам є над чим подумати, щоб позбутися деяких недоліків (можна не вагатися: Вам це під силу!).

Від 26 до 38 балів. Ви належите до людей наполегливих, Вам властиве достатнє почуття відповідальності. Цінуєте свої судження, але зважаєте на думку інших. Вірно орієнтуєтесь у різних ситуаціях і в більшості випадків умієте обрати правильне рішення. Це свідчить про наявність у Вас рис сильного характеру. Уникайте тільки самолюбства і завжди пам'ятайте: сильний – не означає жорстокий.

Вище 38 балів. Вибачте, але ми нічого Вам не можемо сказати. Чому? Тому що просто не віриться, що є люди з таким ідеальним характером. А можливо, така сума балів — це результат не зовсім об'єктивної оцінки своїх вчинків і поведінки?

Хто Ви: Капітан? Рульовий? Пасажир?

Інструкція: «Відомо, що характер людини виявляється у вчинках, стосунках з людьми, у виборі, який будь-хто з нас робить у тій чи іншій ситуації. Якщо Ви хочете краще пізнати себе, дайте відповідь на кожне з 15 поданих запитань: так, ні, не знаю. Це, звичайно, не екзамен, однак важливо, щоб Ви, відповідаючи, не лукавили перед собою».

1. Я завжди відчуваю відповідальність за все, що відбувається у моєму житті.

2. У моєму житті не було б стільки проблем, якби дехто з людей змінив своє ставлення щодо мене.

3. Я віддаю перевагу дії перед роздумами над причинами моїх невдач.

4. Іноді мені здається, що я народилася (народився) під «нещасливою зорею».

5. Я вважаю, що алкоголіки самі винні у своїй хворобі.

6. Іноді я вважаю, що багато за що у моєму житті відповідальні ті люди, під впливом яких я стала (став) такою (таким), якою (яким) я є.

7. Якщо я хворію, я лікуюся переважно самостійно, не звергаючись по допомогу до лікаря.

8. Я вважаю, що у сварливій вдачі та агресивності, які так дратують в жінках, найчастіше винні інші люди.

9. Вважаю, що будь-яку проблему можна вирішити, і не дуже розумію тих, у кого постійно виникають якісь життєві труднощі.

10. Я люблю допомагати людям, оскільки відчуваю вдячність за те, що інші зробили для мене.

11. Якщо відбувається конфлікт, то, роздумуючи хто у ньому винний, я, в основному, починаю з самої (самого) себе

12. Якщо чорна кішка перебіжить мені дорогу, я перейду на інший бік вулиці.

13. Я вважаю, що кожна людина, незалежно від обставин, має бути сильною та самостійною.

14. Я знаю свої недоліки, але хочу, щоб усі ставилися до них поблажливо.

15. Зазвичай я стараюся змиритися із ситуацією, вплинути на яку не в змозі.

Ключ: За кожну відповідь «так» на запитання 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13 і відповідь «ні» на запитання 2, 4, 6, 10, 12, 14, 15 поставте собі по 10 балів. За відповіді «не знаю» – по 5 балів. Вирахуйте загальну кількість балів.

Аналіз результатів: 100-150 балів. Ви капітан власного життя, відчуваєте відповідальність за все, що з Вами відбувається, багато берете на себе, долаєте труднощі, не перебільшуючи їх, не підносячи до рангу життєвих проблем. Ви ставите перед собою завдання і думаєте над тим, як його можна вирішити. Що при цьому Ви відчуваєте, що відбувається у Вашій душі – для оточуючих є таємницею.

50-99 балів. Ви залюбки буваєте рульовим, однак можете, якщо це необхідно, передати штурвал у вірні руки. Оцінюючи причини власних труднощів, Ви в цілому реалістичні. Гнучкість, розважливність і чуйність завжди бувають Вашими супутниками. Можливі ситуації, які зовсім Вас не стосуються і Ви не несете за них ніякої відповідальності, проте, якщо це потрібно, берете відповідальність на себе. Ви, як правило, знаєте, коли це треба зробити. Ви вмієте жити у злагоді з іншими людьми, не порушуючи своєї внутрішньої гармонії.

До 49 балів. Ви часто буваєте пасажиром у своєму житті, легко підкоряєтеся зовнішнім силам, говорячи: так склалися об-

ставини, доля тощо. В своїх труднощах Ви звинувачуєте будь-кого, лише не себе. Справжня незалежність здається Вам недосяжною і неможливою. Проте Ви вмієте мирно співіснувати з іншими, незважаючи на те, які це люди і як вони ставляться до Вас.

Особиста організованість

Усі організовані люди завжди дуже надійні, результативні, точні та уважні. Організована людина робить втричі більше, ніж неорганізована, і проживає нібито три життя.

Неорганізована людина підкоряється часу і проблемам, організована, навпаки, вміє ними керувати, про що свідчать її стиль роботи, результати праці. Організована людина – це величезна сила.

Поданий тест є не лише перевіркою особистої організованості, а й засобом, який зможе спонукати до розуміння секретів самоорганізації, набуття організаційних навичок і звичок.

***Інструкція:** «Після кожного запитання виберіть лише один варіант відповіді. Відповідно до ключа, який вміщений наприкінці тесту, знайдіть кількісні оцінки вибраних варіантів відповідей. Складіть усі оцінки, та одержаний добуток порівняйте з оцінками результатів, які Ви знайдете після ключа до тесту».*

1. Чи маєте Ви найголовніші цілі у житті, яких Ви прагнете досягти?

А. У мене є такі цілі.

Б. Хіба можна мати якісь цілі, адже життя таке мінливе...

В. У мене є головні цілі, і я підпорядковую свою життя їхньому досягненню.

Г. Цілі у мене є, проте моя діяльність мало сприяє їхньому досягненню.

2. Чи складаєте Ви план роботи, справ на тиждень, використовуючи для цього тижневик, спецблокнот тощо?

А. Так.

Б. Ні.

В. Не можу сказати «так» чи «ні», оскільки «тримаю» важливі справи у голові, а плани поточні – у голові чи на аркуші паперу.

Г. Намагався скласти план, використовуючи для цього тижневик, але потім зрозумів, що це нічого не дасть.

Д. Скласти плани – це гра в організованість.

3. Чи «картаєте» Ви себе за невиконання запланованого на тиждень, на день?

А. «Картаю» у тому разі, коли бачу свою провину, лінь і неповороткість.

Б. «Картаю», незважаючи на жодні суб'єктивні чи об'єктивні причини.

В. Нині й так усі сварять один одного, навіщо ще «картати» самого себе?

Г. Дотримуюся такого принципу: що вдалося зробити сьогодні – добре, а що не вдалося – виконаю, можливо, наступного разу.

4. Як Ви ведете свою записну книжку, де Ви занотовуєте номери телефонів ділових людей, знайомих, родичів, приятелів тощо?

А. Я – господар своєї записної книжки, як хочу, так і веду записи телефонів, прізвищ, імен. Потрібний номер телефону я обов'язково знайду.

Б. Часто міняю записні книжки з номерами телефонів, оскільки нещадно їх «експлуатую». Переписуючи телефони, намагаюся усе зробити «згідно з наукою», однак при подальшому користуванні знову збиваюся на вільний запис.

В. Записи телефонів, прізвищ, імен веду «рукою настрою». Вважаю: були б записані номер телефону, прізвище, ім'я, по батькові, а на якій сторінці записано, прямо чи криво, це не має особливого значення.

Г. Використовуючи узвичаєну систему, відповідно до алфавіту, записую прізвище, ім'я, по-батькові, номер телефону, а якщо потрібно, і додаткові відомості (адресу, місце роботи, посаду).

5. Вас оточують речі, якими Ви часто користуєтесь. Якими є Ваші принципи розміщення речей?

А. Кожна річ лежить будь-де.

Б. Дотримуюсь принципу: кожній речі – своє місце.

В. Періодично впорядковую свої речі, предмети. Потім кладу їх де завгодно. Через деякий час знову роблю лад і т. д.

Г. Вважаю, що це запитання не має ніякого стосунку до самоорганізації.

6. Чи можете Ви наприкінці дня сказати: де, скільки і з яких причин Вам довелося марно витратити час?

А. Можу сказати про втрачений час.

Б. Можу сказати лише про місце, де був марно витрачений час.

В. Якби втрачений час перетворювався на гроші, то я рахував би його.

Г. Не лише добре уявляю: де, скільки і чому було марно витрачено час, а й шукаю способи скорочення втрат у подібних ситуаціях.

7. Які Ваші дії, коли на нараді, на зборах починають «переливати з пустого у порожнє»?

А. Пропоную звернути увагу на сутність питання.

Б. На будь-якій нараді чи зборах буває і щось потрібне, і щось пусте. Змінюючи одне на інше, проходить нарада чи збори, і нічого тут не вдієш – доводиться слухати.

В. Занурююся у «небуття».

Г. Починаю займатися тими справами, які взяв (взяла) із собою, розраховуючи на «переливання з пустого у порожнє».

8. Скажімо, Ви маєте виступити з доповіддю. Чи надаєте Ви значення не лише змісту доповіді, а й її тривалості?

А. Надаю найсерйознішої уваги змісту доповіді. Думаю, що тривалість треба визначати приблизно. Якщо доповідь цікава, необхідно давати час, щоб її закінчити.

Б. Надаю однакову увагу змісту і тривалості доповіді, так само його варіантам залежно від часу.

9. Чи намагаєтесь Ви використати майже кожну хвилину для виконання задуманого?

А. Намагаюся, однак у мене це не завжди виходить через особисті причини (втому, поганий настрій тощо).

Б. Не прагну до цього, оскільки вважаю, що не треба бути дріб'язковим.

В. Навіщо прагнути, якщо час все одно не випередити?

Г. Намагаюся, незважаючи ні на що.

10. Яку систему занотовування доручень, завдань і прохань Ви використовуєте?

А. Записую у своєму тижневику що треба виконати і в який строк.

Б. Занотую найважливіші доручення, прохання, завдання у своєму тижневику. «Дріб'язок» намагаюся запам'ятати. Якщо забуваю про «дріб'язок», не вважаю це за недолік.

В. Намагаюся запам'ятати доручення, завдання і прохання, оскільки це тренує пам'ять. Однак маю зізнатися, що пам'ять часто підводить мене.

Г. Дотримуюся принципу «зворотної пам'яті»: нехай пам'ятає про доручення і завдання той, хто їх дає. Якщо доручення важливе, про нього не забудуть і викличуть мене для термінового виконання.

11. Чи вчасно Ви приходите на ділові зустрічі, збори, наради, засідання?

А. Приходжу раніше на 5-7 хв.

Б. Приходжу вчасно, до початку зборів, засідань, нарад.

В. Як правило, запізнююсь.

Г. Завжди запізнююсь, хоча намагаюся прийти раніше або вчасно.

Д. Якби було видано науково-популярний посібник «Як не запізнюватись», я, мабуть, навчився б не запізнюватися.

12. Якого значення Ви надаєте вчасності виконання завдань, доручень, прохань?

А. Вважаю, що вчасне виконання – це один з важливих показників мого вміння працювати, тріумф організованості. Однак мені не вдасться виконати щось своєчасно.

Б. Вчасне виконання – це «звір», який може «вкусити» саме в ту хвилину, коли завдання виконано. Краще трохи затягти виконання завдань.

В. Я вважаю за краще менше міркувати про вчасність, а виконати завдання і доручення вчасно.

Г. Вчасно виконати завдання чи доручення – це прямий шанс одержати нове. Ретельність завжди своєрідно карається.

13. Скажімо, Ви пообіцяли щось зробити або у чомусь допомогти іншій людині. Проте обставини змінилися так, що виконати обіцяне досить важко. Як Ви будете поводитися?

А. Повідомлю людину про зміну обставин і про неможливість виконати обіцяне.

Б. Подбаю про те, щоб сказати людині, що обставини змінилися і виконати обіцяне важко. Водночас повідомлю, що не треба втрачати надію на обіцяне.

В. Буду намагатися виконати обіцяне. Якщо виконаю – добре, не виконаю – теж не біда, оскільки я досить рідко не дотримувався своїх обіцянок.

Г. Нічого не буду обіцяти людині.

Д. Виконаю обіцяне, незважаючи ні на що.

Ключ:

Номер запитання	Варіанти та оцінка відповідей, бали				
	А	Б	В	Г	Д
1	4	0	6	2	—
2	6	0	3	0	0
3	4	6	0	0	—
4	0	0	0	6	—
5	0	6	0	0	—
6	2	1	0	6	—
7	3	0	0	6	—
8	2	6	—	—	—
9	3	0	0	6	—
10	6	1	1	0	—
11	6	6	0	0	0
12	3	0	6	0	—
13	2	0	0	0	6

Аналіз результатів:

Від 72 до 78 балів. Ви організована людина. Єдине, що можна порадити: не зупиняйтеся на досягнутому рівні, розвивайте і надалі самоорганізацію. Не вважайте, що Ви досягли межі. Організація на відміну від природи, дає найбільший ефект тому, хто вважає її ресурси невичерпними.

Від 63 до 71 балів. Ви вважаєте організацію невід'ємною частиною роботи. Це дає Вам незаперечну перевагу перед тими, хто згадує про організацію у випадку крайньої необхідності. Проте Вам слід уважніше придивитися до самоорганізації, покращити її.

Менше 63 балів. Ваш спосіб життя, Ваше оточення навчили Вас бути більш-менш організованим. Організованість то виявляється у Ваших діях, то зникає. Це ознака відсутності чіткої системи самоорганізації. Існують об'єктивні організаційні закони та принципи. Спробуйте проаналізувати свої дії, витрати часу, техніку роботи. Ви побачите те, про що і не підозрювали. Щоб стати організованою людиною, треба мати волю та завзятість.

II.6. Дослідження здібностей

6.1. Кінестетичний малюнок сім'ї

Мета: Діагностика сімейних стосунків. Тест допомагає виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, те, як вона сприй-

має кожного з них і свою роль в сім'ї, а також ті взаємовідносини, які викликають у неї тривожні і конфліктні почуття.

Ситуація в сім'ї, яку батьки оцінюють позитивно, може бути сприйнята дитиною цілком протилежно. Дізнавшись, яким вона бачить навколишній світ, сім'ю, батьків, себе, можна зрозуміти причини виникнення багатьох проблем дитини й ефективно допомогти їй при вирішенні цих проблем.

Необхідний матеріал: Аркуш білого паперу (21x29 см), шість кольорових олівців (чорний, червоний, синій, зелений, жовтий, коричневий), гумка.

Інструкція: «Намалюй, будь ласка, свою сім'ю так, щоб всі чимось були зайняті».

Ні в якому разі не можна роз'яснювати, що означає слово «сім'я», тому що це спотворює саму суть дослідження. Якщо дитина запитує, що їй малювати, психолог повинен просто повторити інструкцію.

Час виконання завдання не обмежується (у більшості випадків воно триває не більше 35 хв.). При виконанні завдання варто відзначати в протоколі: послідовність малювання деталей; паузи більше 15 секунд; витирання деталей; спонтанні коментарі дитини; емоційні реакції і їх зв'язок зі змістом, що зображується.

Із бесіди з дитиною, що за традицією проводиться після процесу малювання, варто дізнатися:

- 1) чия сім'я зображена нею на малюнку – її, якогось друга (або вигаданого героя);
- 2) де знаходяться зображені персонажі і чим займаються в даний момент;
- 3) якщо брати кожен персонаж окремо, то якої він статі і яка його роль у сім'ї;
- 4) хто з них найприємніший і чому, хто найщасливіший і чому, хто найсумніший і чому, кому віддає перевагу сама дитина з усіх персонажів і чому.

При опитуванні психолог повинен намагатися з'ясувати зміст намальованого дитиною: почуття до окремих членів сім'ї; чому дитина не намальувала кого-небудь із членів сім'ї (якщо так сталося); що означають для дитини певні деталі малюнка (птах, тваринки і т.д.). При цьому по можливості варто уникати прямих запитань, не наполягати на відповіді, тому що це може викликати тривогу, захисні реакції. Часто продуктивними є проєктив-

ні питання (наприклад: «Якщо замість пташки була б намальована людина, то хто б це був?», «Хто б виграв у змаганнях між братом і тобою?», «Кого мама покличе йти з собою?» і т.п.).

Після опитування пропонуємо дитині вирішити 6 ситуацій: три з них повинні виявити негативні почуття до членів сім'ї, три – позитивні:

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти покликав з собою?

2. Уяви, що уся твоя сім'я йде в гості, але один із вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто він?

3. Ти будуєш із конструктора будинок (вирізаєш паперову сукню для ляльки), і в тебе це не виходить. Кого ти покличеш на допомогу?

4. Ти маєш на цікаву кінокартину квитків на один менше, ніж членів сім'ї. Хто залишиться вдома?

5. Уяви собі, що ти потрапив на безлюдний острів. З ким би ти хотів там жити?

6. Ти одержав у подарунок цікаве лото. Вся сім'я сіла грати, але вас на одну людину більше, ніж потрібно. Хто не буде грати?

Для інтерпретації також треба знати: вік досліджуваної дитини; склад її сім'ї, вік братів і сестер; якщо можливо, мати дані про поведінку дитини в сім'ї, дитячому садку або школі.

Інтерпретація отриманих даних:

Розгорнута інтерпретація ґрунтується на роботах А.І. Захарова (1982), В. Хьюлса (1951), Дж. Ді Ліо (1973), Л. Кормана (1964), Р. Бернса, С. Кауфмана (1972), К. Маховер (1949), Г.Т. Хоментускаса (1982, 1984).

Інтерпретація малюнка умовно ділиться на три частини:

- 1) аналіз структури «Малюнок сім'ї»;
- 2) інтерпретація особливостей графічних презентацій членів сім'ї;
- 3) аналіз процесу малювання.

Аналіз структури «Малюнок сім'ї» і порівняння складу намальованої і реальної сім'ї.

Очікується, що дитина, яка переживає емоційне благополуччя у сім'ї, буде малювати повну сім'ю. Близько 85% дітей 6-8 років з нормальним інтелектом, які мешкають спільно зі своєю сім'єю, в малюнку зображують її повністю. Спотворення реального складу сім'ї завжди заслуговує пильної уваги, тому що за цим майже

завжди криється емоційний конфлікт, невдоволення сімейною ситуацією. Крайніми варіантами є малюнки, у яких: взагалі не зображено людей; зображені тільки непов'язані з сім'єю люди.

Таке захисне уникнення завдання зустрічається у дітей досить рідко. За такими реакціями найчастіше криються:

- 1) травматичні переживання, пов'язані з сім'єю;
- 2) почуття відторгнутості, покинутості (тому такі малюнки часто зустрічаються у дітей, які нещодавно прийшли в інтернат із сімей);
- 3) аутизм;
- 4) почуття небезпеки, великий рівень тривоги;
- 5) поганий контакт психолога з досліджуваною дитиною.

У практичній роботі частіше можна зустрітися з менш вираженими відхиленнями від реального складу сім'ї. Діти зменшують склад сім'ї, «забуваючи» намалювати тих членів сім'ї, які їм менш емоційно привабливі, з якими склалися конфліктні взаємини. Не малюючи їх, дитина ніби розряджає неприйнятну емоційну атмосферу в сім'ї, уникає негативних емоцій, які пов'язані з певними людьми. Найбільш часто у малюнку відсутні брати або сестри, що пов'язано з ситуаціями конкуренції в сім'ях. Дитина таким способом у символічній ситуації «монополізує» відсутню любов і увагу батьків. Відповіді на питання, чому не намальовано того чи іншого члена сім'ї, бувають, як правило, захисними: «Не намальовав тому, що не залишилося місця»; «Він пішов гуляти» і т.д. Але іноді на поставлене питання діти дають і більш емоційно насичені реакції: «Не хотів – він б'ється»; «Не хочу, щоб він із нами жив», і т.п.

У деяких випадках замість реальних членів сім'ї дитина малює маленьких тваринок, птахів. Психологу завжди слід уточнити, з ким дитина їх ідентифікує (найбільш часто так малюються брати або сестри, чий вплив у сім'ї дитина прагне зменшити). Наприклад, дівчинка І., 8 років, намальовала себе, а поруч – маленького зайчика. Свій малюнок вона пояснила таким чином: «Зараз піде дощ, я втечу, а зайчик залишиться і намокне. Він не вміє ходити». На запитання: «Кого тобі нагадує зайчик?» – дівчинка відповіла, що він схожий на сестричку, котрій немає ще й року і яка не вміє ходити. Таким чином, у малюнку вона знецінює свою сестру, здійснює проти неї символічну агресію.

Трапляється, що дитина замість реальної сім'ї малює сім'ю тваринок. Наприклад, хлопчик Н., 7 років, що відчуває відтор-

гнення, фрустрацію потреби в близьких емоційних контактах, у малюнку зобразив тільки тата й маму, а поруч детально намалював сімейство зайців, яке за складом ідентичне складу сім'ї Н. Таким чином, у малюнку дитина, розкриваючи відчуття відкинутості (не намалював себе), висловила і сильне прагнення теплих емоційних контактів, відчуття спільності (зобразив близький контакт сімейства тваринок).

Великий інтерес викликають ті малюнки, у яких дитина не малює себе або замість сім'ї малює тільки себе. У обох випадках вона не включає себе до складу сім'ї, що свідчить про відсутність відчуття спільності. Відсутність у малюнку «Я» більш характерно для дітей, які почувають відторгнення, неприйняття. Презентація в малюнку тільки «Я» може вказувати на різноманітний психічний зміст залежно від контексту інших характеристик малюнка. Якщо показаній презентації властива і позитивна концентрація на малюванні самого себе (велика кількість деталей тіла, квіти, декорування одягу, великий розмір фігури), то це разом із несформованим відчуттям спільності вказує і на певну егоцентричність, істероїдні риси характеру. Якщо ж малюнок себе має маленький розмір, схематичність, якщо в малюнку іншими деталями і кольоровою гамою створено негативний емоційний фон, то можна припускати наявність почуття відторгнутості, покинутості, іноді – аутичних тенденцій.

Інформативним є і збільшення складу сім'ї. Як правило, це пов'язано з незадоволеними психологічними потребами в сім'ї. Прикладами можуть служити малюнки дітей-одинаків – вони частіше включають у малюнок сім'ї сторонніх людей. Вираженням потреби в рівноправних, кооперативних зв'язках є малюнок дитини, у якому додатково до членів сім'ї намальована дитина того ж віку (двоюрідний брат, дочка сусіди і т.п.). Презентація більш маленьких дітей вказує на незадоволені аффіліативні потреби, бажання зайняти охороняючу, керуючу, батьківську позицію стосовно до інших дітей (таку ж інформацію можуть дати і додатково до членів сім'ї намальовані собачки, кішки і т.п.).

Намальовані додатково до батьків (або замість них) дорослі, які не зв'язані з сім'єю, вказують на сприйняття неінтегративності сім'ї, на пошук людини, спроможної задовольнити потребу дитини в близьких емоційних контактах. У деяких випадках – на символічне руйнування цілісності сім'ї, помста батькам внаслідок відчуття відкинутості, непотрібності.

Розташування членів сім'ї

Воно вказує на деякі психологічні особливості взаємин у сім'ї. Сам аналіз розташування за своїм змістом співзвучний із проксемічною оцінкою групи людей, із тієї різниці, що малюнок -це символічна ситуація, створення і структурування якої залежить тільки від однієї людини – автора малюнка. Ця обставина робить необхідним (як і в інших аспектах аналізу) розрізняти, що відображає малюнок – суб'єктивно реальне (те, що сприймається), бажане або те, чого дитина боїться, уникає і т.д.

Згуртованість сім'ї, малювання членів сім'ї зі з'єднаними руками, об'єднаність їх у загальній діяльності є індикаторами психологічного добробуту, сприйняття інтегративності сім'ї, включеності в сім'ю. Малюнки з протилежними характеристиками (роз'єднаністю членів сім'ї) можуть вказувати на низький рівень емоційних зв'язків. Обережності в інтерпретації потребують ті випадки, коли близьке розміщення фігур обумовлено задумом помістити членів сім'ї в обмежений простір (човен, маленький будиночок і т.п.). Тут близьке розташування може, навпаки, свідчити про спробу дитини об'єднати, згуртувати сім'ю (з цією метою дитина звертається до зовнішніх обставин, тому що відчуває даремність такої спроби).

Психологічно цікавіші ті малюнки, у яких частина сім'ї розташована в одній групі, а одна або декілька осіб – віддалено. Якщо відокремлено дитина малює себе, це вказує на відчуття невключеності, відчуженості. У випадку відокремлення іншого члена сім'ї можна припускати негативне ставлення дитини до нього, іноді можна судити про погрозу, яка йде від нього. Частими є випадки, коли така презентація пов'язана з реальним відторгненням члена сім'ї, з малою його значимістю для дитини.

Угруповання членів сім'ї в малюнку іноді допомагають виділити психологічні мікроструктури сім'ї, коаліції. Так, наприклад, дівчинка Р., 6 років, намалювала себе поруч із матір'ю і окремо від батька з братом, ілюструючи в такий спосіб існуючу в цій сім'ї конфронтацію на ґрунті рольових розбіжностей «мужності» і «жіночності».

Як зазначалося раніше, дитина може виражати емоційні зв'язки в малюнку за допомогою фізичних відстаней. Те ж значення має і відділення членів сім'ї об'єктами, розподіл малюнка на осередки, по яких розподілені члени сім'ї. Такі презентації вказують на слабкість позитивних міжособових зв'язків.

Аналіз особливостей намальованих фігур

Особливості графічних презентацій окремих членів сім'ї можуть дати інформацію великого діапазону: про емоційне ставлення дитини до певного члена сім'ї, про те, яким дитина його сприймає, про «Я – образ» дитини, її статеву ідентифікацію і т.д.

При оцінці емоційного ставлення дитини до членів сім'ї варто звертати увагу на такі моменти графічних презентацій:

1) кількість деталей тіла. Чи присутні: голова, волосся, вуха, очі, зіниці, вії, брови, ніс, щоки, рот, шия, плечі, руки, долоні, пальці, ноги, ступні;

2) декорування (деталі одягу і прикраси): шапка, комір, краватка, банти, кишені, ремінь, ґудзики, елементи зачіски, складність одягу, прикраси, візерунки на одязі і т.п.;

3) кількість використаних кольорів для малювання фігури.

Як правило, гарні емоційні взаємини з людиною супроводжуються позитивною концентрацією на її малюванні, що в результаті відбивається в більшій кількості деталей тіла, декоруванні, використуванні різноманітних кольорів. І навпаки, негативне ставлення до людини призводить до більшої схематичності, незакінченості його графічної презентації. Іноді пропускання в малюнку істотних частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати, поряд з негативним ставленням до неї, також і на агресивні прояви щодо цієї людини.

Про сприйняття інших членів сім'ї і «Я – образу» того, хто малює, можна судити на основі порівняння розмірів фігур, особливостей презентації окремих частин тіла і усєї фігури в цілому.

Діти, як правило, найбільшими малюють батька або матір, що відповідає реальності. Проте іноді співвідношення розмірів намальованих фігур явно не відповідає реальному співвідношенню розмірів членів сім'ї – семирічна дитина може виявитися вищою і ширшою своїх батьків і т. д. Це пояснюється тим, що для дитини (як і для древнього єгиптянина) розмір фігури є засобом, за допомогою якого він виражає силу, перевагу, значимість, домінування. Так, наприклад, у малюнку дівчинки Н., 6 років, мама намальована на 1/3 більшою батька і вдвічі більшою за інших членів сім'ї. Для цієї сім'ї була характерна велика домінантність, пунітивність матері, яка справді була авторитарним керівником сім'ї. Деякі діти найбільшими або рівними за розміром з батьками малюють себе. Це пов'язано з: а) егоцентричністю дитини; б) зма-

ганням з батьком за любов матері або навпаки, виключаючи або зменшуючи при цьому «конкурента».

Значно меншими, ніж інші члени сім'ї, себе малюють діти, які: а) почувають свою незначимість, непотрібність і т.п., б) потребують опіки, турботи з боку батьків. Ілюстрацією цього становища може служити малюнок хлопчика Я., 6,5 року. У малюнку сім'ї він намалював себе ненатурально маленьким, до того ж майже вдвічі меншим, ніж намалював себе в інших ситуаціях. Аналогічна трансформація характерна і для його поведінки. Активний у групі дитячого садка, хлопчик займав позицію «маляти» вдома. Тут він використовував свою плаксивість, безпомічність як засіб привернення уваги батьків. Взагалі, при інтерпретації розмірів фігур психолог повинен звертати увагу тільки на значні спотворення, а при оцінці розмірів фігур виходити з реального співвідношення величин (наприклад, семирічна дитина в середньому на 1/3 нижча своїх батьків).

Інформативним може бути й абсолютний розмір фігур. Великі, через увесь аркуш, фігури малюють імпульсивні, упевнені в собі, схильні до домінування діти. Дуже маленькі фігури пов'язані з тривожністю, почуттям небезпеки.

При аналізі особливостей презентацій членів сім'ї потрібно звертати увагу і на малювання окремих частин тіла. Справа в тому, що окремі частини тіла, які пов'язані з певними сферами активності, є засобами спілкування, контролю, пересування і т.д. Особливості їхньої презентації можуть вказувати на певний, із ними пов'язаний, чуттєвий зміст. Коротко проаналізуємо найінформативніші в цьому плані частини тіла.

Руки є головними засобами впливу на світ, фізичного контролю поведінки інших людей. Якщо дитина малює себе з піднятими вгору руками, з довгими пальцями, то це часто пов'язано з його агресивними бажаннями. Іноді такі малюнки малюють і зовнішньо спокійні, поступливі діти. Можна припустити, що дитина почуває ворожість стосовно оточуючих, але її агресивні пориви витіснені. Таке малювання себе також може вказувати на прагнення дитини компенсувати свою слабкість, бажання бути сильним, панувати над іншими. Ця інтерпретація більш достовірна тоді, коли дитина на додаток до «агресивних» рук малює й широкі плечі або інші атрибути, символи «мужності» і сили. Іноді дитина малює всіх членів сім'ї з руками, але «забуває» намалювати їх собі. Якщо при цьому дитина малює себе ще й непропорційно маленькою, то

це може бути пов'язано з почуттям *безсилля, власної незначимості в сім'ї, з відчуттям, що оточуючі пригнічують її активність, надмірно її контролюють*. Цікаві малюнки, у яких одного із членів сім'ї намальовано з довгими руками, більшими пальцями. Частіш за все це вказує на сприйняття дитиною пунітивності, агресивності цього члена сім'ї. Те ж значення може мати і презентація члена сім'ї взагалі без рук – такими символічними засобами дитина обмежує його активність.

Голова – центр локалізації «Я», інтелектуальної і перцептивної діяльності; **обличчя** – найважливіша частина тіла в процесі спілкування. Вже діти 3 років у малюнку обов'язково малюють голову, деякі частини тіла. Якщо діти старші п'ятилітнього віку (нормального інтелекту) у малюнку пропускають частини обличчя (очі, рот), це може вказувати на серйозні порушення у сфері спілкування, відгородженість, аутизм. Якщо при малюванні інших членів сім'ї пропускається голова, риси обличчя або штрихується все обличчя, то це часто пов'язано з конфліктними стосунками з даною особою, ворожим ставленням до неї.

Вираз обличчя намальованих людей також може бути індикатором почуттів дитини до них. Проте треба мати на увазі, що діти схильні малювати усміхнених людей, це своєрідний «штамп» у їхніх малюнках, але це зовсім не означає, що діти так сприймають оточуючих. Для інтерпретації малюнка сім'ї вираз обличчя значимим є тільки в тих випадках, коли різні особи відрізняються одна від одної виразом обличчя. У цьому випадку можна думати, що дитина свідомо або несвідомо використовує вираз обличчя як виразний засіб – це характерно для старших. Наприклад, хлопчик Р., 9 років, останній син у сім'ї, який має, на відміну від своїх братів, фізичний дефект і не має таких, як вони, успіхів у навчанні і спорті, у малюнку висловив своє почуття неповноцінності, зображуючи себе значно меншим, з опущеними вниз кутиками губ. Ця графічна презентація «Я» явно відрізнялася від інших членів сім'ї – великих і усміхнених.

Дівчатка більше за хлопчиків приділяють увагу малюванню обличчя, зображують більше деталей. Вони помічають, що матері багато часу приділяють догляду за обличчям, косметиці і самі поступово засвоюють цінності дорослих жінок. Тому концентрація на малюванні обличчя може вказувати на статеву ідентифікацію дівчинки. У малюнках хлопчиків цей момент може бути пов'язаний із занепокоєністю своєю фізичною красою, прагненням

компенсувати свої фізичні вади, формуванням стереотипів жіночої поведінки.

Презентація **зубів** і виділення **рота** зустрічається в дітей, які схильні до оральної агресії. Якщо дитина так малює не себе, а іншого члена сім'ї, то це часто пов'язано з почуттям страху, ворожістю цієї людини до дитини.

Існує закономірність, що з віком малюнок людини збагачується все новими **деталлями**. Діти 3-5 років у більшості випадків малюють «головонога», а в 7 років – презентують уже багату схему тіла. Для кожного віку характерні певні деталі і їхнє пропускання в малюнку, як правило, пов'язане із запереченням якихось функцій, із конфліктом. Якщо дитина 7 років не малює однієї з цих деталей: голови, ока, носа, рота, рук, тулубу, ніг – на це треба звернути увагу. Прикладом можуть бути малюнки хлопчика Г., 7 років. Він ніколи не малював нижньої частини тіла. У бесіді з батьками з'ясувалося, що в них велику тривогу викликав інтерес Г. до своїх статевих органів. Декілька разів він був навіть покараний за таку «пізнавальну» діяльність, яку батьки сприйняли як мастурбацію. Таке поводження батьків індукувало в дитини почуття провини, заперечення функцій нижньої частини тіла, що вплинуло на його «Я – образ».

У дітей старших 5,5-6 років у малюнках вирізняються дві різні схеми малювання індивідів різної статевої приналежності. Наприклад, тулуб чоловіка малюється овальної форми, жінки – трикутної або статево розходження виражаються іншими засобами. Якщо дитина малює себе так само, як і інші фігури тієї ж статі, то можна говорити про адекватну статеву ідентифікацію. Аналогічні деталі і колір у презентації двох фігур, наприклад, сина і батька, можна інтерпретувати як прагнення сина бути схожим на батька, ідентифікацію з ним, гарні емоційні контакти.

Аналіз процесу малювання

При аналізі процесу малювання варто звертати увагу на: послідовність малювання членів сім'ї; послідовність малювання деталей; стирання; повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур; паузи; спонтанні коментарі.

Інтерпретація процесу малювання в загальному реалізує тезу про те, що за динамічними характеристиками малювання криються зміни думки, актуалізація почуттів, напруги, конфлікти, вони відбивають значимість певних деталей малюнка дитини. Інтерпретація процесу малювання потребує творчого підключення

всього практичного досвіду психолога, його інтуїції. Незважаючи на великий рівень непевності, саме цей рівень аналізу часто дає найбільш змістовну, глибоку, значиму інформацію. У своєму аналізі означимо лише деякі загальні тенденції.

Близько 38% дітей першими малюють фігуру матері, 35% – себе, 17% – батька, 8% – братів і сестер. Як при розповіді дитина починає з головного, так і в малюнку першим зображує найбільш значиму, головну або найбільш емоційно близьку людину. Такий частотний розподіл, напевно, зумовлений тим, що в нашій культурі мати часто є ядром сім'ї, виконує найбільш важливі функції в сім'ї, більше часу буває з дітьми; більше, ніж інші, приділяє їм уваги. Те, що часто діти першими малюють себе, напевно, пов'язано з їхнім егоцентризмом як віковою характеристикою. Виходячи з цього, послідовність малювання більш інформативна в тих випадках, коли дитина в першу чергу малює не себе і не матір, а іншого члена сім'ї. Частіше це найбільш значима особа для дитини або людина, до якої вона прив'язана.

Примітними є випадки, коли дитина останньою малює матір. Часто це пов'язано з негативним ставленням до неї.

Послідовність малювання членів сім'ї може бути більш вірогідно інтерпретована в контексті аналізу особливостей графічної презентації фігур. Якщо намальована першою фігура є найбільшою, але намальована схематично, не декорована, то така презентація вказує на значимість цієї особи, силу, домінування в сім'ї, але не вказує на позитивні почуття дитини до неї. Проте, якщо перша фігура намальована старанно, декорована, то можна думати, що це улюблений член сім'ї, що дитина шанує її і хоче бути на нього схожою.

Як правило, діти, отримавши завдання намалювати сім'ю, починають малювати членів сім'ї. Деякі ж діти спочатку малюють різноманітні об'єкти, лінію основи, сонце, меблі і т.д. і лише в останню чергу приступають до зображення людей. Є підстава вважати, що така послідовність виконання завдання є своєрідною захисною реакцією, за допомогою якої дитина відсуває неприємне йому завдання в часі. Найчастіше це спостерігається в дітей із неблагополучною сімейною ситуацією, але це також може бути наслідком поганого контакту дитини з психологом.

Повернення до малювання тих же членів сім'ї, об'єктів, деталей вказує на їхню значимість для дитини. Як мимовільні рухи

людини іноді показують актуальне утримання психіки, так повернення до малювання тих же елементів малюнка відповідає «руху» думки, ставленню дитини і може вказувати на домінуюче переживання, яке пов'язане з певними деталями малюнка.

Паузи перед малюванням певних деталей, членів сім'ї найчастіше пов'язані з конфліктним ставленням і є зовнішнім проявом внутрішнього дисонансу мотивів. На несвідомому рівні дитина ніби вирішує, малювати їй чи ні людину або деталь, які пов'язані негативними емоціями.

Стирання намальованого, перемальованого може бути пов'язане як із негативними емоціями щодо члена сім'ї, що малюється, так і з позитивними. Вирішальне значення має кінцевий результат малювання. Якщо стирання і перемальовування не призвели до помітної кращої графічної презентації – можна судити про конфліктне ставлення дитини до цієї людини.

Спонтанні коментарі часто проясняють зміст того, що малюється. Тому до них треба уважно прислухатися. Також треба мати на увазі, що іррелевантні коментарі все ж є засобом ослаблення внутрішньої напруги, і їхня поява супроводжує найбільш емоційно «заряджені» місця малюнка. Це може допомогти спрямувати в потрібне русло і питання після малювання, і сам процес інтерпретації.

Метод Л. Кормана

Інструкція: «Намалюй якусь сім'ю так, як ти собі її уявляєш. Якщо хочеш, можеш додати до малюнка інші деталі».

Інтерпретація результатів:

Структура малюнка

Щодо основної структури малюнка, то можна сказати, що у найраціональніших натур переважають ізольовані фігури, які не входять між собою в контакт, у той час як найбільш чутливі діти схильні зображати сім'ю з більшою динамікою, наприклад, зайнятою якоюсь діяльністю, що знаходиться в русі.

Найпривабливіший персонаж

Якщо такий є на малюнку, то його можна визначити за такими ознаками: найважливіший, найпривабливіший персонаж малюється першим, причому першим зліва, на першому плані; він вищий і більший за інші персонажі; виконаний із більшою любов'ю, кожна окрема деталь доведена до кінця; інші фігури повернені в його бік і дивляться на нього.

Найближчого досліджуваному члена сім'ї можна впізнати за одягом, що відрізняє його від інших, але схожий на одяг персонажа, з яким ототожнює себе досліджуваний. Зазвичай це один із братів або сестер, із якими у нього склалися добрі стосунки.

Найменш привабливий персонаж

Протилежний, найнепривабливіший персонаж на малюнку – найменший з усіх, виконується останнім і знаходиться осторонь від інших фігур, ніби забутий усіма. Цей персонаж наприкінці роботи може бути перекреслений декількома штрихами олівця або стертий гумкою.

Стосунки між персонажами

Варто звернути увагу на таке: чи існує взаємозв'язок між тим, що зобразила дитина, і реальним життям сім'ї. Якщо, наприклад, персонажі тримаються за руки, або, навпаки, стоять спиною один до одного, це може відповідати, або суперечити, реальній ситуації в сім'ї. Якщо два персонажі зображені поруч, це слід розуміти як сприймання дитиною їх особливої близькості, якій вона надає значення і яка може відповідати або не відповідати дійсності. Якщо якийсь персонаж віддалений на малюнку від інших фігур, це може говорити про дистанцію, яку дитина помічає в житті.

Іноді дитина малює себе набагато яскравіше і детальніше, ніж батьків, які ніби створюють їй фон. Такі малюнки часто виявляють ставлення дитини до себе як до когось важливого, унікального, а до інших – як до менш важливих і привабливих. Це може бути пов'язано з тим, що батьки, незадоволені собою, життям і навколишнім світом, починають реалізувати свої надії через свою дитину, ставлячи себе на другорядну позицію відносно неї.

Мізерно маленька, безвладна фігурка в оточенні батьків, у якій дитина визнає себе, може виражати її безпомічність, необхідність турботи про себе. Це може бути пов'язано з тим, що дитина звикла до атмосфери постійної і надмірної опіки, що оточує її в сім'ї (часто це спостерігається в сім'ях із єдиною дитиною), тому вона відчуває себе слабкою і навіть може зловживати цим, маніпулюючи батьками і постійно вимагаючи від них допомоги й уваги.

До малюнка сім'ї дитина може додати як людей, так і тварин для заповнення пустот, що відчуває в реальному житті. Так, єдині діти, наприклад, дуже часто включають у свій малюнок двоюрід-

них сестер або братів, кішок, собак та ін., що виражає дефіцит близького спілкування з іншими дітьми і потребу мати постійного супутника в іграх, з яким можна було б спілкуватися на рівних.

Фігура людини, розташована поруч із фігурою батька, вказує на сильне почуття суперництва і бажання дитини посісти таке ж важливе й авторитетне місце в сім'ї, як і батько. Кіт, зображений поруч з одним із членів сім'ї (якщо, звичайно, у будинку немає ніякого kota), свідчить про бажання великої любові й прихильності з боку зображеного поруч із котом персонажа.

Батьки

Зазвичай батьки зображуються парою, батько вище і зліва, мати нижче і праворуч, за ними впливають інші фігури в порядку значимості. Необхідно пам'ятати, що зображення сімейної пари може мати різний зміст залежно від того, об'єднана пара чи ні. Дитина, що живе з одним із батьків, але зображує їх разом, виражає цим своє бажання того, щоб їхній союз відновився. Якщо дитина малює одного з батьків, з яким живе, то це означає прийняття нею реально існуючої ситуації, до якої дитина більш-менш адаптувалася, оскільки явище окремого проживання батьків у нашому суспільстві поширене, і діти до цього звикають.

За допомогою ізольованого розташування фігур батьків дитина виражає своє неусвідомлене бажання. Скажімо, у тому випадку, коли осторонь зображена фігура одного з батьків тієї ж статі, що і дитина, то це можна інтерпретувати як бажання дитини бути з тим із батьків, хто має протилежну стать. Ревнощі, викликані едіповим комплексом, є цілком нормальним явищем для дитини до досягнення нею періоду статевого дозрівання. Зворотне явище, коли фігура дитини і одного із батьків протилежної статі віддалені один від одного, може розглядатися як порушення, хоча і незначне, проявів нормальних почуттів і бажань, виражене у відмові від кращих стосунків саме з одним із батьків іншої статі.

Іноді мати, яка для стороннього спостерігача й у власних очах сприймається турботливою, високоморальною, люблячою, для дитини є психотравмуючим фактором, тому що сприймається нею як людина, що не дозволяє дитині бути самостійною. Якщо у дитини склався образ одного з батьків як домінуючої, агресивної людини, то вона схильна зобразити таку фігуру більших розмірів порівняно з фігурами інших членів сім'ї, без урахування їх реальних фізичних розмірів. Якщо хтось із батьків сприймається

загрозливим, то його образ доповнюється великими руками, і навпаки: слабкі, що не сприймаються всерйоз, батьки малюються з маленькими руками або взагалі без них.

Ідентифікація

Дитина здатна відносно просто ототожнювати себе з тими персонажами, яких зображує. Зазвичай це персонаж, у якому вона себе бачить, її віку, її статі і який розміщується у віковому порядку в сім'ї.

Крім того, вона може ототожнювати себе і з іншим персонажем – батьком, матір'ю, старшим або молодшим братом. Ідентифікація з одним із батьків своєї статі відповідає реальній ситуації і бажанню мати кращі стосунки з тим із батьків, хто має протилежну стать. Ідентифікація зі старшим братом незалежно від статі також є нормальним явищем, особливо якщо є суттєва різниця у віці.

Зверніть увагу на такий факт: дитина може ототожнювати себе і з додатковими персонажами, що не входять до складу сім'ї.

Коли дитина зображує на малюнку найменш привабливий персонаж (малюється зазвичай осторонь від усіх, має нечіткі обриси фігури, стирається гумкою після початку малювання), це не означає, що вона не ідентифікує себе з ним, не стає на його місце. Цієї помилки часто припускаються навіть психологи, вважаючи, що дитина може ідентифікувати себе з чітко вималюваними, завершеними фігурами персонажів, але не з тими, які ніби перебувають у тіні. Якщо ви уважно спостерігатимете за її малюнками, послухаєте пояснення, то побачите, що вона може ідентифікувати себе навіть із найменш привабливими персонажами. Саме тут і криється проблема: дитина, що ідентифікує себе з ізольованим від усіх персонажем, нечітко зображеним або стертим, відчуває великі труднощі і напруженість у стосунках в сім'ї і самим собою.

Наявність або відсутність того чи іншого члена сім'ї

Іноді в малюнках дітей, яким з тих чи інших причин довелося розлучитися зі своїми батьками, не зустрічається жодного члена сім'ї. Для них типове детальне зображення будинку – символу сім'ї, на який дитина дивиться з ностальгічним, але прихованим бажанням; сонця – символу материнської турботи і любові. Цим символічно виражається значимість для дитини сім'ї і тих стосунків, що існували. Не малюючи членів сім'ї, дитина ніби відмовляється, відвертається від них, оскільки спогади про них пов'язані

з негативними переживаннями (почуття покинутості, нелюбові), і дитина уникає цієї теми.

Якщо між персонажем, із яким ідентифікує себе дитина, і персонажем, поруч із яким вона зображена, є підкреслена дистанція або сама дитина взагалі відсутня на малюнку, то, швидше за все, інтерпретація така: дитина страждає від ізоляції і самотності в сім'ї, проте часто почуття ці згодом зникають.

Виключення себе спостерігається в малюнках дітей із почуттям неповноцінності або відчуттям відсутності спільності. Батьківське невдоволення, надмірна критичність, порівняння з братами чи сестрами в не вигідному для неї світлі призводять до зниження самоповаги і пригнічення в дитини ініціативності і волі до досягнень.

Менш помітна демонстрація тих же проблем спостерігається, коли дитина малює себе останньою з усіх членів сім'ї. Це не скромність, а занижений статус. Це особливо значимо, якщо всі інші розташовані в хронологічному порядку (по старшинству) і автор малюнка не є наймолодшим.

Ці спостереження підводять нас безпосередньо до проблеми тривожного стану. Занепокоєння, тривожність проявляються у дитини так, як і у дорослого (як наслідок страху перед уявлюваною загрозою, що виходить від певного джерела, яке легко можна впізнати). Тривожність сприймається дитиною як реальність, яку неможливо витримати, оскільки вона є причиною страждань.

Розглянемо декілька прикладів із клінічного досвіду. Ось досить поширена ситуація: дитина ревнує до маленького брата через те, що тому дістається частина любові й уваги батьків, але вона стримує прояви агресивності, бо відчуває, що батькам це може не сподобатися; вона відчуває страх, що її ревності будуть помічені і вона буде покарана позбавленням любові з боку батьків надалі. Яким буде малюнок такої дитини? Молодший брат просто не буде зображений на малюнку. Заперечуючи його існування, дитина знімає проблему, усунувши її джерело.

Вона може також зобразити на малюнку тільки молодшого брата, виключивши себе зі складу сім'ї, ідентифікуючи себе із суперником, який користується увагою і любов'ю батьків. Звільняючи себе від сімейних зв'язків і ідентифікуючись з молодшим братом, дитина одночасно заперечує існування проблеми і пов'язаного з нею почуття тривожності.

Тривожність і агресивність часто виражаються в тому випадку, коли вони не пов'язані з почуттям провини, що змушує дитину малювати себе в образі малоцінного персонажу, який знаходиться в оточенні великих і кровожерливих тварин, котрі символізують зовсім інший зміст, ніж образи маленьких і ніжних тварин. У одному із дитячих малюнків був вовк, зображений між дитячим ліжком брата досліджуваного і персонажем, із яким він ідентифікував себе, – це бажання «з'їсти» молодшого брата.

Метод Р. Бернса

Кінестичний малюнок сім'ї (КМС)

Інструкція: «Намалюй усіх членів твоєї сім'ї, де кожен зайнятий якоюсь справою. Намагайся передати всі деталі. Не поспішай і по можливості нічого не пропускай».

Після виконання тесту під час бесіди попросіть дитину пояснити, якою діяльністю займаються зображені персонажі. Інші спостереження щодо послідовності появи персонажів, їх розташування по зонах листка і т. д. можна проводити, виходячи із загальних правил методу Кормана.

Інтерпретація результатів:

Рух

Під рухом розуміють зображення енергії, форму чуттєвих відносин між персонажами, будь то любов, страх, суперництво, залежність або, як це часто має місце, поєднання всього перерахованого вище, а також інші почуття. Типовою формою позитивного уявлення цієї узагальненої енергії є гра в м'яч. Коли на малюнку з'являються зайняті подібною діяльністю персонажі, необхідно усвідомлювати те, що дитина визнає існування між ними зв'язку, особливого взаємного інтересу й одночасно наявність суперництва, конкуренції за вплив у сім'ї. Зверніть увагу, у кого знаходиться м'яч і як цей персонаж розташований. М'яч, що знаходиться між двома або декількома персонажами, вказує на баланс любові і суперництва. М'яч, намальований біля голови одного з персонажів, означає, що дитина визнає за ним активну вирішальну роль у динаміці сімейного життя. М'яч, що лежить або підстрибує біля ноги, який не піддається контролю персонажа, означає, що енергія суперництва розподілена нерівномірно і дитина розуміє неадекватну роль цього персонажа.

Інший варіант зображення енергії ми спостерігаємо на малюнках із різноманітними перешкодами. Дитина, використовуючи

символи у вигляді стіни, дороги, геометричних фігур, відокремлює персонажі один від одного, але в дійсності ці символи означають більш глибокий поділ, що слід розуміти як ізоляцію або обмеження в міжособистісних стосунках.

Отже, зображення між персонажами небезпечних для життя предметів (зброя, навіть іграшкова, особливо ножиці, столові ножі і т. д.) вказує на агресивність, існування проблеми суперництва.

Манера малювання

Під манерою розуміють спосіб поведінки дитини з аркушем паперу і персонажем незалежно від їх тематичного значення.

Типовою манерою малювання є розподіл аркуша паперу на квадратні або прямокутні простори і заповнення їх за принципом коміксів або використання інших прийомів. Наприклад, ізолювання персонажа за допомогою предмета, що стосується його діяльності, мотузки або стіни, що фарбує батько, прасувальної дошки, якою користується мама. Коли в малюнок вводиться тільки один персонаж, це значить, що дитина переживає цей випадок як особливий, як проблему, відмінну від інших.

Дитина, що почувається в сім'ї невпевнено, користується для передачі своєї невпевненості найбільш простою технікою: підусіма фігурами вона проводить лінію, ніби даючи їм опору. Чим сильніша нестабільність у стосунках в сім'ї, тим більше дитина відчуває необхідність надання малюнку сім'ї тривкої і надійної опори, часто у вигляді жирної лінії.

Якщо, навпаки, дитина проводить лінію тільки під одним персонажем, то, очевидно, почуття нестабільного, невпевненого стану проявляється саме в цього персонажу, із котрим дитина може ідентифікувати себе.

Метод «заперечення», подібний до методу «найменш привабливого персонажа» у тесті Кормана, використовується дитиною для «маргіналізації персонажу», ізоляції його за допомогою розташування на полях листка або розміщення його в квадрат. Такою технікою користуються в більшості випадків більш боязкі діти, які зазвичай не виявляють агресивності до інших і намагаються триматися осторонь.

Лінії, хмари або дощ у верхній половині аркуша свідчать про тривожність і страх через небезпеку, що загрожує.

Якщо дитина складає аркуш, щоб розділити його на декілька частин за кількістю персонажів, яких збирається намалювати,

це також свідчення тривожного стану і занепокоєння, що згодом можуть підтвердитися елементами малюнка.

Вцілому подібні почуття (тривожність, страх, депресія) відбивають захисну реакцію дітей, що не додержуються правил завдання, визначених із самого початку, і не домальовують фігури або обмежуються лише зображенням фігур, не позначивши їхньої діяльності, а тільки зобразивши їхню позу. У цьому випадку вам не варто тривожитися, тому що ви, певно, просто вибрали невдалий момент. Відкладіть виконання тесту на інший день.

Символи

Йдеться про ті елементи, що мають подвійний зміст – один очевидний, а інший прихований, який потребує розшифрування. Це звичайні предмети, які на малюнку набувають зовсім іншого змісту, що відрізняється від очевидного в реальному житті.

Ми вже згадували про м'яч і гладильну дошку – але стосовно їх функцій, пов'язаних із діяльністю персонажа. Тут же, навпаки, мова йде про предмети, що виконують функції безвідносно до когось із персонажів. Вони присутні, можна сказати, випадково, для заповнення пустот на аркуші (що, втім, не зовсім випадково). Нижче наведено перелік деяких предметів і явищ, що символізують собою певний душевний стан дитини.

Якщо на малюнку з'являються джерела світла і тепла (вогонь, лампочки, свічка і т.д.), це треба інтерпретувати як підкреслене вираження бажання дитини мати наставника, людину, що веде по життю, а також потребу в теплі і любові, оскільки дитина відчуває її слабкий прояв із боку персонажу, зображеного з джерелом світла. Досить часто зображується картина сімейного життя, де батько палить люльку або запалює камін, а мама прасує. Типовий також мотив величезного червоно-жовтого сонця на небі або лампочки, що світить над головами в кімнаті.

Зображення бруду у всіх можливих варіантах (звалені в купу брудні тарілки, купа брудного листя у саду, брудні плями на підлозі і т.д.) вказує на внутрішнє занепокоєння дитини через неприємні для неї моменти: внутрішня дисгармонія, дії і вчинки, що викликають у неї почуття сорому і провини і т.д.

Вода, лід, дощ, зірки, холодильник і усе, що стосується холоду, є ознаками депресивного настрою в даний момент або потенційно.

Те ж саме має місце, якщо дитина малює ліжка і людей, що лежать на них сплячими або хворими, недвозначно ідентифікуючи себе з ними.

Символи суперництва – зображення спортивних ігор і будь-якого спортивного інвентаря. Те ж саме стосується зображення кішки і собаки, особливо якщо вони включені в гру. Квіти і метелики свідчать зазвичай про реальний або бажаний спокій.

Повітряні кульки і повітряні змії, навпаки, означають почуття тиску, якого дитина намагається позбутися. Дитяче ліжечко або колиска вказує на агресивність, «полонення», якщо можна так висловитися, можливо, навіть стосовно молодшого брата: ліжечко і колиска є символами позбавлення волі, покарання.

Агресивність передається також за допомогою зображення таких предметів, як барабан, зброя, молот, мотика або просто граблі, а також диких тварин (наприклад, відвідання зоопарку), яких дитина розміщує в клітці, тобто за бар'єр, за яким знаходяться також маленькі діти.

Дорожні знаки відображають стримування емоційності, підпорядкування правилам, які нав'язуються дитині більше школою, ніж сімейним або релігійним впливом. Символами влади і погрози є мітла, вибивалка для одягу, пілососи, вантажівки, промислова техніка (екскаватори, крани), поїзди.

6.2. Тест «Ризик»

Мета: Дослідження рівня потреби у гострих відчуттях різного роду.

Необхідний матеріал: Текст опитувальника, папір, ручка.

Хід виконання: Досліджуваним пропонується така інструкція: *«Вашій увазі пропонується ряд тверджень, які об'єднані у пари. З кожної пари Вам необхідно обрати одне, яке найбільш характерне для Вашої поведінки, і позначити його».*

Текст опитувальника

1. А) Я б надав перевагу роботі, що потребує багатьох роз'їздів, мандрівок.

Б) Я б надав перевагу роботі на одному місці.

2. А) Мене бадьорить свіжий, прохолодний день.

Б) У прохолодний день я не можу дочекатися, коли потраплю додому.

3. А) Мені не подобаються усі тілесні запахи.

Б) Мені подобаються деякі тілесні запахи.

4. А) Мені не хотілося б спробувати який-небудь наркотик, який міг би здійснити на мене невідомий вплив.

Б) Я б спробував який-небудь із незнайомих наркотиків, що викликає галюцинації.

5. А) Я б хотів життю в ідеальному суспільстві, де кожна людина безпечна, надійна і щаслива.

Б) Я б надав перевагу жити у невизначені, смутні дні нашої історії.

6. А) Я не терплю їздити з людиною, яка любить швидкість.

Б) Іноді я люблю їздити на машині дуже швидко, оскільки це мене збуджує.

7. А) Якби я був продавцем-комівояжером, то надав би перевагу стабільному окладу, а не відрядну зарплатню з ризиком заробити мало або нічого.

Б) Якщо б я був продавцем-комівояжером, то хотів би працювати відрядно, оскільки я мав би можливість заробити більше, ніж працюючи за оклад.

8. А) Я не люблю сперечатися з людьми, чиї переконання різко відрізняються від моїх, оскільки такі суперечки завжди

Б) Я вважаю, що люди, які не згодні з моїми переконаннями, більше стимулюють, ніж люди, які згодні зі мною.

9. А) Більшість людей витрачають в цілому дуже багато грошей на страхування.

Б) Страхування – це те, без чого не може дозволити собі обійтись жодна людина.

10. А) Я б не хотів опинитись загіпнотизованим.

Б) Я б хотів спробувати опинитися загіпнотизованим.

11. А) Найбільш важлива мета в житті – жити на повну катушку і взяти від неї стільки, скільки можливо.

Б) Найбільш важлива мета в житті – отримати спокій і щастя.

12. А) В холодну воду я заходжу поступово, даючи собі час звикнути до неї.

Б) Я люблю одразу пірнути або стрибнути в море або холодний басейн.

13. А) У більшості видів сучасної музики мені не подобається безладність та дисгармонійність.

Б) Я люблю слухати нові і незвичні види музики.

14. А) Найгірший соціальний недолік – бути грубою, невихованою людиною.

Б) Найгірший соціальний недолік – бути нецікавою людиною, занудою.

15. А) Я надаю перевагу емоційно-виразним людям, навіть якщо вони трохи невірноважені.

Б) Я надаю перевагу людям більш спокійним, навіть «відрегульованим».

16. А) У людей, які їздять на мотоциклах, мабуть, є якась несвідома потреба завдати собі біль, шкоду.

Б) Мені б сподобалось керувати мотоциклом або їздити на ньому.

Обробка результатів:

Отримані відповіді співвідносяться з ключем.

Ключ:

1. А	5. Б	9. А	13. Б
2. А	6. Б	10. Б	14. Б
3. Б	7. Б	11. А	15. А
4. Б	8. Б	12. Б	16. Б

Кожна відповідь, що збігається з ключем, оцінюється в один бал. Отримані бали сумуються. Сума збігів і є показником рівня потреби в гострих відчуттях.

Інтерпретація результатів та висновки:

Пошук нових відчуттів має велике значення для людини, оскільки стимулює емоції і уяву, розвиває творчий потенціал, що в кінцевому результаті веде до особистісного зростання.

Високий рівень потреб у гострих відчуттях (*11-16 балів*) означає наявність схильності, можливо безконтрольної, до нових вражень, що «лоскочуть нерви», що часто може провокувати досліджуваного на участь у ризикованих авантюрах.

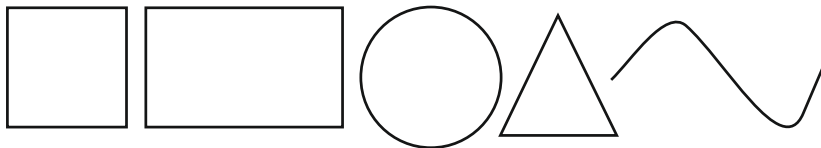
Від *6 до 10 балів* – середній рівень. Він свідчить про вміння контролювати такі потреби, про помірність у їх задоволенні, тобто, з одного боку, про відкритість новому досвіду, з іншого – про стриманість і поміркованість у критичні моменти життя.

Низький рівень (від *0 до 5 балів*) визначає перевагу перестороги і обережності на шкоду отриманню нових вражень від життя. Досліджуваний з таким показником надає перевагу стабільності і впорядкованості.

6.3. Психогеометричний тест (Сьюзен Диллінгер)

Мета: Вивчення особливостей особистості за вибором геометричних фігур.

Інструкція: «Виберіть із п'яти фігур ту, стосовно якої Ви можете сказати: це-Я. Спробуйте відчутти свою форму! Якщо Вам буде важко зробити це, то виберіть фігуру, яка першою привернула вашу увагу. Потім прорангуйте фігури, які залишилися поза вашою увагою і запишіть їхні назви під відповідними номерами. Остання фігура, під номером 5, буде точно не Вашою формою, тобто формою, яка пасує Вам найменше».

Коротка психологічна характеристика основних «форм» особистості

Квадрат. Якщо вашою основною формою є квадрат, то ви невтомний працівник. Працелюбність, наполегливість, потреба доводити розпочату справу до кінця, старанність, яка дозволяє досягати завершення роботи, – це те, чим відомі істинні «люди-квадрати». Витривалість, терпіння і методичність зазвичай роблять їх висококласними спеціалістами у своїй галузі. Цьому сприяє невтомна потреба в інформації та колекціонування найнеймовірніших відомостей.

«Люди-квадрати» скоріше «вираховують» результат, аніж здогадуються про нього. Вони надзвичайно уважні до деталей, дрібниць, а також люблять раз і назавжди заведений порядок. Усі ці якості сприяють тому, що «квадрати» можуть стати відмінними адміністраторами, виконавцями, але рідко бувають хорошими розпорядниками, менеджерами. Звичайно, всі названі чесноти «людей-квадратів» мирно співіснують зі слабкими місцями.

Прямокутник. Символізує стан переходу та змін. Це люди, незадоволені тим способом і стилем життя, який вони ведуть у даний час, а тому перебувають у пошуках кращого становища.

Найбільш характерні риси «прямокутників» – непослідовність і непередбачуваність вчинків упродовж перехідного періоду. Як і у всіх людей, у «прямокутників» виявляються і позитивні якості, що приваблюють до них оточуючих. Це, перш за все, допитливість, жвавий інтерес до всього, що відбувається, та сміливість. Правда, іншою стороною цього явища є надмірна до-

вірливість, навіюваність, наївність. Тому «прямокутниками» легко маніпулювати.

Якщо ви справді маєте «прямокутну форму», будьте обережні! І пам'ятайте, що «прямокутність» – це лише стадія. Вона мине – і ви вийдете на новий рівень особистісного розвитку та збагатитесь набутим досвідом.

Коло. «Люди-кола» – це найкращі комунікатори серед п'яти форм, насамперед тому, що вони найкращі слухачі. Вони володіють високою чутливістю, розвинутою емпатійністю – здатністю співпереживати, співчувати, емоційно відгукуватися на переживання іншої людини. «Людина-коло» відчуває чужу радість і відчуває чужий біль, як свій власний. «Люди-кола» відмінно «бачать» людей і в одну мить можуть розпізнати облудника і брехуна. Вони «вболівають» за свій колектив і високопопулярні серед колег по роботі. Але, як правило, вони слабкі менеджери і керівники у сфері бізнесу.

По-перше, «люди-кола», через їх спрямованість більше на людей, ніж на справу, надто стараються догодити кожному. По-друге, «Кола» не відрізняються рішучістю. Якщо їм випадає керувати, то вони обирають демократичний стиль керівництва і намагаються обговорити практично будь-яке рішення з більшістю та заручитися їх підтримкою.

Можна сказати, що «кола» – природжені психологи. Для того, щоб очолити серйозний бізнес, «людям-колам» бракує організаторських навичок.

Трикутник. Ця форма символізує лідерство, і багато «трикутників» вбачають у цьому своє призначення: «Народжені, щоб бути лідерами». Найхарактернішою особливістю «людей-трикутників» є здатність концентруватися на головній меті. Вони – енергійні, сильні особистості, які ставлять прозорі цілі і, як правило, досягають їх.

«Люди-трикутники» дуже впевнені в собі, хочуть бути у всьому правими. Це робить їх особистостями, які постійно конкурують з іншими. «Трикутник» – це установка на перемогу.

Із «трикутників» виходять прекрасні менеджери найвищого рівня управління. Саме до таких висот вони і прагнуть. І допомагає їм у цьому ще одна якість – майстерність «політичної інтриги». Узагалі, «трикутники» дуже симпатичні, привабливі люди,

які змушують все і всіх обертатися навколо себе і без яких наше життя втратило б усю гостроту відчуттів.

Зигзаг (хвилясті лінії). Ця фігура символізує креативність, творчість. Це найбільш унікальна і єдина розімкнута фігура з п'яти. Якщо ви чітко обрали хвилясту лінію як свою основну форму, то ви, швидше за все, істинний «право-півкульний» мислитель, вільнодумача людина.

«Зигзаги» схильні бачити світ постійно змінним. Тому для них немає нічого більш нудного, як речі, які ніколи не змінюються: постійність, шаблон, правила та інструкції; люди, які завжди з усім погоджуються або роблять вигляд, що погоджуються.

«Зигзаги» просто не можуть продуктивно працювати у добре структурованих ситуаціях, їм необхідна різноманітність, високий рівень стимуляції та незалежність від інших на своєму робочому місці.

«Зигзаг» – найзбудливіша з усіх п'яти фігур. При цьому «людині-зигзагу» бракує компромісності: вона нестримана, дуже експресивна, що разом з ексцентричністю часто заважає їй втілювати свої ідеї в життя.

Зміст категорій спостереження типу особистості

КВАДРАТ	ПРЯМОКУТНИК	КОЛО	ТРИКУТНИК	ЗИГЗАГ
Зовнішній вигляд чоловіка				
Консервативний, охайний, чисто виголений	Мінливий, неохайний, не в тон ситуації	Неофіційний, недбалий, молодцюватий	Модний, дорого одягнений, відповідає ситуації	Розпатланий, неохайний, демонстративний
Зовнішній вигляд жінки				
Стриманий, неяскравий, сухорлява	Мінливий, навіжений, не в тон ситуації	Неофіційний, жіночий, повна	Елегантна, дорого одягнена, доглянута	Різнорманітний, недбалий, екстравагантний
Робоче місце				
Кожна річ на своєму місці	Безладдя або еkleктика	Затишна (домашня) обстановка	Символи статусу й успіху	Занедбаність або демонстративність

Мова				
Логічна, послідовна, ясна, суха, монотонна, повільна, високий голос, мовні штампи, професійна термінологія	Невпевнена, неясна, плутана, емоційна, «паузи нерішучості», «скоромовка», високий зривистий голос, вигуки, запитання, «слова-паразити»	Непослідовна, відхилення від головної теми, плавна, емоційна, заспокійлива, швидше повільна, розслаблюючий, соковитий голос, компліменти, захоплені оцінки, «ми» переважніше «я»	Логічна, ясна, коротка, упевнена, владна, чітка, емоційна, швидка, голосний, високий голос, гостроти, жаргон	Непослідовна, асоціативна, яскрава, швидка, образна, емоційна, запальна, захоплені оцінки, багата лексика, жаргон, жарти
Мова тіла				
Скута, напружена поза, розраховані рухи, точні, скупі жести, повільна хода, безпристрасна особа, штучний або нервовий сміх, пітливість	Незграбні, різкі, уривчасті, нервові рухи, невпевнені, незакінчені жести, невпевнена, мінлива хода, бігаючий погляд, хихикання, швидке червоніння	Розслаблена поза, вільні, плавні рухи, доброзичлива посмішка, часті кивки головою в знак підтримки, мінімальна соціальна дистанція, життєрадісна хода, підкреслене доброзичливе вітання	Напружена поза, плавні, упевнені рухи, широкі, виразні жести, упевнена, енергійна хода, стиснуті губи, пронизливий погляд, владне рукошестя	Ненапружені швидко змінювані пози, швидкі плавні рухи, жвава жестикуляція, стрімка хода, жива міміка, манірність

Основні психологічні характеристики поведінки				
Організованість пунктуальність, суворе дотримання правил, інструкцій, аналітичність, уважність до деталей, орієнтація на факти, пристрасть до письмової мови, акуратність, охайність, раціональність, обережність, сухість, холодність, практичність, завзятість, наполегливість, твердість у рішеннях, терплячість, працьовитість, професійна ерудиція, вузьке коло друзів і знайомих	Мінливість, непослідовність, невизначеність, збудженість, допитливість, позитивна установка до всього нового, сміливість, низька самооцінка, непевність у собі, довірливість, нервозність, швидкі, різкі коливання настрою, запобігання конфліктів, безпам'ятність, схильність втрачати речі, непунктуальність, нові друзі, імітація поведінки інших людей, тенденція до застуд, травм,	Висока потреба в спілкуванні, контактність, доброзичливість, турбота про інших, щедрість, здатність до співпереживання, гарна інтуїція, спокій, схильність до самозвиначення і меланхолії, емоційна чутливість, довірливість, орієнтація на думку оточуючих, нерішучість, слабкий «політик», балакучість, здатність умовляти й переконувати інших, сентиментальність, потяг до минулого, схильність до громадської діяльності,	Лідер, прагнення до влади, честолюбство, установка на перемогу, прагматизм, орієнтація на суть проблеми, впевненість у собі, рішучість, імпульсивність, сила почуттів, сміливість, енергія, схильність до ризику, висока працездатність, бурхливі розваги, нетерплячість, дотепність, широке коло спілкування, вузьке коло близьких і друзів	Спрага змін, креативність, спрага знань, чудова інтуїція, одержимість своїми ідеями, мрійливість, спрямованість у майбутнє, позитивна установка до всього нового, захопленість, безпосередність, ентузіазм, непрактичність, імпульсивність, мінливість настрою, поведінка й відносин, прагнення працювати самому, відраза до паперової роботи, «душа компанії»,

	дорожньо-транспортних пригод	гнучкий розпорядок дня, широке коло друзів і знайомих		дотепність, безалаберність у фінансових питаннях, невелике коло друзів
--	------------------------------	---	--	--

III. Висновки.

На основі проведення досліджень за наданими методиками психолог-дослідник може скласти психологічну характеристику особистості досліджуваного. Наводимо приклади складання схеми спостереження за особистістю та схему складання характеристики людини (за К.К. Платоновим).

3.1. Схема спостереження за людиною для складання психологічного портрета

I. Психомоторика:

1. Моторні компоненти дій.
2. Мовні акти.
3. Міміка й пантоміміка.
4. Експресія звуків.
5. Зовнішні прояви вегетативних реакцій.

II. Типологічні особливості:

1. Сила нервових процесів.
2. Рухливість нервових процесів.
3. Урівноваженість нервових процесів.

Сильний збудливий тип (холерик):

- здатність тривалий час виконувати важку роботу, не знижуючи продуктивності;
- уміння долати труднощі й невдачі в роботі, наполегливість і завзятість у досягненні мети;
- підвищення працездатності й наполегливості в екстремальних ситуаціях;
- прагнення до самостійності, особливо в нових, незнайомих ситуаціях.

Прояв протилежних якостей є підставою до віднесення до слабого типу (меланхолік).

Сильний гальмівний тип (флегматик):

- ▶ висока працездатність у монотонній справі;
 - ▶ стриманість у спілкуванні, уміння зберігати таємниці;
 - ▶ неквапливість в ухваленні рішення;
 - ▶ міцне формування різних навичок, особливо пов'язаних з диференційованою працею;
 - ▶ неквапливість у рухах, мові, скупа міміка й пантоміміка.
- Прояв протилежних якостей є підставою до віднесення до слабого типу (меланхолік).

Рухливий тип (сангвінік):

- ▶ швидкий темп діяльності, навіть при освоєнні нової роботи;
- ▶ швидке засвоєння матеріалу й швидке його забування;
- ▶ легкість, активність у встановленні контактів, прагнення нових вражень;
- ▶ швидка адаптація в новій обстановці;
- ▶ жива мова, міміка й загальна рухливість.

Прояв протилежних якостей є підставою до віднесення до слабого типу (меланхолік).

III. Особливості інтелектуальної сфери (гірші):

1. Явна відсутність системності у викладі якого-небудь матеріалу.
2. Явно поверхневий аналіз фактів.
3. Явно необґрунтовані висновки.
4. Примітивність висновків.
5. Протиріччя власним судженням і посилання.
6. Категоричність тверджень, нічим не обґрунтованих.
7. Нездатність зрозуміти переносне значення жартів, анекдотів, прислів'їв.
8. Надмірна уразливість через явно незначний привід.

Протилежні якості є підставою для віднесення до кращих особливостей.

IV. Емоційна збудливість:

1. Яскраві мімічні реакції.
2. Яскраво виражена пантоміміка.
3. Яскраво виражені пози.
4. Сильний тремор щік, рук, губ.
5. Помітні зміни у фонації, артикуляції мови.
6. Помітні вегетативні зрушення.
7. Метушливість, нестриманість, надмірне емоційне забарвлення питань і відповідей.

8. Неадекватні емоційні реакції радості й прикрості
9. Погіршення результатів у сильних емоційних ситуаціях
10. Прагнення уникати емоційно насичених ситуацій.

V. Психопатичні риси особистості:

1. Некоригована безглузда впертість, повна відсутність ефекту від бесід і зауважень.
2. Надмірна зміна настроїв
3. Часті сварки, конфлікти, немотивована злість і брутальність
4. Надмірна догідливість, улеслива піддатливість.
5. Позерство, прагнення звернути на себе увагу будь-яким способом, яскравий егоїзм, бравування погрозами самогубства.
6. Самоприниження, пригніченість, неадекватна лякливість, наполеглива думка про самогубство.
7. Явна неадекватність поводження, навіть на шкоду собі.
8. Перекручений гіпертрофований педантизм.
9. Цинічність, підкреслена мерзенність, бравування розбещеністю.
10. Гіпертрофована сором'язливість у ставленні до протилежної статі.

3.2. Схеми складання характеристики досліджуваного

Для одержання даних щодо деяких аспектів особистості можна використати відомі методики спостереження за поведінковими реакціями в процесі спілкування з досліджуваним.

Шляхом спостереження можна оцінювати деякі індивідуально-психологічні особливості учнів. На підставі поведінкових реакцій, що найбільше часто зустрічаються в навчальній діяльності й у повсякденному спілкуванні, можна зробити висновок про силу, урівноваженість, рухливість нервових процесів.

Про силу збуджувального процесу в центральній нервовій системі можна судити по загальній працездатності й адекватності відповідей на стимули, що впливають: в «сильних» – відповідність закону сили (сильніший стимул – сильніша відповідь); у «слабких» при підвищенні сили вище деякої середньої величини спостерігається зниження сили відповіді.

У більшості випадків для відносно слабого типу нервової системи характерні також більш тонкі пороги чутливості, тривалі переживання навіть при невеликих психотравмуючих впливах.

Підставою для віднесення до переважно сильного типу нервової системи з боку порушення є такі показники:

- 1) здатність тривалий час виконувати нецікаву роботу, не знижуючи інтенсивності й продуктивності (на противагу швидкій стомлюваності, мимовільного переключення від заданої діяльності);
- 2) уміння переборювати труднощі й невдачі в роботі, прагнення до труднощів, наполегливість, завзятість у досягненні мети;
- 3) підвищення завзятості й працездатності у важких умовах, у небезпеці;
- 4) прагнення до самостійності у вчинках, особливо в нових, незнайомих ситуаціях;
- 5) здатність швидко впоратися й мобілізувати себе у випадку невдач.

Підставою для віднесення до «слабкого» типу є протилежні показники.

Про силу гальмівного процесу можна судити за здатністю до вольової затримки, швидкості формування тонких диференційовок за поведінковими реакціями, які характеризуються переважно гальмівним компонентом. Підставою для віднесення до переважно «сильного» типу нервової системи з боку гальмування є такі показники:

- 1) висока працездатність, особливо в нецікавій справі;
- 2) стриманість у вчинках, у розмові (навіть незважаючи на психотравмуючу ситуацію);
- 3) стриманість у спілкуванні (уміння зберігати цікаві новини);
- 4) неквапливість у прийнятті рішень;
- 5) швидке й міцне формування різних навичок, пов'язаних з тонкими диференційовками й вольовою затримкою;
- 6) неквапливість у русі, у мові, скупа пантоміміка, повільне й ретельне проживування продуктів їжі, міцний сон, що забезпечує найбільш повний відпочинок та інше.

Підставою для віднесення до «слабкого» типу є протилежні показники.

Про рухливість нервових процесів, йдеться насамперед про перехід від порушення до гальмування й назад, можна судити за такими показниками:

- 1) переважно швидкий темп діяльності, навіть в освоєнні нової роботи;
- 2) швидке освоєння нового матеріалу (а іноді й швидке його забування за відсутності відповідних повторень);

3) легкість і активність у нових знайомствах, прагнення до нових вражень;

4) швидке освоєння, швидка адаптація в новій обстановці;

5) швидке засинання або пробудження,

6) жива мова, міміка, загальна рухливість.

Підставою для включення в групу інертних є протилежні ознаки.

За допомогою спостереження психолог може оцінити інтелектуальні здібності учнів, їхнє вміння оперувати інформацією, логічно, системно й послідовно викладати думки. Варто навчити психолога звертати увагу в ході спостереження за досліджуваними на такі характеристики їхньої інтелектуальної сфери:

1) відсутність системності у викладі будь-якого матеріалу;

2) поверхневий аналіз факторів;

3) необґрунтовані висновки;

4) примітивність висновків;

5) суперечливість власним посиланням;

6) категоричність тверджень, нічим не обґрунтованих;

7) абсурдність висновків, заяв;

8) нездатність зрозуміти переносне значення жартів, прислів'їв;

9) надмірна уразливість через явно незначні приводи.

У процесі спілкування (і накопичення психодіагностичної інформації) досвідчений педагог може зібрати певні відомості про наявність в деяких учнів підвищеної нервозності, психопатичних рис. Судити про такі риси можна з ряду ознак. При цьому вчитель не має права робити остаточний висновок, а повинен звернутися по консультацію до психіатра.

Ознаки психопатичних рис характеру

Перша ознака:

1) некорегована (непояснена, неусвідомлена) безглузда впертість, повна відсутність ефекту від бесід і стягнень;

2) надмірно швидка зміна настроїв, захоплень, нестійке поводження, постійні легковажні вчинки.

Друга ознака:

1) часті сварки, конфлікти з товаришами, немотивована брутальність, злість, постійні сперечання;

2) надмірна догідливість, улесливість, піддатливість.

Третя ознака:

1) позерство, прагнення привернути до себе увагу будь-яким

способом, яскраво виражений егоїзм, бравування погрозами са-могубства;

2) самоприниження, пониженість, постійна пригніченість, неадекватна лякливість, наполегливі думки про самогубство.

Четверта ознака:

1) явна неадекватність поведінки, навіть на шкоду собі, вчинки без пояснень, неорганізованість у поведінці;

2) спотворний, гіпертрофований педантизм.

П'ята ознака:

1) сексуальні перекручення, цинізм, підкреслена мерзенність, бравування своєю розбещеністю;

2) гіпертрофована сором'язливість стосовно протилежної статі, неадекватний страх перед нею.

Про підвищену емоційну збудливість можуть свідчити деякі ознаки зовнішніх проявів емоцій, вегетативні зрушення й поведінкові реакції. Такі ознаки можна спостерігати при ускладненні ситуацій у ході, наприклад, підготовки до уроків, при підвищенні вимогливості, строгості вчителів, на уроках, іспитах:

1) яскраві мімічні реакції, особливе пожвавлення дистаторальних рефлексів, зокрема, хоботкового рефлексу (губи витягнуті вперед трубкою);

2) виражена пантоміміка;

3) виражені реакції пози, особливо скутість;

4) сильний тремор (тремтіння рук, ніг, щік, вії);

5) помітні зміни у фонації й артикуляції мови, неадекватна інтонація;

6) значні емоційно-вегетативні зрушення;

7) часті позиви на діурез, підвищення перистальтики кишечника при емоціях;

8) метушливість, нестриманість, питання й відповіді з надмірним емоційним забарвленням;

9) неадекватні емоційні реакції радості або прикрості, часті надлишкові емоції.

За поведінковими реакціями можна судити й про емоційну стійкість, тобто здатність зберігати стійкість психічних і психомоторних процесів при сильних емоціях.

Про недоліки емоційної стійкості свідчать такі ознаки:

1) постійне погіршення результатів навчальної або іншої діяльності в умовах емоційних впливів, при сильних емоціях;

2) відповіді на іспитах або контрольних завжди гірші, ніж на звичайних заняттях;

3) неадекватні вчинки, часті помилки в діях при роботі в умовах контролю з боку дорослих або значимих однолітків;

4) постійне прагнення уникати емоційно насичених ситуацій у навчальній, спортивній, майбутній професійній або іншій діяльності (бажання бути присутнім тільки в ролі глядача).

Про дисциплінованість можуть свідчити такі показники, як суворе дотримання встановленого порядку, прагнення швидко й точно виконувати доручення, висока вимогливість до себе й інших, громадська активність, охайність і акуратність в одязі, інтерес до літератури, кінофільмів і телепередач на наукову тематику.

Про недисциплінованість свідчать протилежні ознаки, зокрема, прагнення уникнути роботи, не виконати доручення, не обов'язковість, нечесність, лінощі, прагнення задовольнити особисті інтереси за рахунок товариша, провокаційні запитання, спрямовані на дискредитацію керівництва, постійні порушення дисципліни, елементи постійного блазнювання, пустотливість.

При вивченні організаторських здібностей звертається увага на вміння планувати роботу, контролювати виконання наміченого плану, розподіляти обов'язки серед учнів, контактувати як зі старшими, так і з підлеглими. Наприклад, будучи старшим при виконанні різних завдань і господарських робіт, важливе вміння прислухатися до думки інших, виконання роботи відповідно до прийнятого рішення; наявність гнучкості при уточненні таких рішень, якщо цього вимагає ситуація; уміння передбачати результат роботи, уміння захопити інших (якщо треба – власним прикладом).

Про ставлення до колективу (про колективізм) можна одержати деяку інформацію з таких ознак, як активність і принциповість у боротьбі за спільні інтереси, чуйність стосовно товаришів, турбота про них, увага до їхніх потреб, готовність прийти на допомогу, уміння прийняти вимоги колективу й прагнення підкорити особисті інтереси суспільним, критика «в очі», коректність і доброзичливість стосовно товаришів, авторитетність серед них. При оцінці ставлення до колективу враховується також громадська активність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные проблемы возрастной и педагогической психологии / Под ред. Ф.И. Иващенко, Я.Л. Коломинского. – Минск: Высшая школа, 1980. – 176 с.
2. Айзенк Г. Узнай свой собственный коэффициент интеллекта / Г. Айзенк. – Н.Новгород: СП Ай-Кью, 2000. – 176 с.
3. Адлер А. Индивидуальная психология и психоанализ. Зарубежный психоанализ / Сост. и общая редакция В. М. Лейбина. – СПб.: Питер, 2001. – С. 163 – 181.
4. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – 339 с.
5. Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека / Александр Асмолов. – 3-е изд. перер. и доп. – М.: Смысл: Издательский центр «Академия», 2007. – 528 с.
6. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1982.- 192 с.
7. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Э. Берн – Минск: Прометей, 1992. – 384 с.
8. Бестужев-Лада И.В. К школе XXI века. Размышления социолога / И.В. Бестужев-Лада – М: Педагогика, 1988. – 256 с.
9. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2-х кн. [наукове видання]. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання. – К. : Либідь, 2003. – 278, [1] с.
10. Бехтерев В.М. Избранные работы по социальной психологии. – М.: Наука, 1994. – 399 с.
11. Блюмкин В. А. Мир моральных ценностей / В.А. Блюмкин. – М.: Знание, 1981. – 64 с.
12. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляции поведения / М.И. Бобнева. – М.: Наука, 1980. – 156 с.
13. Бодалев А.А. Психология о личности / А.А. Бодалев. – М.: Изд. Моск. ун-та., 1988. – 188 с.
14. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: підруч. за модульно-рейтинговою системою навч. для студ. магістратури / С.С. Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 383, [1] с.
15. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психолог. очерк: кн. для учителя / Лев Семенович Выготский. – [2-е изд.]. – М.: Просвещение, 1967. – 96 с.
16. Гальперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме формирования умственных действий / Петр Яковлевич Гальперин. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1965. – 314 с.
17. Ганич Д.И., Олейник И.С. Русско – украинский и украинско-русский словарь. – К. : Феникс, 1995. – 560 с.
18. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. – М. : Прогресс, 1976. – 496 с.
19. Гмурман В.Е. Теория вероятности и математическая статистика: учеб. пособие для студ. вузов / Владимир Ефимович Гмурман. – [изд. 5-е, перераб. и допол.]. – М.: Высшая шк., 1977. – 480 с.

20. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений / Леонид Яковлевич Гозман. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 176 с.
21. Гोनоболін Ф.Н. О некоторых психических качествах личности учителя // Вопр. психологии. – 1975. – №1. – С. 100 – 111.
22. Державна програма «Вчитель» // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – №10. – С. 4 – 32.
23. Деркач А.А., Кузьмина Н.В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма / А.А. Деркач, Н.В. Кузьмина. – М.: РАУ, 1993. – 32 с.
24. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: книга для учителя и родителей / А.Б. Добрович – М.: Просвещение, 1987. – 207 с.
25. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология / Дружинин Владимир Николаевич. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с. – (Серия «Учебник нового века»).
26. Дубасенюк О.А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності: монографія / О.А. Дубасенюк., Семенюк Т.В., Антонова О.Є. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т імені Івана Франка, 2003. – 192 с.
27. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов – Л.: ЛТУ, 1985. – 156 с.
28. Закон України «Про освіту» // Голос України. – 1996. – 25 квітня. – С. 1 – 3.
29. Изучение личности школьника учителем / Под ред. З. И. Васильевой, Т.В. Ахаян, М.Г. Казакиной, Н.Ф. Радионовой и др. – М.: Педагогика, 1991. – 136 с.
30. Иванченко А.В., Сбруева А.А. Соціально-педагогічна підготовка вчителя / Анатолій Васильович Иванченко, Аліна Анатоліївна Сбруева – Житомир: Держ. пед. ун-т, 2000. – 112 с.
31. Квинн В. Прикладная психология / Квинн Вирджиния. – СПб: Питер, 2000. – 560 с. (Серия «Учебник нового века»)
32. Кон И.С. В поисках себя / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
33. Корчак Я. Воспитание личности: кн. для учителя / Под ред. В.Ф. Кочнова. – М.: Просвещение, 1992. – 287 с.
34. Корчинский С. Моделирование структуры образа идеального и реального учителя на уровне совокупных представлений у различных субъектов педагогического взаимодействия: дис. доктора пед. наук: 13.00.04. / Станислав Корчинский – К., 1998. – 420 с.
35. Кречмер Э. Строение тела и характер. – М.: Дайджест, 1995. – 158 с.
36. Крылов А. О. Практикум по общей и экспериментальной психологии. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 256 с.
37. Левин К. Психологическое поле. Психология социальных ситуаций / Сост. и общая редакция Н.В. Гришиной. – СПб.: Питер, 2001. – С. 37-41.
38. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
39. Леонгард К. Акцентуированные личности / Леонгард К.; [пер. с нем.], – 1981. – К. : Вища школа, 1981. – 392 с.

40. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов – М. : Прогресс, 1984. – 445 с.
41. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс; [пер. с англ.]. – СПб.: Питер, 1999. – 688 с.
42. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1990. – 366 с.
43. Маслоу А. Самоактуализация / Абрахам Маслоу // Психология личности: тексты / под ред. Ю.Б. Гиппенрейтера, А.А. Пузырева. – М.: Мысль, 1982. – С.108-117.
44. Мірошніченко О.А. Зміст та структура поняття «соціально значущі якості особистості» / О.А. Мірошніченко // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2002. – Вип. 9. – С. 200-202.
45. Мірошніченко О.А. Формування особистості майбутнього вчителя як об'єкта соціальних стосунків / О.А. Мірошніченко // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – Вип. 13. – С. 83-86.
46. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии – СПб.: Питер, 2000. – 336 с.
47. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. – М.: Академия, 2004. – 336 с.
48. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику / А.В. Мудрик. – М.: Институт практической психологии, 1997. – 365 с.
49. Мышление учителя. Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1980. – 104 с.
50. Мясищев В.Н. Психология отношений. Избранные психологические труды / В.Н. Мясищев; под ред. Н. А. Бодалева. – М., Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с. – (Психология отечества).
51. Немов Р.С. Психология образования / Немов Роберт Семенович. – М.: Просвещение, Владос, 1998. – 496 с.
52. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
53. Оллпорт Г.В. Личность в психологии / Оллпорт Гордон В. – М.: Ювента, 1998. – 350 с.
54. Павлов И.П. Рефлекс свободы / Иван Петрович Павлов – СПб.: Питер, 2001. – 432 с. – (Серия «Психология – классика»).
55. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории / Б.Д. Парыгин. – СПб.: ИГУП, 1999. – 592 с.
56. Педагогическая энциклопедия / Гл. ред. И.А. Каирова. – М.: Сов. энциклопедия, 1964 – 1988. – Т. 3 – 880 с.
57. Петровский А.В. Проблемы развития личности с позиций социальной психологии. – М.: Просвещение, 1992. – С.15 – 29.
58. Платонов К.К. О системе психологии / Константин Константинович Платонов. – М.: Мысль, 1972. – 216 с.
59. Платонов К.К. Структура и развитие личности / Константин Константинович Платонов. – М.: Наука, 1986. – 254 с.

60. Психология и педагогика: учеб. пособ. / Под ред. К.А. Альбухановой, Н.В. Васиной и др. – М.: Совершенство, 1998. – 320 с.
61. Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. Куликов Л. В. – СПб. : Питер, 2000. – 480 с.
62. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
63. Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
64. Психология развивающейся личности / Под ред. А.В. Петровского, М. : Просвещение, 1987. – 240 с.
65. Психология самосознания. Хрестоматия / Под ред. Д.Я. Райгородского. – Самара : БАХРАХ-М, 2000. – 672 с.
66. Рабочая книга школьного психолога / И.В. Дубровина, М.К. Акимова, Е.М. Борисова и др. / Под ред. И.В. Дубровиной. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 376 с.
67. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Коломинский. – СПб: Питер Кан, 1999. – 416 с.
68. Роджерс К. Становление личности. Взгляд на психотерапию / Пер. с англ. М. Злотник. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 416 с.
69. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / Отв. ред.: К.А. Абульханова-Славская, А.И. Славская. – М.: Наука, 1997. – 189 с.
70. Русалов В.М. Психология и психофизиология индивидуальных различий // Психологический журнал, 1991. – Т. 12. – №5. – С. 13-17.
71. Система соціологічного знання: навч. посіб. / Уклад. Г.В. Щокін. – К.: МАУП, 1998. – 208 с.
72. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований: (в помощь начинающему исследователю) / Михаил Николаевич Скаткин. – М.: Педагогика, 1986. – 150 [1] с.
73. Словарь-справочник по психологической диагностике / [Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М.; отв. ред. Крымский С.Б.]. – К.: Наукова думка, 1989. – 200 с.
74. Современный философский словарь // Под ред. В.Е. Кемерова. – М.: Одиссей, 1996. – 608 с.
75. Социально-педагогические проблемы развития профессиональной и общественной активности учителей: Сб. научных трудов / Под ред. С.Г. Вершловского. – М.: Изд. АПН СССР, 1988. – 80 с.
76. Спирин Л.Ф. Профессиограмма общепедагогическая / Л.Ф. Спирин. – М.: Российское педагогическое агентство, 1997. – 84 с.
77. Сущенко А.В. Теоретично – методичні основи гуманізації педагогічної діяльності вчителя в основній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А.В. Сущенко. – Харків, 2004. – 44 с.
78. Теплов Б.М. Вопросы психологии восприятия и мышления / Б.М. Теплов. – М.-Л. : Изд-во Известия АПН РСФСР, 1948. – 303 с.
79. Титма М.Х. Выбор профессии как социальная проблема / М.Х. Титма. – М.: Наука, 1975. – 200 с.

80. Уотсон Дж. Двойная спираль / Пер. с англ. – М.: Мир, 1969. – 152 с.
81. Федоришин Б.О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації. – К.: Либідь, 1996. – 316 с.
82. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – [2 вид., перероб. і доп.] – К.: Головна ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
83. Фрейд З. Психология бессознательного: сб. произведений / Сост. М. Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
84. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе [пер. с нем.] / Э. Фромм. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 571, [5] с. – (Philosophy)
85. Хомич Л.О. Загальнокультурний розвиток особистості вчителя початкових класів як умова формування педагогічної майстерності / Лідія Хомич // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти: зб. матеріалів наук.-метод. семінару. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С. 19-22.
86. Хорни К. Невротическая личность нашего времени: Самоанализ / Карен Хорни. – М.: Прогресс, 1993. – 480 с.
87. Цицерон. Философские трактаты / Отв. ред., сост. и автор вступ. статьи Г.Г. Майоров.- М.: Наука, 1985. – 384 с.
88. Черепанов В.С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях / Вячеслав Сергеевич Черепанов. – М.: Педагогика, 1989. – 151 с. – (Образование. Педагогические науки).
89. Шелдон У. Психология конституциональных различий // Психология индивидуальных различий. – М.: МГУ, 1982. – С. 248-261.
90. Шорохова Е.В. Некоторые аспекты социально-психологического изучения личности // Психология личности и образ жизни. – 1987. – С. 8-10.
91. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. Проблемы возрастной и педагогической психологии / Под ред. Д.М.Фельдштейна. – М.: Междунар. педаг. Академия, 1995. – 224 с.
92. Юнг К.Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее / К.Г. Юнг; сост. В. Зелинский, А. Руткевич – М.: Наука, 1995. – 309 с.
93. Rogers C.R. The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change // J. of Consulting Psychology. – 1957. – V. 21. – P.95 – 103.
94. Vorverg M. Metodische Grundllagen des Verhatenstraining // Social psychologisches Training. – Jena, 1971 – 186 p.

Навчальне видання

Мірошниченко Олена Анатоліївна

**ДІАГНОСТИКА ОСОБИСТОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА**

Редактори: Ніна Коломієць, Ольга Кравчук

Коректор: Галина Паливода

Художнє оформлення: Людмили Бондар

Комп'ютерна верстка: Олесі Бондар

Підписано до друку 27.01.2015р.

Формат 60/80x16 Папір офсетний №1.

Гарнітура Ukrainian School Book. Ум. друк. арк. 12,09

Наклад 100

Зам. 2899

ПП "Рута"

10014, Україна, м. Житомир, вул. Мала Бердичівська 17а

Свідоцтво про внесення в Державний реєстр

серія ДК №364 від 14.01.2010